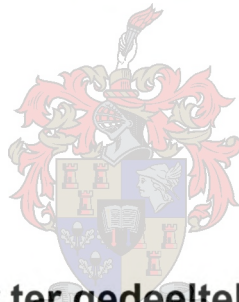

'N BEHOEFTE-ANALISE RAKEND BEROEPSGERIGTE OPLEIDING VIR DIE ADOLESSENTE LEERDER MET VERSTANDELIKE GESTREMDHEID

JOALINE MERLE LACKAY
BA B Ed

**Werkstuk ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die
vereistes vir die graad van**

**MAGISTER IN DIE OPVOEDKUNDE
(SPESIALISERINGSONDERWYS)**

aan die

UNIVERSITEIT VAN STELLENBOSCH

STUDIELEIER: DR R NEWMARK

DESEMBER 2003

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie werkstuk vervat my eie oorspronklike werk is en dat dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

Handtekening:

Datum:

OPSOMMING

Die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid het 'n behoefte om opgelei te word om 'n werk in die ope arbeidsmark te verrig. Uit die literatuur is dit duidelik dat die Amerikaanse wetgewing in plek is om die leerder met verstandelike gestremdheid toegang te gee tot skole, kolleges en universiteite. Beroepsopleiding is deel van die kurrikulum in die onderskeie onderwysinstansies. Uit die literatuur blyk dit noodsaaklik om ouerbetrokkenheid en gemeenskapsbetrokkenheid by die beplanning en implementering van die beroepsgerigte program. Die doel van die studie is om 'n behoefte-analise omtrent beroepsgerigte opleiding vir die leerder met verstandelike gestremdheid te ondersoek. Die navorsing neem die vorm van 'n kwalitatiewe deelnemende aksienavorsing aan en word vanuit 'n ekosistemiese perspektief benader. Die leerder is sentraal in die ekosistemiese model. Ander rolspelers uit sisteme soos die gesin, die skool en die gemeenskap word ook in die ondersoekproses betrek. Die verskillende sisteme is interafhanklik van mekaar. Dit beteken dat veranderinge in die een sisteem ook veranderinge in die ander sisteem tot gevolg het. In die dataproduksie is gebruik gemaak van verskillende tegnieke naamlik ongestruktureerde onderhoude, observasie, skoordokumente en veldnotas. Data-analise is volgens die beginsel van die konstante vergelykende metode gedoen. Die resultate van die onderhewige studie wys daarop dat daar 'n behoefte bestaan vir 'n beroepsgerigte opleidingsprogram. Dit word aanbeveel dat so 'n beroepsgerigte opleidingsprogram in samewerking met die leerder, ouer, opvoeder en werkgewer beplan en geïmplementeer moet word. Deurlopende evaluering is nodig om die leerder vanaf die skool tot by die werksplek te ondersteun.

SUMMARY

There is a need for the adolescent with mental retardation to be trained to work in the open labour market. It is apparent in the literature that American laws are in place for these learners to access schools, colleges and universities. Vocational training is part of the curriculum in the various educational institutions. From the literature it became clear that parent involvement as well as community involvement are essential for the planning and implementation of a vocational programme. The aim of the study is to do a needs analysis about vocational training for the adolescent with mental retardation. The research undertaken here is a Qualitative Participatory Action Research study. It was approached from an eco-systemic perspective. The learner is central in this approach. The various role players involved in the other systems like the family, school and community will be part of the research process. The various systems are interdependent. This means that changes in the system will also result in changes within other systems. In the data production unstructured interviews, observations, fieldwork and documents were used. Data analysis was done using the Constant Comparative method. The results of the study show that there is a need for a vocational training programme. This programme can be developed in collaboration with the learner, parent, educator and employer. Continuous assessment is essential to support the learner from school to the work place.

Die werkstuk word opgedra aan

**my man, Gerald, en dogter, Louise,
vir hul liefdevolle ondersteuning,
opoffering en geduld
wat ek daaglik van hulle ontvang!**

DANKBETUIGINGS

Ek wil graag my dank uitspreek teenoor die volgende persone:

- Ons Hemelse Vader, vir al die seëninge wat ek so ryklik van Hom ontvang.
- Dr. Rona Newmark, my studieleier, vir haar leiding, ondersteuning en motivering wat my deur die werkstuk gehelp het, veral in krisis oomblikke in my lewe.
- My man, dogter en skoonmoeder vir hulle positiewe aansporing, geduld en vertroue in my vermoëns.
- Tanya, Lucretia en Nita- my mede-navorsers -vir hulle ondersteuning en hulp.
- Raylene, ons administratiewe klerk, vir haar geduld met die tikwerk van my werkstuk.

INHOUDSOPGAWE

HOOFSTUK 1

INLEIDING EN ORIËNTASIE	1
1.1 INLEIDING	1
1.2 AKTUALITEIT VAN DIE ONDERSOEK	1
1.3 NAVORSINGSPROBLEEM	3
1.3.1 Subprobleme	3
1.4 DOEL VAN DIE NAVORSING.....	3
1.5 NAVORSINGSONTWERP	4
1.5.1 Metodologie.....	4
1.5.2 Teoretiese raamwerk.....	6
1.5.2.1 <i>Die rol van die leerder</i>	8
1.5.2.2 <i>Die rol van die ouers</i>	9
1.5.2.3 <i>Die rol van die opvoeder</i>	9
1.5.2.4 <i>Die rol van die werkgewer</i>	10
1.6 BESKRYWING VAN RELEVANTE KONSEPTE	11
1.6.1 Die leerder met verstandelike gestremdheid	11
1.6.2 Die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid	11
1.6.3 Die oorgangsfase en beroepsgerigte opleiding	12
1.6.4 Werksondervinding.....	12
1.7 STRUKTUUR VAN AANBIEDING	12

HOOFSTUK 2

LITERATUURSTUDIE	13
2.1 INLEIDING	13
2.2 AMERIKAANSE WETGEWING.....	14
2.2.1 <i>Vocational Rehabilitation Act</i>	15
2.2.2 Wet op Beroepsrehabilitasie	16
2.2.3 <i>Technology Education Act of 1990</i>	16
2.2.4 <i>Americans with Disability Act</i>	16
2.2.5 <i>Individuals with Disability Education Act</i>	17

2.2.6	Sleutelbeginsels van die <i>Individuals with Disability Education Act</i>	18
2.3	BEROEPSGERIGTE PROGRAM	20
2.3.1	Individuele opvoedkundige program.....	20
2.3.2	Individuele oorgangsbeplanning.....	21
2.3.3	Beroepsgerigte oorgangsprogramme.....	23
2.3.4	Gemeenskapsgebaseerde instruksie	23
2.3.5	Loopbaanonderrigprogramme	25
2.3.5.1	<i>Loopbaanbewusmaking</i>	26
2.3.5.2	<i>Loopbaanverkenning</i>	26
2.3.5.3	<i>Loopbaanvoorbereiding</i>	26
2.3.5.4	<i>Loopbaanplasing, opvolg en voortgesette onderwys</i>	27
2.4	NASIONALE WETGEWING	27
2.4.1	Oorsig.....	27
2.4.2	Die invloed van nuwe wetgewing op spesiale onderwys	28
2.4.3	Die Grondwet van Suid-Afrika	29
2.4.4	Die Wet op Suid-Afrikaanse Skole	29
2.4.4.1	<i>Oorgang na die werksopset</i>	31
2.5	ARBEIDSWETTE	32
2.5.1	Die Wet op Basiese Diensvoorwaardes	32
2.5.2	Die Wet op Billike Indiensneming	33
2.5.3	Die Billike Praktykkode.....	33
2.5.4	Die Wet op die Ontwikkeling van Vaardighede	33
2.6	INKLUSIEWE ONDERWYS	34
2.6.1	Inleiding.....	34
2.6.2	Witskrif 6: Spesiale Onderwysbehoefte (2001).....	36
2.6.3	Onderwyseropleiding.....	38
2.7	UITKOMSGEBASEERDE ONDERWYS	39
2.8	SAMEVATTING.....	40

HOOFSTUK 3

NAVORSINGSONTWERP EN METODOLOGIE 42

3.1	INLEIDING	42
3.2.1	Navorsingsprobleem	42
3.2.2	Subprobleme	42
3.2.3	Doel van die navorsing	43
3.2.4	Metodologie	43
3.2.5	Steekproef	48
3.2.6	Data-produksie	49
3.2.6.1	<i>Onderhoude</i>	50
3.2.6.2	<i>Deelnemende observasie</i>	51
3.2.6.3	<i>Veldnotas en dokumente</i>	52
3.2.6.4	<i>Studie-implementering</i>	52
3.2.7	Etiese oorwegings tydens die implementering van die studie	53
3.2.8	Data-analise	54
3.2.9	Data-interpretasie	54
3.2.10	Datareduksie	55
3.2.11	Datakonsolidasie	59
3.2.12	Dataverifikasie	60
3.2	SAMEVATTING	62

HOOFSTUK 4

IMPLEMENTERING VAN DIE STUDIE 63

4.1	INLEIDING	63
4.2	FASE 1: ROL VAN DIE OPVOEDER	63
4.2.1	Werkseleenthede vir die oud-leerders	64
4.2.2	Beroepsgerigte opleiding	64
4.2.3	Ouerbetrokkenheid	65
4.2.4	Werkgewerbetrokkenheid	66
4.2.5	Leerdergesentreerde opleiding	66
4.2.6	Gemeenskapsgebaseerde instruksie	67
4.3	FASE 2: ROL VAN DIE LEERDERS	71
4.3.1	Huishoudelike take	71

4.3.2	Finansiële bestuur	72
4.3.3	Beroep van die ouers	72
4.3.4	Drome en ideale	72
4.3.5	Vervoer.....	73
4.3.6	Beroepsgerigte vaardighede	73
4.3.7	Sport en rekreasie	74
4.3.8	Ondersteuning.....	74
4.4	FASE 3: ROL VAN DIE OUER.....	77
4.4.1	Beroep van die ouers	77
4.4.2	Vervoer.....	77
4.4.3	Werkvermoëns van die leerders	78
4.4.4	Ideale en drome van die leerders	78
4.4.5	Werkverkenning.....	79
4.4.6	Ouerbetrokkenheid.....	79
4.4.7	Sport en rekreasie	80
4.4.8	Beskikbare werkseleentheid.....	80
4.5	FASE 4: ROL VAN DIE WERKGEWER	84
4.5.1	Werkverkenning.....	84
4.5.2	Werksvorbereiding	84
4.5.3	Beskikbare werkseleentheid.....	85
4.5.4	Tydskeudule	85
4.5.5	Ondersteuning.....	86
4.5.6	Werksevaluering.....	86
4.5.7	Behoeftes van die werkgewer	86
4.5.8	Indiensopleiding	87
4.5.9	Vervoer.....	88
4.6	SAMEVATTING VAN DIE IMPLEMENTERING VAN DIE STUDIE.....	91

HOOFSTUK 5

SAMEVATTENDE BEVINDINGE, GEVOLGTREKKINGS, IMPLIKASIES EN

AANBEVELINGS.....92

5.1 INLEIDING92

5.2 SAMEVATTING VAN ONDERSKEIE HOOFSTUKKE VAN HIERDIE STUDIE92

5.3 BEVINDINGE EN GEVOLGTREKKINGS93

5.3.1 Werkseleentheid vir oud-leerders.....93

5.3.2 Opleiding en ondersteuning93

5.3.3 Beroepsgerigte opleiding.....94

5.3.4 Ouerbetrokkenheid.....95

5.3.5 Werkgewerbetrokkenheid.....95

5.3.6 Skoolondersteuningspan.....95

5.3.7 Kriteria vir 'n beroepsgerigte opleidingsprogram96

5.4 OPVOEDKUNDIGE IMPLIKASIES97

5.5 LEEMTES IN DIE ONDERSOEK97

5.6 AANBEVELINGS VIR VERDERE NAVORSING.....97

5.7 SLOTPERSPEKTIEF98

BRONNELYS.....99

LYS VAN BYLAE

BYLAAG A:	Konsepvraelys om onderhoude met opvoeders te voer	104
BYLAAG B:	Onderhoudskedule met leerders	105
BYLAAG C:	Onderhoudskedule met ouers	106
BYLAAG D:	Onderhoudskedule met die werkgewer	107
BYLAAG E:	Toestemmingsbrief: Wes-Kaap Onderwysdepartement.....	108
BYLAAG F:	Toestemmingsbrief: Beheerraad Ligstraal Skool vir LSO	109
BYLAAG G:	Toestemmingsbriewe: Mede-navorser: Verpleegkundige, opvoeder en arbeidsterapeut.....	110
BYLAAG H:	Uiteensetting van die opvoeders se biografiese besonderhede	111
BYLAAG I:	Uiteensetting van leerders se biografiese besonderhede	112
BYLAAG J:	Uiteensetting van die ouers se biografiese besonderhede	113
BYLAAG K:	Uiteensetting van die werkgewers se biografiese besonderhede	114
BYLAAG L:	Kodelys.....	115

LYS VAN TABELLE

Tabel 3.1:	Basiese karaktertrekke van kwalitatiewe en kwantitatiewe navorsing.....	44
Tabel 3.2:	Data-insamelingsmetodes vir kwalitatiewe navorsing	50
Tabel 3.3:	Tema en kategorieë van opvoeders	57
Tabel 3.4:	Temas en kategorieë van leerders	58

LYS VAN FIGURE

Figuur 3.1:	Kermis/Elliot/Whitehead se aksie-refleksiespiraal.....	47
Figuur 3.2:	Voorstelling vir drie dimensionele spiraal.....	47

LYS VAN DEMOGRAMME

Demogram 4.1:	Onderhoude met opvoeders: Temas en kategorieë.....	69
Demogram 4.2:	Onderhoude met leerders: Temas en kategorieë	76
Demogram 4.3:	Onderhoude met ouers: Temas en kategorieë	82
Demogram 4.4:	Onderhoude met werkgewers: Temas en kategorieë	89

HOOFSTUK 1

INLEIDING EN ORIËNTASIE

1.1 INLEIDING

Van der Horst en McDonald (1997:5) noem dat alle mense droom om in 'n demokratiese en vooruitstrewende land te lewe en te werk. Leerders met verstandelike gestremdheid koester ook dieselfde drome. Hulle het 'n behoefte om opgelei te word om in 'n inklusiewe werksopset te werk. Ek het die behoefte aan 'n beroepsgerigte program waargeneem. Dit is my doel om die probleem deur middel van 'n behoefte-analise in my studie te verken.

1.2 AKTUALITEIT VAN DIE ONDERSOEK

Leerders verlaat jaarliks die Ligstraal Spesiale Skool vir leerders met verstandelike gestremdheid sonder enige vooruitsig om 'n werk in die ope arbeidsmark te bekom. Na afloop van 'n opleidingsperiode van ongeveer twaalf jaar in die Ligstraal Spesiale Skool slaag slegs enkele leerders daarin om suksesvol in 'n inklusiewe werksopset opgeneem te word. 'n Beperkte aantal leerders met verstandelike gestremdheid word dus deel van die land se arbeidsmag om sodoende 'n bydrae tot die land se ekonomie te maak.

Van die totstandkoming van die Ligstraal Spesiale Skool in 1986 het die skoolverlaters 'n opleidingsprogram gevolg wat nie gerig was om hulle toe te rus om 'n beroep in die ope arbeidsmark te bekom nie. Leerders is opgelei om sekere vaardighede te bemeester wat onder toesig tuis of in 'n werkswinkel uitgevoer kon word. Die skoolverlaters van die Ligstraal Spesiale Skool is hoofsaaklik tuis en is bestem om die res van hulle lewens afhanklik te wees van 'n ongeskiktheidstoelaag sonder enige ander bron van inkomste.

'n Beperkte aantal skoolverlaters word in die plaaslike werkswinkel opgeneem. Werksinkels op die platteland is wyd verspreid. Die plaaslike werkswinkel het 'n lang lys van gestremde leerders wat opgeneem moet word. Die werkswinkel se werkerskorps bestaan hoofsaaklik uit fisies gestremdes. Die fisies gestremdes geniet voorkeur tydens opname omdat die werkswinkel op produksie ingestel is. Die plaaslike werkswinkel is 'n

welsynsorganisasie wat sterk steun op die staatsubsidie asook werkskontrakte van die privaatsektor.

In teenstelling hiermee is dit vir die hoofstroomleerder moontlik om 'n ekonomiese bydrae tot die land te maak. Na graad 12 kan die hoofstroomleerder aan 'n kollege, teknikon of universiteit studeer waar hy/sy vir 'n beroep van sy/haar keuse opgelei kan word. Hierdie leerders het tradisioneel nog altyd na 'n kollege, universiteit of ander instituut gegaan direk nadat hulle die skool verlaat het. Dit is hierdie beroepsomgewing waar baie jong drome reeds waar geword het. Hulle word opgelei om 'n werk van hulle keuse te bekom.

By die Ligstraal Spesiale Skool deel die leerders met verstandelike gestremtheid hulle drome en ideale met die opvoeders. Hulle droom ook om eendag te werk en geld te verdien. Ongelukkig word hulle in die skool opgelei om take te verrig wat net by die huis en in 'n werkswinkel uitgevoer kan word. Die leerders ontvang slegs onderwys binne die spesiale skool en wanneer hulle die ouderdom van 21 bereik, verlaat hulle die skool sonder enige vooruitsig na verdere onderwys en opleiding. Die bande tussen skoolopleiding en werk in die gemeenskap is oor die algemeen swak. Vir die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid bestaan daar geen tersiêre inrigting wat beroepsgerigte opleiding aanbied nie.

Volgens my mening en ervaring is spesiale onderwysprogramme nie op die hoë verwagtinge van die leerder se vermoëns gebaseer nie. Die enkele skoolverlaters van die Ligstraal Spesiale Skool wat wel 'n werk in die gemeenskap het, het dit met die ondersteuning en inisiatief van die ouer bekom. Die ouers is hoofsaaklik arm, woon op plase, agterbuurtes of plakkerskampe. Talle is werkloos en die gesin is afhanklik van die ongeskiktheidstoelaag wat die leerder met verstandelike gestremdheid van die staat ontvang. Verskeie ouers het aan my genoem dat die toelaag die enigste bron van inkomste is om die huishouding te onderhou. Dit is hoekom hulle verlang dat hulle kinders 'n werk moet bekom wat dan sal beteken dat hulle 'n groter bydrae tot die huishouding kan lewer.

Op internasionale vlak is reeds goedge-dokumenteerde navorsing gedoen oor die oorgang vanaf die skool na werk, asook oor die lewe van die persoon met verstandelike gestremdheid buite die klaskamer. Spesifieke wetgewing is in verskeie lande in plek om die leerder met verstandelike gestremdheid se onderwys en opleiding te ondersteun

(Lewis & Doorlag 1999:29). In Amerika is beroepsgerigte programme vir die leerder met spesiale onderwysbehoefte in plek. Hierdie programme sluit in hoe die verskeie deelnemers binne die opvoedkundige prosesse van die kurrikulum betrek word. Die ouers, opvoeders, leerders asook deelnemers uit die gemeenskap word betrek om die oorgang vanaf die skool na 'n inklusiewe werksplek te fasiliteer.

In Suid-Afrikaanse wetgewing is beroepsgerigte opleiding nog nie in plek nie. Daarom is daar op nasionale vlak weinig literatuur beskikbaar oor die oorgangsfase van die skool na werk in die gemeenskap vir die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid. Onderwysprogramme vir leerders met verstandelike gestremdheid is deur opvoeders in spesiale skole saamgestel. Die voorgeskrewe leerplan was vaag en ondoeltreffend.

Die implementering van die kurrikulum is aan die inisiatief van die onderskeie spesiale skole oorgelaat. Met die implementering van Kurrikulum 2005 wat op uitkomsgebaseerde onderwys gerig was, het opvoeders en ouers nuwe hoop gekoester vir drastiese opvoedkundige veranderings in die onderrig van leerders met spesiale onderwysbehoefte.

1.3 NAVORSINGSPROBLEEM

Die sentrale navorsingsprobleem van hierdie studie is: Om te bepaal aan watter kriteria 'n opleidingsprogram by 'n spesiale skool moet voldoen?

1.3.1 Subprobleme

Die volgende subprobleme word in die studie geïdentifiseer:

- Wat word van die verstandelike gestremde leerder wanneer hy/sy die skool verlaat?
- Kan die leerder 'n ekonomiese bydrae maak tot die land se ekonomie?
- Is daar 'n behoefte aan beroepsgerigte opleiding vir die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid?
- Hoe kan 'n spesiale skool 'n beroepsgerigte opleiding begin?

1.4 DOEL VAN DIE NAVORSING

Die doel van die navorsing is om 'n behoefte-analise te doen om te bepaal aan watter kriteria 'n opleidingsprogram by 'n spesiale skool moet voldoen om die adolessent voor te berei om werk in 'n inklusiewe werksopset te bekom. Meer spesifiek het hierdie

navorsing ten doel om te bepaal of die leerder 'n ekonomiese bydrae tot die gemeenskap kan maak indien 'n samewerkende opvoedkundige benadering tot die opleiding van die verstandelike gestremde adolessent van die skool tot die werksplek sinvol geïmplementeer word.

1.5 NAVORSINGSONTWERP

1.5.1 Metodologie

In my navorsingsondersoek het ek van 'n kwalitatiewe deelnemende aksienavorsingsmetode gebruik gemaak om die behoefte na 'n beroepsgerigte opleidingsprogram vir die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid te ondersoek. Deelnemende aksienavorsing sluit goed aan by die ekosistemiese benadering waar dinamiese interaksie tussen die interne sowel as die eksterne deelnemers die opvoedkundige prosesse binne die onderskeie sisteme en subsisteme mekaar beïnvloed. Volgens Babbie en Mouton (2001:66) word deelnemende aksienavorsing as navorsingsmetodologie gebruik met die spesifieke doel om 'n meer samewerkende en kollegiale navorsingsproses te bevorder.

In my literatuurondersoek sal ek Amerikaanse wetgewing bespreek wat beroepsgerigte opleiding in skole aanspreek. Black en Langone (1997:214) noem dat beroepsgerigte opleidingsprogramme op internasionale vlak duidelik in die onderwyssisteme uiteengesit is. Die kurrikulum sluit werksvoorbereidingsprogramme vir werksopleiding binne die skool, indiensopleiding in die werksplek, asook heropleiding by die skool in. Ouerbetrokkenheid by die beroepsgerigte opleidingsprogram vir die adolessente verstandelike gestremde leerder word beklemtoon asook dinamiese interaksie tussen die skool, sakelui binne die gemeenskap en die ouerhuis.

Op nasionale vlak sal wetgewing vir gestremdes voor en na 1994 bespreek word. Na die afskaffing van die apartheidsstelsel het drastiese verandering ten opsigte van die onderwysbeleid in plek gekom. Kurrikulumbepanning is ingestel om in die behoeftes van al die burgers te voorsien. Kurrikulum 2005 is dus in die lewe geroep om leerders voor te berei om vaardighede aan te leer wat op gedemonstreerde uitkomst gebaseer is. Hierdie aangeleerde vaardighede moet spesifiek gerig word op die ope arbeidsmark. Die leerder word dus voorberei om sy regmatige plek in die ope arbeidsmark in te neem en sodoende 'n ekonomiese bydrae tot die land te maak.

Ek het 'n nie-waarskynlikheidsteekproef, te wete 'n gerieflikheidsteekproef, gebruik wat volgens Mertens (1997:264) 'n kwalitatiewe steekproef is. Tydens die deelnemende aksienavorsingsproses het ek verskeie deelnemers by die steekproef betrek: twaalf opvoeders van die Ligstraal Spesiale Skool, twaalf adolessente leerders en hulle twaalf ouers, asook vier sakemanne uit die gemeenskap.

Huysamen (1996:39) noem dat die populasie aansluit by die totale versameling van alle lede waaroor die navorsing gevolgtrekkings wil maak.

Die opvoeders is as beskikbare populasie geïdentifiseer omdat hulle direk met kurrikulumbeplanning te doen het en die leerders en hulle ouers ken. Hulle het ook direkte kontak met sakelui binne die gemeenskap. Daarom is hierdie opvoeders gekies om onderhoude volgens 'n konsepvraelys te voer. Die twaalf adolessente verstandelike gestremde leerders is in samewerking met die senior opvoeders gekies om deel te wees van die beroepsgerigte opleidingsprogram. Daar is ook met hierdie twaalf leerders se ouers onderhoude gevoer. Uit die gemeenskap is vier werkgewers geïdentifiseer om deel van die ondersoekgroep te wees.

Terre Blanche en Durrhein (1999:234) beskryf data-insameling en -analise in deelnemende aksienavorsing soos volg: "Participatory action research seeks to establish joint collaboration within an ethical framework with a view to engaging participants directly in data collection and analysis." In my navorsingsondersoek het ek van die drie hoofmetodes van kwalitatiewe data-insameling gebruik gemaak naamlik onderhoude, deelnemende observasie, skoordokumente en veldnotas (Babbie & Mouton 2001:310).

Volgens Merriam (1999:81) is die meeste onderhoude in kwalitatiewe navorsing semigestruktureerd. Ek het dus in my navorsingsondersoek gebruik gemaak van semigestruktureerde onderhoude met oop vrae wat opgevolg kan word met verdere vrae. Dit het my die geleentheid gebied om die deelnemers intiem te leer ken sodat ek kan verstaan hoe die twaalf opvoeders, twaalf leerders, twaalf ouers en vier werkgewers voel en dink oor beroepsgerigte opleiding vir die adolessente verstandelike gestremde leerder.

Onderhoude is met twaalf leerders gevoer om hulle vermoëns, belangstellingsveld en keuses omtrent 'n beroep te bepaal, asook die behoefte om te kan en wil werk. Onderhoude is met twaalf ouers gevoer om te bepaal of die behoefte bestaan om

beroepsgerigte opleiding te begin. Onderhoude is met vier sakemanne gevoer om hulle deelname aan die program, asook moontlike indiensopleiding by hulle werksplekke te ondersoek.

Gedurende die onderhoude wat ek met die onderskeie deelnemers gevoer het, het ek as deelnemer ook observasie gedoen. Babbie en Mouton (2001:310) onderskei tussen eenvoudige en deelnemende observasie. Tydens eenvoudige observasie is die navorser 'n buitestander. Tydens deelnemende observasie is die navorser gelyktydig 'n lid van die ondersoek. Ek kon dus die rol van 'n deelnemer sowel as 'n buitestander vervul.

Tydens onderhoudvoering en observasie is veldnotas in 'n dagboek aangebring. Die velddagboek bevat die beskrywings van die observasies wat ek tydens onderhoudvoering gemaak het (Babbie & Mouton 2001:327). Deelnemende aksienavorsing vereis dat deelnemers onafhanklik van die navorser hulle eie vorderingsverslae hou. Mc Niff, Whitehead and Lomax (1996:90) noem dat die navorser ook die deelnemers se toestemming vra om hulle verslae as data te gebruik.

Mouton (2001:99) se beskrywing van 'n argief en dokumente as bronne om data te versamel, is soos volg: historiese dokumente, dagboeke, briewe, toesprake, besigheidsplanne, jaarverslae, mediese verslae. Om data van die leerders te bekom, het ek die toelatingsregister en evalueringsverslae van die skoolsielkundiges gebruik.

Mc Niff *et al.* (1996:34) noem dat die navorser moet onderhandel vir toegang tot respondente. Ek het die verskillende lede se toestemming gevra om deel te wees van die ondersoek.

Ek het mondelinge toestemming van die onderwyspersoneel van die Ligstraal Spesiale Skool verkry. Die arbeidsterapeut, verpleegkundige en een senior opvoeder het ook skriftelik toestemming gegee om mededeelnemers in die deelnemende aksienavorsingsproses te wees. Die ouers was bereid om deel te wees van die projek en het ook toestemming verleen dat hulle kinders deel daarvan kon wees. Ook die werkgewers het mondelings toestemming verleen om deel te wees van die projek.

1.5.2 Teoretiese raamwerk

Enige navorser werk vanuit 'n sekere teoretiese raamwerk (Babbie & Mouton 2001:204). Die raamwerk bestaan gewoonlik uit 'n samevatting van verskillende teorieë wat vir

daardie persoon belangrik is en sin maak in sy/haar lewe. My navorsingsprojek word gedoen vanuit 'n ekosistemiese perspektief.

Volgens Donald, Lazarus en Lolwana (1997:34) het die ekosistemiese perspektief voortgevloei uit die samestelling van die ekologiese en sistemiese teorieë. Die hoofdoel is om aan te dui hoe die individue sowel as groepe op verskillende vlakke in die gemeenskap dinamies, interafhanklik en met interaksie menslike verhoudinge beïnvloed. Volgens die ekosistemiese perspektief staan leerders sentraal in die verskeie vlakke van die sisteem wat in die opvoedkundige proses vervat is. Die ekologiese benadering fokus op die interafhanklikheid en verhoudinge tussen verskillende organismes en hulle fisiese omgewing.

Engelbrecht, Kriegler en Booysen (1996:89) noem dat die interaksie van leerders met kritiese aspekte van hul omgewing bevorder word deur die mikrosisteem, mesosisteem, eksosisteem en makrosisteem. Die leerder het direkte deelname in en vervul sekere rolle binne die mikrosisteem. Dit omsluit die huis, kerk, skool en portuurgroep. Tydens die mesosisteem vind interaksie tussen die huis en skool, asook die skool en gemeenskap plaas. Leerders word ook beïnvloed deur situasies waaraan hulle nie direkte deelname het nie. So ook word die leerder tydens die makrosisteem deur die kultuur en ideologie waarin hy oor 'n tydperk gegroei en ontwikkel het, beïnvloed. Tydens die eksosisteem is die leerder nie direk betrokke, byvoorbeeld by sy ouers se werk nie, maar word ook deur een of ander wyse daardeur beïnvloed.

Na my mening kan onderwys in die plaaslike openbare skool die beste resultate behaal wanneer die ouers, gemeenskap en die skool saamwerk. Simpson (1996:12) noem dat ouerbetrokkenheid by die skool aangemoedig moet word. Dinamiese interaksie moet dus tussen die skool, ouerhuis sowel as die sakektor ontwikkel word. Mc Cown, Driscoll en Roop (1996:75) noem dat skole in die 21ste eeu nie slegs inrigtings sal wees vir leerders en opvoeders nie, maar dat ouers en lede uit die gemeenskap ook betrokke moet wees. Al vier rolspelers in die onderskeie sisteme is interafhanklik van mekaar om beroepsgerigte opleiding vir die leerder met verstandelike gestremdheid suksesvol te laat geskied.

Vanuit 'n ekosistemiese benadering is dit volgens O'Conner en Ammen (1997:1) belangrik om die ontwikkelende individu in interaksie met multivlakke van sisteme, waaruit die individu se lewe of dan eksosisteem bestaan, te bestudeer. Binne die

skoolsisteem vind interaksie plaas tussen die leerder en sy/haar portuurgroep in die klaskamer, asook in ander sisteme binne die opvoedkundige instelling. Die interaksie binne die klaskamer tussen die leerder en die opvoeder asook medeleerders bepaal die werksverhouding en uitkomst binne die skoolsisteem.

Die leerder funksioneer nie in isolasie nie. Die skoolsisteem beïnvloed die gesin sisteem direk. Die gesin beïnvloed die leerder se funksionering binne die skool as sisteem. O'Conner en Ammen (2001:1) verduidelik dit soos volg:

"As living human beings, we are drawn to engage in interacting with others." Doeltreffende interaksie tussen die gesin as 'n sisteem en die skool sal die leerder se onderwys en opleiding positief beïnvloed. Indien hierdie twee sisteme doelgerig saamwerk om beroepsgerigte opleiding te fasiliteer, sal die gemeenskap as 'n sisteem ook betrek kon word by die ontwikkelende opvoedkundige prosesse van die leerder binne die verskillende vlakke van die ekosistemiese benadering.

Binne die gemeenskap funksioneer die sakesektor as 'n sisteem. Binne die sakesektor staan die werkgewer sentraal in die sisteem. Donald, Lazarus en Lolwana (1997:48) noem dat die een sisteem ook die ander sisteem as 'n geheel beïnvloed wanneer daar interaksie met ander sisteme is. Dinamiese interaksie tussen die skool, ouerhuis en die werkgewer binne die bepaalde gemeenskap sal die leerder se ekosistemiese perspektief bevoordeel word. Dinamiese interaksie tussen die interne sowel as die eksterne deelnemers het gemeenskaplike voordele vir alle rolspelers. Die rolspelers binne die skool sal beslis die meeste baat vind by die navorsingsprojek omdat die opvoedkundige aard van die probleem aangespreek word.

Met die analise van die data wat geproduseer word, sal nuwe kennis ingewin word om die kurrikulum te verbeter. Daarom het ek in my ondersoek die opvoeder in die skoolsisteem, die ouer in die gesin sisteem en die werkgewer in die gemeenskapsisteem gebruik om beroepsgerigte opleiding vir die leerder met verstandelike gestremdheid te ondersoek. In my studie sal ek die verskillende rolle wat die deelnemers in die ondersoek vervul, ekosistemies benader. Ek sal die verskeie deelnemers in die onderskeie sisteme soos volg bespreek: Die rol van die leerder, die rol van die ouers, die rol van die opvoeders, en die rol van die werkgewers.

1.5.2.1 Die rol van die leerder

Browder (2001:4) noem dat die leerder betrek moet word by die oorgangsdooelwitte en -

keuses van die kurrikulum. Elke leerder het voorkeure, keuses en wense wat so ver as moontlik in ag geneem moet word tydens die oorgangsdoelwitte van die kurrikulum. Onderwysprogramme vir spesiale onderwys sal gerig moet word op die opvoedkundige behoeftes van die leerder (Mbeki 1997:40). Spesiale aandag moet aan beroepsopleiding gegee word om die leerder met verstandelike gestremdheid in die oorgangsfase van die skool na die werk te ondersteun.

Hughes en Carter (2000:222) voer aan dat keuses as 'n doelstelling in die leerder se individuele onderrigplan ingesluit moet word. 'n Leerder kan byvoorbeeld verskillende werke identifiseer wat hy graag wil uitprobeer.

1.5.2.2 Die rol van die ouers

Volgens Wehman (1993:83) is dit belangrik dat ouers betrek word by die oorgangsfasebeplanning van die skool se kurrikulum. Ouers is 'n goeie bron van inligting omdat hulle die leerders se behoeftes, vermoëns, belangstellingsveld asook vaardighede ken.

Engelbrecht, Green, Naicker en Engelbrecht (1999:175) noem dat weens die ouers se ervaring met hul kinders kan hulle nuttige inligting omtrent die leerder se fisiese en emosionele toestand voorsien. Ouers se regte en voorkeure moet in berekening gebring word tydens die plasing, leer en onderrig van leerders in spesiale skole (Integrated Disability Strategy 1997:40). Wanneer onderhoude gevoer word, kan die leerder se voorkeure sowel as tipe ondersteuning wat tuis voorsien word, bepaal word (Hughes & Carter 2000:93).

Die ouers moet toestemming verleen vir leerders om werksplekke te besoek en indiensopleiding daar te ontvang. Ouers moet ook weet wat in die klaskamer gebeur sodat hulle kan help om die skoolprogram tuis voort te sit.

1.5.2.3 Die rol van die opvoeder

Die opvoeder kan nie alleen die individuele opvoedkundige beplanning van die adolessente leerder doen nie. Volgens Wehman (1993:167) moet vaardigheidsbeplanning in samewerking met die ouer en leerder gedoen word. Die opvoeder kan met vrug gebruik maak van direkte insette van die leerder, sy ouers asook lede van die gemeenskap.

Om interaksie met die ouerhuis te bewerkstellig moet ouerbetrokkenheid aangemoedig

word. Ouers moet dus weet watter kurrikulum en onderrigmetodes gebruik word. Die opvoeder moet huisbesoeke doen om die waardestelsel van die gesin vas te stel. Volgens Mc Cown, Driscoll en Roop (1996:75) vorm waardes die basis van selfrespek en 'n gevoel van eiewaarde.

Hughes en Carter (2000:44) noem dat opvoeders die geleentheid vir leerders moet skep om interaksie met hulle portuurgroep te hê. Volgens hulle moet hierdie werkers soos ander opvoeders, terapeute of verpleegkundiges, by die oorgangsbeplanning betrek word. Die opvoeder moet hoë verwagtinge van leerders koester omdat die skool die leerder moet voorberei vir die lewe nadat hy/sy die skool verlaat. So ook moet die ouer en die gemeenskap voorberei word om die leerder te ontvang.

Die opvoeder sal ander personeel soos die arbeidsterapeut, verpleegkundige asook vrywilligers uit die gemeenskap benodig om 'n ondersteuningsgroep te vorm om die leerders te help met opleidingsprogramme binne die skool en gemeenskap. Die opvoeder moet die leerder die geleentheid bied om in die oorgang vanaf die skool na die volwasse lewe beroepsgerigte programme te volg waar die leerders die werksverwante vaardighede in hulle normale omgewing sal aanleer. Gemeenskaps-gebaseerde onderrig sal dus die leerder die geleentheid bied om die vaardighede aan te leer wat in die werksomgewing of industrie van 'n werker verwag word.

Die opvoeder moet tyd by die werksplek spandeer om te evalueer watter vaardighede by die skool aangeleer of versterk moet word. Individuele onderrig in sosiale en werksverwante vaardighede moet in verskillende natuurlike opsette ervaar word (Luzzo, Hitchings, Retish & Shoemaker 1999).

1.5.2.4 Die rol van die werkgewer

Hughes en Carter (2000:50) hou voor dat "... students will become better citizens in their country as they learn from their interaction with others". Oorgangsbeplanning van die skool na volwassenheid moet volgens Wehman (1993:72) in die konteks van die plaaslike gemeenskap beplan word. Die plaaslike ekonomie binne die gemeenskap het 'n direkte invloed op die beroepsgerigte opleidingsprogram.

Oorgangsfaseprogramme kan nie in isolasie ontwikkel nie. Sakelui uit die plaaslike gemeenskap moet betrek word by die beplanning van die kurrikulum, indiensopleiding by die werksplek, deeltydse werksgeleenthede asook die evaluering van die opleidingsprogram.

Volgens Black en Lagane (1997:219) moet die leerder die nodige sosiale vaardighede verstaan wat in die werksplek geldig is. Dit is dus noodsaaklik dat jong volwassenes met verstandelike gestremdheid in die oorgang van skoolleerling na volwassene praktiese kennis opdoen oor hoe om die bestaande sosiale reëls op 'n volwasse wyse uit te voer. Interaksie met medewerkers sonder gestremdheid sal die leerder met gestremdheid die geleentheid bied om die bestaande sosiale gedrag te verstaan. Die werkgewer kan dus die leerder die geleentheid bied om in die gemeenskap die komplekse sosiale verwagtinge van toesighouers, medewerkers en kliënte te verstaan.

1.6 BESKRYWING VAN RELEVANTE KONSEPTE

1.6.1 Die leerder met verstandelike gestremdheid

Volgens die American Association on Mental Retardation (AAMR) se definisie van 1992 is die leerder met verstandelik gestremdheid se intellektuele vermoëns ondergemiddeld (Westling & Fox 2000:3). Engelbrecht en Green (2001:198, 201) en Wehman (1993:239, 262) onderskei tussen drie vlakke van verstandelike gestremdheid, naamlik lig gestrem, matig gestrem en erg gestrem. In my ondersoek fokus ek op die leerder wat matig verstandelik gestrem is.

Verstandelik gestremdheid is omvangryk. Die ontwikkeling van taalvaardighede sowel as sosiale vaardighede word nadelig geaffekteer (Lewis & Doorlag 1999:476). Die leerder se sterk en swakpunte word geïdentifiseer sodat hul met die nodige ondersteuning, basiese vaardighede soos funksionele akademie, huishoudelike vaardighede, kommunikasie vaardighede, beroepsvaardighede en gemeenskap vaardighede kan verbeter (Westling & Fox 2000:5).

1.6.2 Die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid

Friend en Cook (1999:298) noem dat die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid intellektueel ondergemiddeld funksioneer. Hierdie leerder is in staat om te leer, maar sy vordering is stadiger as leerders met gemiddelde vermoëns. Die persoonlike sosiale en opvoedkundige lewensprosesse van hierdie leerder word tydens die adolessente fase omsluit. Vir adolessente leerders met verstandelik gestremdheid moet hul opvoedkundige doelwitte gerig wees op beroepsgerigte geleenthede asook op die voorbereiding vir die lewe van 'n volwassene (Drew, Logan & Hardman 1992:253).

1.6.3 Die oorgangsfase en beroepsgerigte opleiding

Lewis en Doorlag (1999:293) verduidelik dat die leerder in die oorgangsfase sowel as in die beroepsgerigte opleiding voorberei word vir die volwasse lewe deur middel van instruksie, onderrig in die funksionele akademie, die daaglikse, persoonlike en sosiale lewe, sowel as in beroepsgerigte vaardighede.

1.6.4 Werksondervinding

Volgens hierdie metode word die leerder opgelei om deel te neem in beroepsgerigte aktiwiteite in die gemeenskap onder die werklike toestande in die werksplek.

1.7 STRUKTUUR VAN AANBIEDING

Hierdie werkstuk bestaan uit vyf hoofstukke en sal soos volg verloop. In hoofstuk twee sal 'n literatuurstudie gedoen word. Dit sluit in nasionale en internasionale perspektiewe omtrent wetgewing en beroepsgerigte programme met spesifieke verwysing na die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid.

In hoofstuk drie sal die navorsingsontwerp en metodologie bespreek word. 'n Kwalitatiewe deelnemende aksienavorsingsmetode sal gebruik word om die navorsingsprobleem te ondersoek.

In hoofstuk vier sal die implementering van die studie in vier fases gedoen word. In fase een sal die onderhoude met die opvoeders geanaliseer word. In fase twee sal die onderhoude met leerders geanaliseer word. Die onderhoude met die ouers sal in die derde fase geanaliseer word, en laastens sal die onderhoude met die werkgewers geanaliseer word.

Hoofstuk vyf omskryf die samevattende bevindinge, gevolgtrekking asook implikasies van die studie wat aangebied is.

HOOFSTUK 2

LITERATUURSTUDIE

2.1 INLEIDING

Wanneer die adolessente leerders met verstandelike gestremdheid die Ligstraal Spesiale Skool verlaat, ondervind hulle enorme uitdagings. Die oorgang van die skool na die lewe in die gemeenskap is dikwels vir hierdie leerders 'n traumatiese gebeurtenis. Die kans is skraal dat hulle 'n werksgeleentheid in 'n inklusiewe werksopset sal kry. Indien hulle nie 'n werk in 'n werkswinkel vir gestremdes kry nie, is hulle gedoem om vir die res van hulle lewe tuis te bly. Die huidige skoolkurrikulum sluit nie werksvoorbereidingsprogramme in wat die oorgang van die skool na die werksplek fasiliteer nie. Die leerder word dus na my mening nie prakties voorberei om sy/haar regmatige plek as 'n volwassene in die gemeenskap in te neem nie. Volgens *Education White Paper 6* van 1997:42 het ander lande ondervind dat dit noodsaaklik is om wetgewing te ontwerp wat alle skanse wat tot diskriminasie teen persone met gestremdhede in die werksplek mag lei, te verwyder. In hierdie hoofstuk sal na die Amerikaanse wetgewing gekyk word wat die beroepsgerigte opleiding vir die leerder met verstandelike gestremdheid aanspreek.

Op nasionale vlak sal na die verandering in wetgewing oor onderwys en opleiding asook werkskepping vir die leerder met gestremdheid ondersoek word. 'n Ekosistemiese benadering tot beroepsgerigte opleiding vir die leerder met verstandelike gestremdheid sal ondersoek word, asook hoe die verskillende rolspelers om die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid betrek word.

Deur die wêreldgeskiedenis heen is mense met gestremdhede aan sensuur en diskriminasie onderwerp (Ashman & Elkins 1994:436). Hulle het gesukkel om toegang te kry tot werksgeleenthede en verdere opleiding. Volgens Beirne-Smith, Patton en Ittenbach (1994:365) is baie leerders met verstandelike gestremdheid werkloos en andere wat wel 'n werk bekom het, vind dit moeilik om 'n werk te behou. Volgens Drew *et al.* (1992:255) was die algemene gevoel in Amerika dat persone met verstandelike

gestremdheid gebruikers van dienste was eerder as om 'n bydrae tot die gemeenskap te maak.

Volgens Ashman en Elkins (1994:437) is leerders met verstandelike gestremdheid as onproduktiewe lede van die gemeenskap beskou. Hy noem egter dat Amerikaanse beleid reeds sedert die koloniale tydperk voorsiening gemaak het dat elke individu tot sy/haar volle potensiaal kan ontwikkel.

Dit is Wehman (1993:261) se mening dat jongmense met verstandelik gestremdhede vir te lank uitgesluit is van die kurrikulum en dienslewering. Leerders met gestremdhede moet ook voorberei word om produktief te wees, 'n werk te hê, vriende te hê en deel te neem aan die lewe in die gemeenskap. Hy voer aan dat indien leerders met gestremdhede geskikte opleiding ontvang en aan die werksomgewing blootgestel word, kan hulle 'n bydrae tot die gemeenskap, sakesektor en industrie maak. Wang, Reynolds en Walberg (1991:161) noem dat die oorgang van skool na die volwasse lewe vir leerders met gestremdhede gedurende 1990 hoofsaaklik gefokus het op gesin, openbare onderwys en agente vir volwasse dienste. Browder (2001:361) noem dat oorgangsbeplanning gedurende die tagtigerjare ontstaan het omdat nuwe inisiatiewe in ondersteunende werksgeleenthede getoon het dat individue met gestremdhede, erg gestremdes ingesluit, sukses in kompeterende werksgeleenthede kan behaal.

2.2 AMERIKAANSE WETGEWING

Volgens Drew, Logan en Hardman (1992:252) is persone met verstandelike gestremdheid sedert 1943 geregtig op beroepsgerigte dienste onder die wet van Borden-La Follet. Tot die sestigerjare het baie min egter enige dienste ontvang.

Federale wetgewing in Amerika het tot 'n omvattende werksvoorbereiding gelei wat toeganklikheid vir alle persone met verstandelike gestremdheid ondersteun. Twee belangrike stukke wetgewing sluit in die *Vocational Rehabilitation Act* (Wet op Beroepsrehabilitasie) en die *Education for all Handicapped Children Act* (Wet op Onderrig vir alle Gestremde Kinders). Bogenoemde wette het 'n geweldige impak op die ontwikkeling en kwaliteit van werksopleidingsdienste vir die individu met verstandelike gestremdheid gehad.

2.2.1 Vocational Rehabilitation Act

Die *Vocational Rehabilitation Act* van 1973 verseker toegang tot beroepsgerigte rehabilitasiedienste. Deur hierdie wet was beroepsgerigte opleiding verpligtend vir alle gekwalifiseerde persone met gestremdhede. Afdeling 504 van hierdie wet bevat wetgewing oor die basiese menseregte vir persone met gestremdhede. Genoemde wetgewing verbied diskriminasie in die werksplek. Leerders met gestremdhede het kragtens hierdie wet die reg tot 'n vrye en toepaslike openbare onderwys (Friend & Bursuck 1999:13).

Volgens hierdie wet is dit onwettig om teen gestremdes se toegang tot beroepsgerigte opleiding en werksgeleenthede te diskrimineer. Ek haal aan uit Subafdeling 84.11 van die federale regulasie van afdeling 504: "No qualified handicapped person shall, on the basis of the handicap, be subjected to discrimination in employment under any program or activity to which this part applies" (Federal Register 1977).

Beroeps- en loopbaangerigte onderwys vir die individu met verstandelike gestremdheid het belangrik geword. Daarom het Afdeling 503 van dieselfde wet regstellende aksie vir indiensneming van gestremdes beklemtoon. Indien 'n individu met verstandelike gestremdheid behoorlik opgelei is om kompetend in 'n werk mee te ding, ondersteun die federale regering regstellende aksie. Diskriminasie tydens indiensneming van 'n werker met gestremdheid word nie geduld nie.

Die doelstellings van die *Vocational Rehabilitation Act* behels die volgende:

- Bevordering van uitgebreide werksgeleenthede vir persone met gestremdhede in alle areas van maatskappye en industrieë.
- Die daarstelling van staatsplanne vir beroepsrehabilitasiedienste wat aan die behoeftes van persone met gestremdhede voorsien.
- Die evaluering van die potensiele rehabilitasie van persone met gestremdhede asook diegene wat geen rehabilitasiedienste ontvang het nie.
- Die verhoging van die aantal rehabilitasiepersoneel asook die ontwikkeling van hulle vermoëns deur heropleiding en ondersteuning te verbeter.

Genoemde wetgewing het egter nie beteken dat gevestigde negatiewe houdinge teenoor persone met gestremdhede skielik verdwyn het nie. Navorsing gedurende die sewentigerjare het getoon dat talle mense met gestremdhede steeds uitgesluit was van beroepsgerigte rehabilitasiedienste. Nuwe deure het egter deur middel van wetgewing vir gestremdes in die algemeen oopgegaan. Loopbaan- en beroepsgerigte opleiding in die onderwys het dus belangrik geword vir die leerder met verstandelike gestremdheid.

2.2.2 Wet op Beroepsrehabilitasie

Die wysigings aan hierdie wet (1986) het ondersteunende werksgeleenthede vir persone met verstandelike gestremdheid ingesluit. Ondersteunende werksgeleentheid soos in die Publieke Wet 99-506 beskryf, beteken kompeterende werk in 'n geïntegreerde werksopset vir die individu met erg gestremdhede – persone wat tradisioneel nie ingesluit was by kompeterende werk nie, hoewel hulle deurlopende ondersteuningsdienste benodig om hulle werk te kan verrig. Volgens Browder (2001:362) het die Carl D. Perkins Wet op Beroepsrehabilitasie van 1984 beroepsgerigte opleidingsprogramme uitgebrei. Dit het ook oorgangsdienste ingesluit.

2.2.3 *Technology Education Act of 1990*

Die *Technology Education Act* van 1990 het ook werksopleidingsgeleenthede vir die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid ingesluit. Hierdie wet het voorsiening gemaak dat leerders met gestremdhede beroepsgerigte opleiding in die hoërskool moet ontvang.

2.2.4 *Americans with Disability Act*

Die *Americans with Disability Act* van 1990 (Publieke Wet 101-336) vereis dat alle vorme van diskriminasie teen die individu met gestremdheid in die werksplek, private sektor, alle openbare dienste, openbare akkommodasie, vervoer en telekommunikasie gestaak word. Hierdie wet vereis dat alle maatskappye hulle argitektoniese skeidings soos sypaadjies, nou deurgange, rakke en lessenaars wat toegang vir gestremdes verhinder, moet verwyder.

Die sakesektor moet redelike akkommodasie aan mense met gestremdhede verskaf tydens die huur of bevordering in die praktyk, tydens die herstrukturering van werk

asook die aanpassing van toerusting. Alle publieke vervoer soos busse en treine moet toeganklik vir gestremdes wees.

Vervoerdienste moet beskikbaar gemaak word vir gestremdes wat nie vasgestelde roetes kan benut nie. Openbare akkommodasie soos restaurante, hotelle en ketting winkels asook plaaslike en staatsregerings moet vir persone met gestremdhede toeganklik wees. Teen die jaar 2010 moet alle treinstasies toeganklik wees. Alle maatskappye met telefoondienste vir die publiek moet dit tot die dowes se beskikking stel.

2.2.5 *Individuals with Disability Education Act*

Snell en Brown (2000:330) noem dat die *Individuals with Disability Education Act* wat in 1975 as wet aanvaar is, maar eers in 1977 geïmplementeer is.

Voorheen was die *Individuals with Disability Education Act* genoem die *Education for all Handicapped Children Act* van 1975. Leerders met erg gestremdhede was volgens laasgenoemde wet nie in openbare skole toegelaat nie. Volgens Simpson (1996:183-20) is *Individuals with Disability Education Act* wet die omvattendste en insiggewendste wet wat ingestel is om die opvoedkundige behoeftes van leerders met spesiale onderwysbehoefte aan te spreek. Drew *et al.* (1992:257) noem dat bogenoemde wet vereis dat alle leerders met gestremdhede tussen die ouderdom van 3 en 22 vrye en toepaslike onderwys moet ontvang. Die voorsiening van hierdie wet vorm die basis van die huidige werksopleiding vir die jeug met verstandelike gestremdheid. Die doel van hierdie wet is verder om 'n gelyke speelveld vir gestremdes te voorsien. Hulle soek dieselfde geleenthede as hulle nie-gestremde burgers. Hierdie belangrike wet sluit ook verstandelike gestremdes in. Dit is egter 'n sosiale wet wat nie net beleid moet bly nie, maar in die praktyk toegepas moet word om sodoende diskriminasie te verwyder.

Hierdie wet het nie slegs die reg tot 'n vrye en toepaslike onderwysstelsel vir leerders met gestremdhede gewaarborg nie, maar ook ouerbetrokkenheid wat die besluitneming oor opvoedkundige beplanning en die implementering daarvan verseker. Snell en Brown (2000:33-43) noem dat een van die oorspronklike doelstellings was om 'n vrye, toepaslike openbare onderwys vir alle leerders met gestremdhede te voorsien. Volgens Friend en Cook (1999:32) maak die *Individuals with Disability Education Act* die meeste

voorsiening vir gestremde onderwys.

Publieke Wet 94-142 van die *Education for all Handicapped Children Act* van 1975 is aangepas met nuwe wetgewing van Publieke Wet 101-476 soos in die *Individuals with Disability Education Act* van 1990 beskryf. Simpson (1996) noem dat die wet vereis dat die skool oorgangsdienste aan leerders met gestremdhede moet voorsien. Hierdie federale wette voorsien riglyne vir baie van die aktiwiteite en prosesse wat in spesiale onderwys plaasvind. Die wet maak voorsiening vir twee soorte onderwysspanne, naamlik die Wette Dissiplinespan asook die Individuele Opvoedkundige Taakspan.

Lewis en Doorlag (1999:vii) noem dat die wysigings aan bogenoemde wet in 1997 nuwe voorsiening vir die ontwikkeling van Individuele Opvoedkundige Programme en dissiplinêre prosedures ingesluit het. Mercer en Mercer (1998:568) noem dat Publieke Wetgewing 101-76 vereis dat die ontwikkeling van 'n Individuele Oorgangsplan in skole begin moet word wanneer die leerder die ouderdom van sestien jaar bereik. Doeltreffende oorgangsprogramme moet die leerders met gestremdhede voorberei om suksesvol in die verskillende rolle van die volwasse lewe te funksioneer. Hierdie programme moet ook verseker dat die gestremde leerder 'n aanvaarbare, en 'n kwaliteitslewe kan lei.

In 1997 het die Amerikaanse kongres die *Individuals with Disability Education Act* herbemagtig met die uitvaardiging van Publieke Wetgewing 105-117. Hierdeur is ouers se rolle in die onderrig van hulle kinders versterk. Een van die doelstellings van die herbemagtigde wette was om te verseker dat families meer betekenisvolle geleenthede tot deelname in hulle kinders se onderrig in die skool sowel as by die huis sal verkry.

2.2.6 Sleutelbeginsels van die *Individuals with Disability Education Act*

Die volgende ses sleutelbeginsels van die *Individuals with Disability Education Act* word in Hughes en Carter (2000:30-43), Snell en Brown (2000:33-43) en Simpson (1996:185-220) bespreek:

- Geen diskriminasie en geen wegwysings. Dit beteken dat geen leerder van 'n publieke skool weggewys mag word nie. Alle leerders sal ingesluit word by 'n vrye en toepaslike openbare onderwys. Inklusiewe onderwys word bevorder waar elke

gestremde sonder uitsondering in 'n gewone klaskamer saam met sy/haar portuurgroep onderrig word.

- Geen diskriminerende assessering teen die individu met gestremdheid nie. Die wet vereis dat diversiteit in ag geneem moet word met die opstel van assesseringsmateriaal, asook in die prosedures tydens evaluering en beplanning. Die program wat gekies word om die leerder met gestremdheid te evalueer moet in die moedertaal van die kind wees. Alle vorme van diskriminasie teen ras en kultuur moet verhoed word wanneer evalueringsinstrumente gebruik word. Ouers het die reg om deel te wees van die evalueringspan en moet 'n afskrif van die evalueringsverslag ontvang.
- Toepaslike onderwys vir elke leerder met gestremdheid asook 'n individuele opvoedkundige onderrigplan wat in samewerking met die ouers beplan word. Die individuele opvoedkundige onderrigplan moet toepaslike onderwys vir die leerder met gestremdheid verseker. Vroeë intervensieprogramme vir leerders van geboorte tot drie jaar moet ook in samewerking met die ouers gedoen word.
- Die omgewing met die minimum beperkings. Leerders met gestremdhede het die reg om saam met nie-gestremdes onderrig in 'n gewone klasopset te ontvang. Slegs wanneer die erns van hulle gestremdhede veroorsaak dat hulle 'n meer beperkte omgewing benodig, mag plasing buite die gewone klaskameromgewing ondersoek word.
- Ouer- en leerderdeelname in gedeelde besluitneming. Ouers het die reg tot toegang van hulle kind se skoolverslae, asook distrikverslae van die skool. Hulle mag op die adviseursraad van spesiale onderwys dien.
- Proses van regte prosedure. Hierdeur word die jeug teen foutiewe klassifikasie en wegwysing van gelyke onderwys beskerm. Om aanspreeklikheid te verseker moet ouers skriftelik in kennis gestel word wanneer hulle kind geëvalueer sal word om in spesiale onderwys geplaas te word. Hierdie skrywe moet in die moedertaal van die ouer wees. Ouers het die reg om skriftelike toestemming te gee, sowel as die reg om toestemming tot spesiale onderwys te weier.

2.3 BEROEPSGERIGTE PROGRAM

Om beroepsgerigte opleiding aan die adolessente leerder met gestremdheid te verskaf, vereis Amerikaanse wetgewing dat 'n individuele opvoedkundige onderwysprogram sowel as 'n oorgangsonderwysprogram ontwikkel moet word. Lewis en Doorlag (1999:48) noem dat 1997 se wysigings aan die *Individuals with Disability Education Act* spesifieke eise stel aan die oorgangs- sowel as die individuele opvoedkundige onderwysprogramme.

2.3.1 Individuele opvoedkundige program

Browder (2001:31) noem dat die individuele opvoedkundige program 'n geskrewe dokument is waarin die leerder met spesiale onderwysbehoefte se unieke behoeftes op 'n individuele manier aangespreek word. Die behoeftes van die leerder sluit in funksionele akademiese, sosiale vaardighede, motoriese vaardighede, kommunikasievaardighede asook beroepsgerigte vaardighede. Teen die ouderdom van veertien of jonger moet die individuele opvoedkundige plan ook die behoefte van oorgangsdienste insluit (Mercer & Mercer 1998:570).

Snell en Brown (2000:129), asook Friend en Bursuck (1999:17) verwys na agt noodsaaklike items wat in die individuele onderrigplan ingesluit moet word:

- 'n Verklaring van die leerder se huidige vlak van opvoedkundige prestasies.
- 'n Verklaring van jaarlikse doelwitte in meetbare terme. Korttermyn doelwitte wat elk van die leerder se geïdentifiseerde behoeftes aanspreek, wat dit vir die leerder moontlik maak om betrokke te raak om te leer in die algemene kurrikulum.
- 'n Verklaring van die nodige dienste (relevante dienste vir spesiale onderwys soos ondersteunende hulpmiddels en programaanpassings, asook ondersteuning van die skool en personeel) wat aan die leerder beskikbaar gestel sal word.
- 'n Verduideliking, indien van toepassing, waarom die leerder met gestremdheid nie in 'n gewone klaskamer aan die opvoedkundige aktiwiteite sal kan deelneem nie.
- 'n Verklaring van individuele modifikasie, indien van toepassing, tydens regerings- of

distrikassessering wat benodig word vir die leerder se deelname aan assessering. Indien die span bepaal dat die leerder nie kan deelneem nie, moet 'n verklaring afgelê word waarom deelname die toepaslik is nie, asook die wyse hoe die leerder geassesseer moet word.

- Die geprojekteerde datum waarop die nodige dienste en modifikasies in aanvang moet neem asook die verwagte frekwensie, lokasie en duur van dienste en aanpassings.
- 'n Verklaring omtrent die leerder se vordering tot die jaarlikse individuele onderrigplan, asook die maniere hoe inligting op 'n gereelde basis na die ouers deurgestuurd kan word.
- 'n Verklaring van oorgang vir leerders vanaf die ouderdom van sestien, asook 'n verklaring van die behoefte aan oorgangsdienste indien die leerder veertien jaar of ouer is.

Simpson (1996:210) en Browder (2001:34) verwys na die span van die individuele opvoedkundige program wat moet vergader om elke leerder en adolessent met gestremdheid se onderrigplan te ontwikkel asook te monitor. Die span sluit volgens wet die volgende mense in: die onderwyser, ouer of voog van die leerder, indien toepaslik ook die leerder en enige spesialis wat met die leerder werk. Elke lid van die span speel 'n belangrike rol in die beplanning en uitvoering van die leerder se opvoedkundige plan (Friend & Bursuck 1999:17-32).

2.3.2 Individuele oorgangsbeplanning

Met die samestelling van die span vir die individuele oorgangsplan word verskeie rolspelers betrek om die adolessente leerder met gestremdheid se onderrigplan te ontwikkel. (Wehman 1993:270). Die volgende deelnemers moet by die eerste vergadering ingesluit word, naamlik die:

- leerder;
- ouer, voog of primêre versorger;

- beroepsgerigte rehabilitasiebevorderaar;
- bestuurder van verstandelike gestremde gevalle;
- werkspesialis by die skool;
- beroepsgerigte opvoeder;
- spesiale onderwyser;
- administrateur van spesiale onderwys;
- huidige of vorige werkgewer, mediese dokter, arbeidsterapeut en spraakterapeut indien nodig.

Oorgangsbeplanning fokus op 'n reeks besluite wat gemaak moet word omtrent die volwasse lewe. Browder (2001:362) beveel aan dat daar op die volgende areas tydens oorgangsbeplanning gefokus word:

- werkseleentheid,
- postsekondêre onderwys,
- woonplek,
- finansiële behoeftes,
- ontspanning- of rekreasiebehoeftes,
- mediese behoeftes,
- berading,
- vervoerbehoeftes,
- regsbehoeftes, en
- die bestuur van die persoonlike lewe wat die huis en geld insluit.

2.3.3 Beroepsgerigte oorgangsprogramme

Daar bestaan verskeie beroepsgerigte oorgangsprogramme in Amerika wat leerders met gestremdhede voorberei om 'n ekonomiese bydrae tot die gemeenskap te maak asook om ekonomies onafhanklik te word. Mercer en Mercer (1998:570) verklaar dat die leerder met gestremdheid tydens doeltreffende oorgangsprogramme voorberei moet word om suksesvol in verskillende rolle van die volwasse lewe te funksioneer. Sodoende kan hy/sy 'n kwaliteitslewe lei. Die primêre kurrikulumareas sluit in:

- akademiese vaardighede,
- huishoudelike lewensstyl,
- beroepsgerigte vaardighede,
- beweeglikheid of mobiliteit,
- ontspanning en rekreasie, en
- toegang tot gemeenskapsdienste.

Leerders moet die oorgang na postsekondêre opvoedkundige instansies ontvang, asook voorbereidingsopleiding in beroepsgerigte en akademiese onderrig. Die beroepsgerigte aspekte van die kurrikulum word voorsien deur loopbaanopleiding, beroepsgerigte opleiding en akademiese programme. Onafhanklike lewensvaardighede sluit in huishoudelike vaardighede, mobiliteit, ontspanning en rekreasie asook toegang tot gemeenskapsdienste. Die akademiese program moet ook selfbemagtiging insluit sodat die leerder in alle rolle van die volwasse lewe sukses kan beleef. Persoonlike versorgingsvaardighede, sosialisering en interpersoonlike kommunikasievaardighede is ook belangrik. Leerders met gestremdhede moet ook voorberei word om produktief te wees, 'n werk te bekom, in die gemeenskap te funksioneer, vriende te hê, asook om aan gemeenskapsaktiwiteite deel te neem.

2.3.4 Gemeenskapsgebaseerde instruksie

Volgens Wehman (1993:242) is die doel van onderwys om die leerder voor te berei om

in sy/haar toekomstige omgewing te funksioneer. Navorsing het duidelik getoon dat die individu met verstandelike gestremdheid (asook dié met matig en erg gestremdheid) met die nodige opleiding en ondersteuning in die gemeenskap werksaam kan wees. Die doeltreffende voorbereiding van die adolessent om in die gemeenskap te kan werk, vereis 'n omvattende werksopleidingsprogram in die hoërskool.

Gemeenskapsgebaseerde instruksie voorsien onderrig in die funksionele akademie en lewensvaardighede in 'n gemeenskapsopset. Opleiding fokus direk op aktiwiteite en vaardighede wat in die gemeenskap bemeester moet word, in plaas van in die klaskamer. Dit berei leerders voor om in vier basiese lewensomgewings te funksioneer, naamlik die huishouding, gemeenskap, ontspanning en rekreasie, en die beroepsgerigte omgewings (Drew *et al.* 1992:261-262).

Volgens Ariel (1992:166-172) is die kritiese karaktertrekke van 'n beroepsgerigte opleidingsprogram gebaseer op gemeenskapsgebaseerde instruksie wat die volgende insluit:

- 'n kurrikulum wat die werkseleenthede wat in die plaaslike gemeenskap beskikbaar is, reflekteer;
- 'n beroepsgerigte opleidingsprogram wat in die werklike werksplek plaasvind;
- deurlopende geleenthede vir leerders om met nie-gestremde lede van hulle portuurgroep in die werksplek interaksie te hê;
- opleiding wat kulmineer in spesifieke werksopleiding en plasing; en
- werksplasing gekoppel aan omvattende oorgangsbeplanning – die fokus moet wees op ooreenkomste tussen agentskappe wat die leerder se volle deelname in die gemeenskap steun.

Wehman (1993:263) voer aan dat leerders en hulle familie betrek moet word by die kurrikulumbepanning. Haalbare doelwitte moet vir leerders gestel word. Hulle voorkeure en afkeure, sowel as hulle belangstellingsveld moet in berekening gebring word. Langtermyn en toepaslike oorgangsbeplanning asook die uitbreiding van geleenthede vir die leerder met gestremdheid is noodsaaklik.

2.3.5 Loopbaanonderrigprogramme

Volgens Ariel (1992:169) word loopbaanonderrig dikwels verwar met beroepsgerigte onderrig. Die skrywe noem dat loopbaanonderrig 'n baie breër konsep is. Dit sluit in die totale ondervinding waardeur 'n mens leer om 'n betekenisvolle lewe te lei. Friend en Bursuck (1999:300) noem dat loopbaanonderrig is nie slegs die voorbereiding vir 'n werk nie. Dit sluit ook huishoudelike take, ontspanning en rekreasie vaardighede sowel as om 'n goeie landsburger te wees. Volgens Friend en Bursuck (1999:301) is loopbaanonderrigmodelle ontwikkel om die behoeftes van die leerder met verstandelike gestremdheid aan te spreek. Een van hierdie onderrigmetodes word die *Life Centred Career Education Model* genoem.

Die drie hoofkurrikulumareas sluit daaglikse lewensvaardighede, persoonlike sosiale vaardighede, en beroepsgerigte vaardighede in. Friend en Bursuck (1999:301) noem ook dat die verskillende opsette waarin bekwaamhede ondervind kan word die skool, familie en gemeenskap insluit.

Loopbaanonderrig is 'n totale opvoedkundige konsep wat sistematies alle skool-, familie- en gemeenskapskomponente koördineer. Alle rolspelers deel die verantwoordelikheid in hierdie opvoedkundige program. Hierdie model vereis gereelde kommunikasie tussen die rolspelers. Die individue met gestremdhede se potensiaal vir ekonomiese, sosiale en persoonlike bevrediging word dus gefasiliteer.

Friend en Bursuck (1999:308) dui die volgorde van loopbaanontwikkeling soos volg aan:

- loopbaanbewusmaking,
- loopbaanverkenning,
- loopbaanvoorbereiding,
- loopbaanplasing, opvolg en voortgesette onderwys.

Die skrywers hou voor dat 'n skoolgebaseerde loopbaanonderrigmodel by die elementêre skool begin en voortgesit word tot in die volwasse lewe. Ter verduideliking van bogenoemde vier stappe van loopbaanontwikkeling hou ek graag die volgende vier

punte aan u voor soos uiteengesit in Friend en Cook (1999:308), Hughes en Carter (2000:70), Drew *et al.* (1992:261-262) en Ariel (1992:169-171).

2.3.5.1 Loopbaanbewusmaking

Van laerskool af is dit nodig om die leerder loopbaanbewus te maak. Goeie houdings en gesindhede word ontwikkel wanneer leerders weet dat mense om verskeie redes werk, bv. ekonomiese, sielkundige asook sosialiseringdoeleindes. Jonger leerders benodig hierdie inligting omtrent die verskillende maniere hoe mense 'n inkomste verdien. Hulle moet ook kan visualiseer in watter beroepe hulle eendag wanneer hulle volwasse is, wil staan.

2.3.5.2 Loopbaanverkenning

Gedurende die junior hoërskooljare moet loopbaanverkenning beklemtoon word. Die doel van hierdie stadium is om die leerder te lei om deur middel van selfondersoek sy/haar unieke vermoëns, belangstellings en behoeftes te bepaal. Persoonlike en sosiale verkenning ondersteun deur toetsing, leiding en berading moet leerders help om 'n realistiese selfbeeld te vorm sodat hulle ook weet hoe om ander mense te verstaan.

Beroepsgerigte verkenning gee die leerders die geleentheid om verskeie loopbaaneenhede te ondersoek. Leerders moet die geleentheid kry om werksplekke te besoek asook om met werkgewers en werknemers te praat. Gedurende hierdie stadium moet leerders die geleentheid kry om hulle loopbaankeuses te oorweeg.

2.3.5.3 Loopbaanvoorbereiding

Gedurende die hoërskooljare moet loopbaanvoorbereiding begin. Die kurrikulum moet daarvolgens ontwerp word. Daaglikse instruksie in lewensvaardighede kan huishoudkunde, familiegeskiedenis en motorbestuur insluit. Die leerders kan reeds voor of tydens hulle hoërskooljare genoemde vaardighede bemeester. Individuele programme vir berading, rolspel of uitsluitsels omtrent waardes kan geïmplementeer word om gedragsprobleme te remedeer.

Die ontwikkeling van beroepsgerigte vaardighede moet tot 'n spesifieke loopbaaneenheid gerig wees. Beroepsgerigte kursusse en ondervinding in

gemeenskapswerk moet voorsien word. Onderrig in vaardighede hoe om 'n werk te soek, te kry en te behou moet deel wees van die kurrikulum.

2.3.5.4 Loopbaanplasing, opvolg en voortgesette onderwys

Loopbaanplasing kan gedurende die senior hoërskooljare begin. Deeltydse, betaalde werk en klaskamerinstruksie moet gekombineer word. Wanneer die leerder 'n deeltydse beroep beoefen, word die geleentheid geskep om sy/haar bevoegdhede in al drie hoofareas van die kurrikulum te assesseer. Probleme in die daaglikse lewe of beroepsgerigte vaardighede wat na vore kom, kan rigtinggewend wees, opgevolg of geremedieer word.

Loopbaanopleiding vereis dat die skool noue samewerking met die familie en gemeenskap moet hê. Alle bronne tot die skool se beskikking vir die familie sowel as binne die gemeenskap moet benut word. Tydens loopbaanvoorbereiding en loopbaanplasing, opvolg en voortgesette onderwys kry die leerder die geleentheid om deel te neem aan werksplasing by die skool sowel as in die gemeenskap.

2.4 NASIONALE WETGEWING

Oor die jare heen is daar ook in Suid-Afrika gruwelik teen gestremdes gediskrimineer. Dit is aan privaat instansies asook sendingstasies oorgelaat om in die gestremdes se opvoedkundige behoeftes te voorsien. Suid-Afrika met sy apartheidsbeleid was wêreldwyd bekend vir sy diskriminerende wette wat op rasseverdeeldheid geskoei was.

2.4.1 Oorsig

Engelbrecht, Kriegler en Booysen (1996:9) verwys na twee onderwyswette wat staatskole vir blankes gewettig het. Bogenoemde skrywers noem dat die Wet op Beroepsonderrig (Wet 29 van 1928) voorsiening gemaak het vir spesiale skole, maar slegs vir blanke leerders, terwyl anderskleuriges uitgesluit was.

In 1937 is die Wysigingswet op Spesiale Skole uitgevaardig waar verpligte skoolbesoek vir alle leerders met gestremdhede van blanke ouers gewettig is, terwyl anderskleuriges weer eens uitgesluit was. Die Wet op Spesiale Skole van 1948 het mediese en verstandelike diagnose en behandeling vir leerders met gestremdheid ingesluit.

Volgens Mannekrag (2000:4) word daar na spesiale skole verwys in Bylae 1 van die Wet op Onderwysdienste van 1967 wat verskeie kategorieë van kinders met gestremdheid insluit, naamlik dowes, hardhorendes, blindes, swaksiendes, kinders met epilepsie, serebraalgestremdes en liggaamlikgestremdes. Verskeie skole is opgerig om die verskillende leerders met gestremdhede te akkommodeer. In 1973 is die kind met outisme ook by bogenoemde lys van gestremdes ingesluit.

Kragtens Wet no. 47 van 1963 (Onderwyswet op kleurlinge) het kleurlingkinders wat doof, blind, swaksiende en serebraalgestremd is, onderrig in die Kaap ontvang. Wet no. 90 van 1979 het gestipuleer dat swart leerders wat doof is in King Williams Town onderrig moes ontvang.

Leerders met verstandelike gestremdhede is nie onder die wet gedek nie omdat hulle as onopvoedbaar beskou is. Engelbrecht *et al.* (1996:10) noem dat met die uitvaardiging van die Wet op Verstandelike Vertraagde Kinders van 1974 opleidingsentrums vir leerders met verstandelike erg gestremdheid tot stand gebring het. Eers in 1988 met die Wet op Onderwysaangeleenthede is opleidingsentrums vir leerders met verstandelike gestremdheid "skole" genoem. Hierdie era van die Suid-Afrikaanse onderwys-geskiedenis was op segregasie asook diskriminerende wetgewing geskoei wat menseregte totaal verontagsaam het.

2.4.2 Die invloed van nuwe wetgewing op spesiale onderwys

Na die afskaffing van apartheid het Suid-Afrikaners hoë verwagtinge gekoester om in 'n vry, demokratiese land hulle regmatige plek in die besluitnemingsproses op nasionale, provinsiale asook plaaslike vlak in te neem.

Op internasionale sowel as nasionale vlak is deur die geskiedenis heen bewys dat die regerende party hoofsaaklik onderwys gebruik om sy filosofie, visie en doelstellings te verwesenlik. Sedert die afskaffing van die apartheidsbeleid in 1994 het die regering hulle verbind om die ongelykhede van die verlede deur wetgewing reg te stel sodat daar nooit weer teen mense gediskrimineer mag word nie. Die volgende wette het nuwe hoop en vooruitsigte vir die leerder met gestremdheid ingehou en het direk asook indirek beroepsopleiding vir die gestremde aangespreek, bevorder en geïmpliseer.

2.4.3 Die Grondwet van Suid-Afrika

Engelbrecht *et al.* (1999:15) stel dit onomwonde dat "every person shall have the right to basic education and to equal access to educational institutions". Hierdie reg tot basiese onderwys en gelyke toegang is vervat in die Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, Wet no. 108 van 1996 waarin die basiese reg tot gelyke onderwys beklemtoon word: "Die staat mag nie regstreeks of onregstreeks onbillik teen iemand diskrimineer op een of meer gronde nie, met inbegrip van ras, geslagtelikheid, geslag, swangerskap, huwelikstatus, etniese of sosiale herkoms, kleur, seksuele georiënteerdheid, ouderdom, gestremdheid, godsdiens, gewete, oortuiging, kultuur, taal en geboorte" (bladsy 7).

Vir die doel van hierdie studie is geen diskriminasie teen persone met gestremdhede veral belangrik. 'n Leerder met verstandelike gestremdheid kan hom/haar dus beroep op die Grondwet van Suid-Afrika Artikel 29 (1996:15) wat soos volg lui:

"Elkeen het die reg:

- (a) op basiese onderwys met inbegrip van basiese onderwys vir volwassenes,
- (b) op verdere onderwys, wat die staat, deur middel van redelike maatreëls, in toenemende mate beskikbaar en toeganklik moet maak."

"Elkeen het die reg om in 'n openbare onderwysinstelling onderwys te ontvang in die amptelike taal of tale van eie keuse ..."

2.4.4 Die Wet op Suid-Afrikaanse Skole

Die Wet op Suid-Afrikaanse Skole (1996) het 'n nuwe era ten opsigte van die algemene onderwys in Suid-Afrika ingelei. Al die beginsels soos uiteengesit in die Grondwet en die Witskrif oor Onderwys en Opleiding word in hierdie wet vervat asook in die *National Commisssion and Special Needs in Education and Training* (NCSNET), *National Committee for Education Support Services* (NCESS 1997:33).

Volgens die Wet op Suid-Afrikaanse Skole mag geen leerder toelating tot 'n gewone skool op grond van sy/haar gestremdheid, taal, leerprobleme of swangerskap geweier

word nie. Die opvoeding van leerders met gestremdhede en leerprobleme word dus gesien as 'n stap in die rigting van 'n inklusiewe onderwysstelsel waar die leerder sonder, sowel as met, gestremdheid in een klaskamer onderrig sal ontvang.

Die wet maak ook voorsiening vir ondersteuningsdienste en stipuleer dat die regte van ouers. Ouers kan die toelatingsbeleid wat die beheerliggaam van die skool opstel, nietig verklaar, indien dit strydig is met die Grondwet van Suid-Afrika. Die wet gee ouers die reg om self te besluit waar hulle kinders geplaas mag word en ook die reg om aan te dring op ondersteuning vir hulle kind in die hoofstroomskool. Alle fisiese fasiliteite moet toeganklik gemaak word vir die leerder met gestremdheid.

Die ouers word ook betrek by die samestelling van die skool se beheerliggaam. By hoofstroomskole moet kundiges oor spesiale onderwysbehoefte op die beheerliggaam dien. By spesiale skole vorm ouers die meerderheid op die beheerliggaam. Opvoeders, nie-opvoeders sowel as die prinsipaal van die skool dien op die beheerliggaam. Persone uit die gemeenskap wat gestremd is, verteenwoordigers van die organisasie vir persone met gestremdhede, asook deskundiges in die veld van spesiale onderwysbehoefte kan ook op die beheerliggaam dien (Wet op Suid-Afrikaanse Skole no. 84 van 1996:19-20).

Die Wet op Suid-Afrikaanse Skole van 1996 bemagtig die skoolbeheerraad om na die verbetering van die kwaliteit onderrig en leer in die skool te streef (Education African Forum 1998:51). Daar moet dus 'n vennootskap tussen die onderwysbestuurders, opvoeders, ouers en leerders gesluit word om gehalte onderwys in 'n spesiale skool te verseker.

Die Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika asook die Wet op Suid-Afrikaanse Skole toon leemtes sover dit spesiale onderwys aangaan. Daarom is die Nasionale Komitee vir Spesiale Behoeftes in Onderwys en Opleiding (NKSBOO) in die lewe geroep. Die doel van die komitee was om die voorsiening en implementering van spesiale onderwys te ondersoek. Die Nasionale Taakspan was versoek om aanbevelings omtrent spesiale onderwysbehoefte aan die minister voor te lê wat oorweeg kon word vir wetgewing en beleidvorming (Departement van Onderwys 1997:1).

Ek noem kortliks sommige van die komitee se aanbevelings wat relevant is vir my studieveld:

- Die Wet op Suid-Afrikaanse Skole moet hiersien word om 'n geïntegreerde, inklusiewe onderwyssisteem tot stand te bring. Hierdie enkel onderwyssisteem moet toegang tot onderwys vir leerders met gestremdhede verseker.
- Die onderwyssisteem moet gerig wees om die behoeftes van die leerders met gestremdhede aan te spreek.
- Die minister moet 'n aankondiging in die Staatskoerant maak omtrent inklusiewe onderwys.
- Die minister moet die ouderdom van verpligte skoolbywoning vir leerders met gestremdhede bepaal en in die Staatskoerant aankondig.
- Leerders met spesiale onderwysbehoeftes moet vanaf die ouderdom van drie jaar reeds toegang tot onderwys verkry.
- Leerders met gestremdhede mag wettiglik tot die ouderdom van 21 jaar skool bywoon. Sulke leerders moet nog baat kan vind by die skoolprogramme.
- Kapasiteitsbou met die rolspelers naamlik ouers, opvoeders, leerders en beplanners moet gefasiliteer word.
- Die nodige funksionele en beroepsgerigte opleiding moet voorsien word om die oorgang van die skool na die werksopset te fasiliteer.
- Bande met die Departement van Arbeid en die privaatsektor in die vorm van leerlingskappe en werksdienste moet oorweeg word wanneer wetgewing en regulasies omtrent hierdie aangeleenthede opgestel word (Departement van Onderwys 1997:134-135).

2.4.4.1 Oorgang na die werksopset

Die verslag bespreek ook die oorgang na die werksopset (Departement van Onderwys 1997:76-77). Strategieë om die suksesvolle oorgang van leerders met gestremdhede na

'n aktiewe werkslewe te verseker, moet ondersoek word. Die band tussen onderwys en werk is belangrik vir leerders met gestremdhede.

Hulle moet voorberei word asook aanvaar word binne die werksgemeenskap. Terwyl leerders nog op skool is of aan 'n hoër onderwysinrigting studeer, speel die privaatsektor 'n belangrike rol in die werksplasing van leerders met gestremdhede. Die lewensvaardigheidsopvoeder speel 'n belangrike rol tydens die leerders se oorgang van skool na die werksopset.

Skoolprogramme moet loopbaanonderwys en beroepsgerigte leiding en berading in die konteks van lewensvaardige onderwys insluit. Tydens lewensoriëntering moet leerders met gestremdhede die geleentheid kry om deel te neem aan sport en ontspanning. Lewensvaardige onderwys moet in alle bande van onderwys voorsien word.

2.5 ARBEIDSWETTE

Die nuwe Wet op Arbeidsverhoudinge het belangrike veranderinge in die area van werkspraktyke ingestel. Ek noem slegs enkele wette wat 'n invloed het op die werker met gestremdheid in 'n inklusiewe werksopset.

2.5.1 Die Wet op Basiese Diensvoorwaardes

Die Wet op Basiese Diensvoorwaardes, Wet no. 7 van 1997, sluit beskrywings van onder ander die volgende: werkstyd, verlof, besonderhede van diens en besoldiging, diensbeëindiging, verbod op indiensneming van kinders en dwangarbeid, wysiging van basiese diensvoorwaardes, monitering, afdwinging en geregtelike verrigtinge.

Die doel van die wet is om ekonomiese ontwikkeling en maatskaplike geregtigheid te bevorder deur die primêre oogmerke van hierdie wet te bereik. Genoemde wet maak nie voorsiening vir persone met gestremdhede nie. Volgens die Gestremdheidstrategie is die swakpunt van die Wet op Arbeidsverhoudinge dat dit nie voorsiening in die behoeftes van werknemers met gestremdhede kan afdwing nie, maar slegs riglyne vir die werkgever en die hoewe voorsien hoe om die wette in die praktyk toe te pas.

2.5.2 Die Wet op Billike Indiensneming

Die Wet op Arbeidsverhoudinge, Wet no. 66 van 1995, word deur die Wet op Billike Indiensneming (*Employment Equity Act*), Wet no. 55 van 1998, vervang. Die doel van die wet is om gelykheid in die werksplek te bewerkstellig. Gelyke geleenthede en regverdige behandeling word bevorder deur diskriminasie te elimineer.

Om die ongelykhede van die verlede reg te stel, word (Wet no. 55 van 1998) geïmplementeer. Regstellende Aksie-maatreëls vir toegewysde groepe word in bogenoemde wet aangespreek. Hierdie toegewysde groepe verwys na swart mense, vroue en mense met gestremdhede. Die wet verseker ook gelyke verteenwoordiging in alle beroepskategorieë en vlakke in die werksplek. Hierdie wet is spesifiek daarop gerig om mense met gestremdhede ekonomies te bemagtig.

2.5.3 Die Billike Praktykkode

Deur die eeue heen is mense onregverdig van werk ontsê. Hulle dienste is dikwels as gevolg van hulle gestremdheid beëindig. Daarom is die Billike Praktykkode (*Code of Good Practice*) onder die Wet op Billike Indiensneming uitgereik.

Hierdie Kode beskryf al die regte wat mense met gestremdhede geniet. Dit verseker gelyke geleenthede in die werksopset deur goeie praktykriglyne aan werkgewers te verskaf. Die doel is om die werkgewer te help om mense met gestremdhede in die volgende areas te help:

- onregverdige diskriminasie in alle beleidvorming en praktyke om toegang vir die werklose te fasiliteer en om diegene in die werksomgewing te beskerm,
- die bevordering van regstellende aksie om gelyke geleenthede en regverdige behandeling van mense met gestremdhede te bevorder, en
- dit help werksoekers en werkers om hulle regte te verstaan.

2.5.4 Die Wet op die Ontwikkeling van Vaardighede

Die doel van Wet no. 97 van 1998 is om die vaardighede van die Suid-Afrikaanse

werkerskorps te ontwikkel. Hierdie wet vervang die *Man Power Training Act* (no. 56 van 1981) sowel as die *Guidance and Placement Act* (no. 62 van 1981). Die wet sluit die volgende doelstellings in:

- om spesiale onderwys- en opleidingsprogramme te begin,
- om werk te vind,
- om projekte te begin om inkomste te genereer,
- deelname aan spesiale werksprogramme, en
- om werkgewers aan te moedig om werk te verskaf aan mense wat dit moeilik vind om te werk te kry.

Die implementering van die wet word deur die *National Skills Authority* bewerkstellig. Hierdie liggaam adviseer die minister omtrent alle sake rakende die Vaardigheidsontwikkelingstrategieë.

2.6 INKLUSIEWE ONDERWYS

2.6.1 Inleiding

Oor die dekades heen was leerders met spesiale onderwysbehoefte uitgesluit van hoofstroomskole. Hulle het onderrig in spesiale skole ontvang of glad nie skool bygewoon nie. Skole in die arbeidsarea was georganiseer in twee gesegregeerde kategorieë, naamlik ras en gestremdheid (Witskrif 6 van 2001:9).

Leerders is in groepe gekategoriseer en in verskeie spesiale skole geplaas naamlik dowes, blindes, verstandelike gestremdes, serebraal gestremdes, epilepsie, ensovoorts. Daar is geglo dat elke groep hulle eie kenmerke het en hulle leerprobleme direk verband hou met hulle spesifieke gebreke en tekortkominge. Hierdie persone is uitgesluit van die hoofstroom se sosiale en ekonomiese lewe as gevolg van 'n gestremdheid "that is thought to be a natural and irremedial characteristic of the person" (Engelbrecht *et al.* 1999:13).

Op internasionale vlak het verskeie forums en organisasies bymekaar gekom om

besprekings oor die regte van gestremdes te voer. Die filosofie van inklusiewe onderwys waar elke leerder, ongeag sy gestremdheid, toegang tot 'n enkele onderwysstelsel moet hê, het sy neerslag in die Salamancaverslag van 1994 gevind. Die waardes en beginsels van inklusiewe onderwys word in die Grondwet van Suid-Afrika en die Witskrif oor Onderwys en Opleiding vervat. In die verslag van die NCSNET/NCESS (1997:53) word inklusiewe onderwys soos volg uitgebeeld:

"The NCNET/NCESS envisage an education and training system that promotes education for all and fosters the development of inclusive and supportive centers of learning that enable all learners to participate actively in the education process so that they can develop and extend their potential and participate as equal members of society."

Die kommissie het aanbeveel dat 'n eenvormige onderwysstelsel ingestel word. Alle leerders in spesiale skole moet integreer in hoofstroomskole en daar geakkommodeer word, met die nodige ondersteuning (Departement van Onderwys 1997:1). Dit was noodsaaklik om Suid-Afrika se nasionale beleid te formuleer vir die rekonstruksie en ontwikkeling van onderwys na die afskaffing van die apartheidsstelsel in 1994.

Die volgende waardes en beginsels vir inklusiewe onderwys word volgens Engelbrecht *et al.* (1996:14), NCSNET/NCESS (1997:53-54), Witskrif 6 van 2001 (2001:11), Witskrif omtrent geïntegreerde nasionale gestremde strategie (1997:38-39) soos volg voorgestel:

- Inklusiewe onderwys is gebaseer op menseregte en sosiale geregtigheid wat vir almal – ongeag die leerder se ras, klas, geslag of ouderdom – die basiese reg tot onderwys beteken.
- Deelname en sosiale integrasie vereis dat die geleentheid aan alle leerders gebied moet word om in hulle onderskeie gemeenskappe aktief te wees. Die sosiale integrasie van leerders met gestremdhede moet deur die skole bevorder word om respek vir diversiteit te bevorder.
- Vrye toegang tot 'n enkel, inklusiewe onderwysstelsel waar geen toegang geweier mag word as gevolg van die leerder se fisieke, intellektuele, sosiale, emosionele,

taal of ander moontlike verskille nie. Alle leerders is dus welkom vir deelname in die gemeenskap.

- Onderwys moet relevant en betekenisvol tot die lewens van alle leerders wees. Dit beteken dat onderwys leerders moet voorberei vir die lewe asook om te werk. Dit sal verseker dat alle leerders suksesvol in die gemeenskap geïntegreer word.
- Toegang tot lewenslange leer vir leerders met gestremdheid in minder bevoorregte en plattelandse gebiede, veral diegene wat vroeër uitgesluit was by onderwys en opleiding.
- Die totale ontwikkeling vir alle leerders wat akademiese en beroepsgerigte sowel as die breërondige, gesondheid- en sosiale behoeftes omsluit.

Om inklusiewe onderwys in Suid-Afrika te implementeer is dit noodsaaklik dat ouers, onderwysers, leerders, ens. 'n paradigmaskuif maak. Engelbrecht en Green (2001:12) noem "The radical restructuring of Education after the demise of the apartheid regime offered the ideal opportunity to propose a different paradigm and a new way of understanding not only special but also mainstream education."

Volgens Naicker (1999:92-93) is dit nodig om die begrippe "paradigma" en "paradigmaskuif" te verstaan om sodoende die ou en nuwe geskiedkundige ontwikkeling van spesiale onderwys op internasionale en nasionale gebied te verstaan. 'n Paradigma kan verstaan word as die manier of wyse waarop mense die wêreld sien.

Gewoonlik verstaan mense die wêreld afhangende hoe hulle geleer en opgelei is om dit te doen. 'n Paradigmaskuif is 'n radikale verandering in die manier hoe 'n mens die wêreld sien. Alle Suid-Afrikaners moet in die proses van transformasie 'n paradigmaskuif maak om sodoende as agente van verandering inklusiewe onderwys 'n realiteit te maak.

2.6.2 Witskrif 6: Spesiale Onderwysbehoefte (2001)

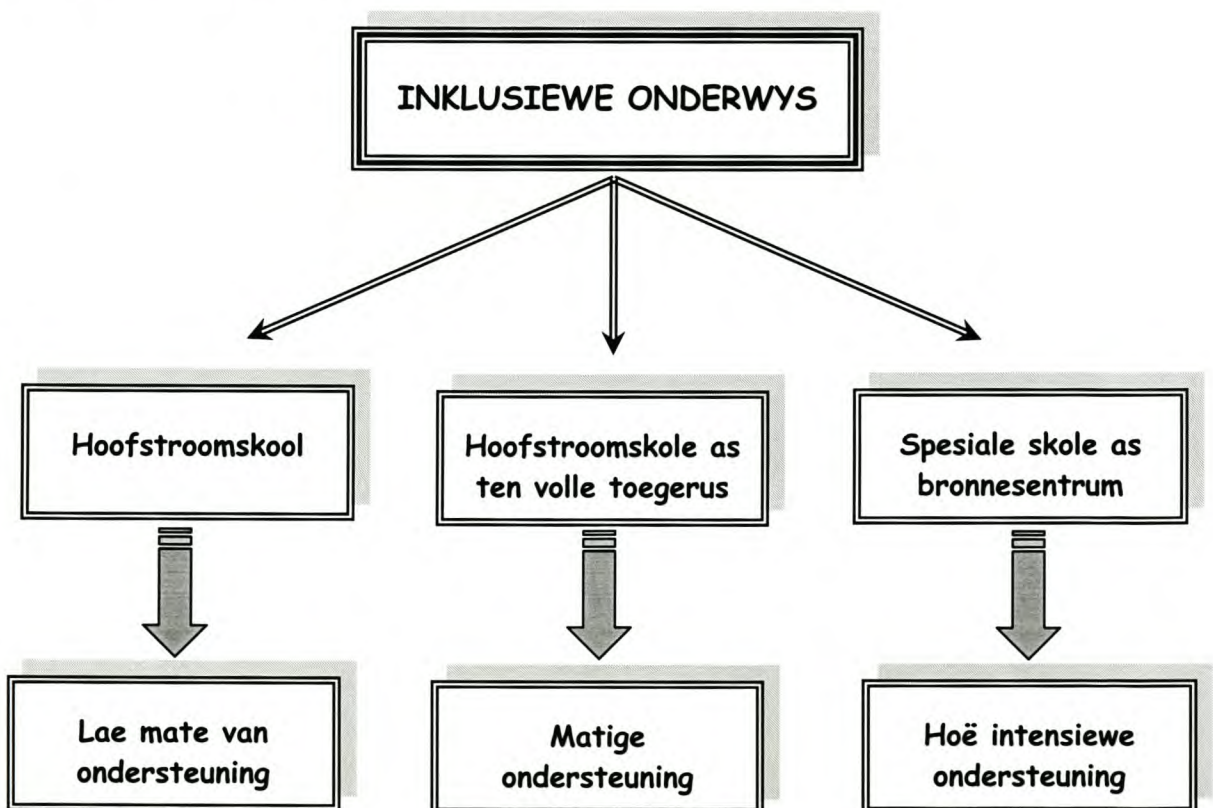
In reaksie op die verslag en aanbevelings van NCSNET/NCESS 1997 asook die *Consultative Paper No. 1 on Special Education* (30 Augustus, 1999) word inklusiewe onderwys in Witskrif 6 van 2001 verduidelik asook die wyse waarop dit geïmplementeer

sal word. Dit is die regering se plig om basiese onderwys aan alle leerders te voorsien.

Witskrif 6 is verbind tot die sentrale beginsels van die grondwet wat 'n eenvoudige onderwys- en opleidingsstelsel erken wat gebaseer is op gelykheid, die regstelling van ongelykdhede van die verlede asook 'n progressiewe verhoging van die kwaliteit van onderwys en opleiding (Witskrif 6 van 2001:11).

Die transformasieproses van inklusiewe onderwys en opleiding met 'n meer omvattende ondersteuningsdiens sal in lyn wees met leerders met gestremdhede se behoeftes om tot hulle volle potensiaal te ontwikkel. Dit beteken dat leerders wat nie intensiewe ondersteuning benodig nie, dit in gewone skole sal ontvang. Die leerders wat matige ondersteuning benodig, sal dit in ten volle toegeruste skole ontvang. Leerders wat hoë intensiewe opvoedkundige ondersteuning benodig, sal dit in spesiale skole ontvang.

'n Inklusiewe onderwys- en opleidingsstelsel word so georganiseer dat dit voorsiening maak vir verskeie vlakke en soort van ondersteuning vir leerders sowel as opvoeders. Na my mening kan inklusiewe onderwys, soos dit in Witskrif no. 6 verduidelik word, soos volg geïllustreer word:

Die vrese en bekommernisse wat baie ouers, onderwysers en lektore, spesialiste asook leerders omtrent die toekoms van spesiale skole se bestaansreg in 'n inklusiewe onderwyssisteem gedeel het, word deur Witskrif 6 besweer. Spesiale skole sal versterk word in plaas van afgeskaf word.

Die kundigheid en bronne waaroor die spesiale skole beskik, sal tot voordeel van ten volle toegeruste skole en kolleges gebruik word. Die nuwe rol van die spesiale skole as bronesentrums sal wees om ten volle toegeruste skole te ondersteun deur hulle kundigheid en ervaring te deel. Professionele ondersteuning in sake soos die kurrikulum, assessering en instruksie vir opvoeders en leerders in hoofstroomskole asook ten volle toegeruste skole en kolleges sal van die regering ontvang word.

Die personeel van spesiale skole sal ook op die distriksondersteuningspan (van die onderwysbestuur en ontwikkelingsentrums) dien om hoofstroomskole binne die gemeenskap te ondersteun, veral ten volle toegeruste skole. Spesiale skole se kwaliteit sal verbeter word omdat voorsiening vir omvattende opvoedkundige programme voorsien sal word. Dit sluit in lewensvaardigheids- asook opleidingsprogramme wat bande met die werksplek sal hê. Die opgradering van dienste binne spesiale skole is belangrik.

2.6.3 Onderwyseropleiding

Die opvoeders benodig verdere opleiding om hulle te bemagtig vir hulle nuwe rol in die transformasieproses vanaf 'n eksklusiewe na 'n inklusiewe onderwyssisteem. Dit is noodsaaklik dat opvoeders hulle vaardighede en kennis moet verbeter om sodoende nuwes te ontwikkel (Departement van Onderwys 2002:65).

In die hoofstroomonderwys moet opvoeders multi-vlak klaskamerinstruksie aanleer om hulle lesse voor te berei ten einde die verskillende vlakke van die individuele leerder te akkommodeer. Nog nuwe vaardighede wat opvoeders moet bemeester, is koöperatiewe leer, kurrikulumverrykking asook hoe om gedragsprobleme in 'n inklusiewe klaskamer te hanteer.

Spesiale skole moet 'n nuwe benadering volg wat fokus op die ontwikkeling van die leerder se sterk punte in plaas van sy/haar tekortkominge. Hierdie leerdergesentreerde

benadering is in ooreenstemming met 'n sistematiese en ontwikkelende benadering om 'n probleem te verstaan en 'n plan van aksie daar te stel.

Die opvoeder word dus deur wetgewing verplig om weg te beweeg van tradisionele onderrigstrategieë. Elke leerder moet toegerus word met vaardighede, kennis, houdings en waardes om in 'n inklusiewe gemeenskap te kan funksioneer.

2.7 UITKOMSGEBASEERDE ONDERWYS

Die Suid-Afrikaanse onderwysstelsel is dikwels gekritiseer omdat leerders swak voorberei is vir die lewe sowel as die wêreld waarin hy/sy moet werk (NCSNET/NCESS 1997:77).

In die konteks van transformasie is een van die primêre verantwoordelikhede van die Suid-Afrikaanse Regering van Nasionale eenheid om voorsiening te maak vir die ontwikkeling en instandhouding van kwaliteit onderwys vir al sy burgers.

Dit is om hierdie rede dat die Wet op Suid-Afrikaanse Skole no. 84 van 1996 voorsiening maak vir 'n radikale benadering en implementering van 'n alternatiewe onderwysstelsel om in die behoeftes van al sy mense te voorsien. Kurrikulumverandering is die hart van transformasie van wat moet geleer en onderrig word asook hoe leer en onderrig sal plaasvind. Kurrikulumverandering is nie beperk tot inhoud nie, maar sluit die konteks in waarin dit moet plaasvind (Education African Forum 1998:19). Die regering het besluit om 'n onderwysstelsel met 'n relevante en verantwoordbare kurrikulum wat op uitkomstegabaseer is, te implementeer.

Hierdie nuwe kurrikulum word uitkomstegabaseerde onderwys (UGO) genoem en is bedoel om die probleme oor byvoorbeeld gelyke toegang tot skole, gelyke onderwysgeleenthede, irrelevante kurrikulums, onvoldoende finansies, onvoldoende fasiliteite, 'n tekort aan opvoedkundige materiaal aan te spreek en op te los (Van der Horst & McDonald 1997; NCSNET/NCESS 1997:77). Die kurrikulum moet verseker dat wat in die skool geleer word, relevant is tot die lewe asook die werksopset. Uitkomstegabaseerde onderwys stel hom ten doel om alle leerders toe te rus met kennis, vaardighede, waardes en houdings.

Die filosofiese basis van uitkomstegabaseerde onderwys is dat alle leerders kan en wil

leer en dus ook sukses behaal. Almal sal nie op dieselfde manier aanpas of vorder nie. Sommige leerders het dus meer tyd nodig om sukses te behaal. Elke leerder het talent en dit is elke skool se verantwoordelikheid om daardie talent te ontwikkel (Education African Forum 1998:37).

Engelbrecht *et al.* (1999:21) huldig die mening dat uitkomsgebaseerde onderwys en inklusiewe onderwys verenigbaar is. Daar is verskeie skrywers wat Uitkomsgebaseerde onderwys op verskillende maniere definieer. Volgens my mening het almal tog dieselfde raakpunte.

Uitkomsgebaseerde onderwys is leerdergesentreerd en gebaseer op die beginsel dat elke leerder wil en kan sukses behaal. Die denkrigting is dat elke leerder sy/haar volle potensiaal op sy/haar eie tyd en met sy/haar unieke leerstyl kan bereik. Uitkomsgebaseerde onderwys vereis dat akademiërs die vaardighede, kennis en denkvermoëns moet bepaal wat leerders volgens hulle vermoëns benodig om in die wêreld te funksioneer. Die kurrikulum en onderrigmetodes moet daarby aangepas word. Mense met gestremdhede moet met die nodige vaardighede toegerus word om gedemonstreerde uitkomst in die arbeidsmark te bereik. Om lewenslange leer te bevorder, word die leerder gemotiveer om op die beginsel van hoë verwagtinge aktief by die leerproses betrokke te wees.

Kritiese denke word te alle tye aangemoedig in terme van redenering, oorweging, refleksie en aksies om sodoende berekende besluite te neem. Die opvoeder sowel as die ouer is medeverantwoordelik vir elke leerder se vordering sodat die verlangde uitkomst suksesvol bereik kan word. Deurlopende assessering gee leerders die geleentheid om binne 'n buigbare kurrikulum op hulle eie tyd aktief betrokke te wees by hulle eie leerervaringe om kwaliteituitkomst te bereik (Engelbrecht *et al.* 1999; NCSNET/NCESS 1997; Van der Horst & McDonald 1997; Integrated National Strategy 1997; Departement van Onderwys 2002:73-76).

2.8 SAMEVATTING

Uit die literatuur het dit duidelik na vore gekom dat beroepsgerigte programme in die Amerikaanse onderwysstelsel in plek is. Verskeie wette soos die *Individuals with Disability Education Act* maak dit vir die leerder, opvoeder en ouer moontlik om

beroepsgerigte oorgangsprogramme by skole, kolleges en universiteite te beplan, implementeer en koördineer. Op nasionale vlak word die invloed van nuwe wetgewing op spesiale onderwys bespreek. Die Wet op Suid-Afrikaanse Skole en die verskeie arbeidswette wat 'n invloed het op beroepsgerigte opleiding, word bespreek. Inklusiewe onderwys sowel as uitkomsgebaseerde onderwys word bespreek. Uitkomsgebaseerde onderwys het 'n invloed op die beroepsgerigte opleiding omdat dit op die beginsels van gedemonstreerde uitkomst gebaseer is. Die leerder met verstandelike gestremdheid kan binne die skool nodige vaardighede aanleer wat in die werksplek gedemonstreer word.

HOOFSTUK 3

NAVORSINGSONTWERP EN METODOLOGIE

3.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk sal die teoretiese grondslag van die metodologie van die studie in terme van die navorsingsontwerp, data-insamelingsmetodes en data-produksie bespreek word.

3.2.1 Navorsingsprobleem

Uit hoofstuk 1 is die volgende probleem geïdentifiseer: Hoe kan die adolessent met verstandelike gestremdheid opgelei word om sy/haar werk in die ope arbeidsmark te bekom?

3.2.2 Subprobleme

Die volgende vrae soos ook in hoofstuk een genoem, illustreer die noodsaaklikheid om 'n behoefte-analise te doen om te bepaal aan watter kriteria die opleidingsprogram moet voldoen om beroepsgerigte opleiding vir die adolessente leerder met verstandelik gestremdheid vir die inklusiewe werksopset voor te berei.

- Wat word van die verstandelike gestremde leerder wanneer hy/sy die spesiale skool verlaat?
- Kan die leerder 'n ekonomiese bydrae maak tot die land se ekonomie?
- Is daar 'n behoefte aan beroepsgerigte opleiding in die Ligstraal Spesiale Skool vir die leerder met verstandelike gestremdheid?
- Is die kurrikulum gerig op uitkomst wat vir die leerder 'n werk in 'n inklusiewe werksopset verseker?
- Hoe kan die spesiale skool 'n beroepsgerigte opleidingsprogram begin?

3.2.3 Doel van die navorsing

Soos in hoofstuk een gemeld, is die doel van die navorsing om 'n behoefte-analise te doen om te bepaal aan watter kriteria 'n opleidingsprogram by 'n spesiale skool moet voldoen om die adolessent voor te berei om werk in 'n inklusiewe werksopset te bekom. Meer spesifiek het hierdie navorsing ten doel om te bepaal of die leerder 'n ekonomiese bydrae tot die gemeenskap kan maak indien 'n samewerkende opvoedkundige benadering tot die opleiding van die verstandelike gestremde adolessent van die skool tot die werksplek sinvol geïmplementeer word.

3.2.4 Metodologie

Hierdie studie bestaan uit 'n kwalitatiewe navorsingsontwerp. Babbie (2001:278) beskryf kwalitatiewe navorsing soos volg: "The qualitative researcher's emphasis on studying human action in its natural setting and through the eyes of the actors themselves, together with an emphasis on detailed descriptions and understanding, phenomena within the appropriate context, already suggested what type of design will be methodologically acceptable."

Merriam (1998:5) noem dat kwalitatiewe navorsing 'n sambreelkonsep is: "covering several forms of enquiry that help us understand and explain the meaning of social phenomena with as little disruption of the natural setting as possible".

Kwalitatiewe navorsing is gebaseer op die uitgangspunt dat die werklikheid gekonstrueer word deur die individu wat met die sosiale wêreld interaksie het – interaksie tussen mense in die verskillende ekologiese sisteme. Ek het dus in my navorsingsprojek die leerders vanuit die skool tot binne die werksplek geneem om interaksie tussen die skool en die werksplek te fasiliteer.

Die rede waarom ek kwalitatiewe navorsing in my ondersoek gebruik, is om oplossings vir die probleem te fasiliteer. Kwalitatiewe navorsing fokus op die proses van betekenis en verstaan. Die produk van kwalitatiewe studie is 'n ryke beskrywing van woorde en prente in plaas van getalle om te beskryf wat die navorser wil oordra. Babbie en Mouton (2001:53) sê: "Qualitative research attempts always to study human action from the insider prospective (also referred to as the 'emic' perspective)."

Merriam (1998:9) voorsien 'n uiteensetting van die mees basiese karaktertrekke van die kwalitatiewe en kwantitatiewe navorsing soos aangedui in tabel 3.1. Kwalitatiewe

navorsing soos wat ek in my studie gebruik het, word dus hierin duidelik uiteengesit.

Tabel 3.1: Basiese karaktertrekke van kwalitatiewe en kwantitatiewe navorsing

PUNTE VAN VERGELYKING	KWALITATIEWE NAVORSING	KWANTITATIEWE NAVORSING
Fokus van ondersoek	Kwaliteit (aard en belange)	Kwantiteit (hoeveel)
Filosofiese wortels	Fenomenologie, simboliese interaksie	Positivisties, logiese emparialisme
Gemeenskaplike fase	Veldwerk, etnografies, naturalisties, grondige konstruktivisties	Eksperimenteel, statisties
Doel van ondersoek	Verstaan, beskryf, ontdek, betekenis, genereer hipotesis	Beheer, beskryf, bevestig, toets hipotese
Karaktertrekke van ontwerp	Buigbaar, ontvou, voortkomend	Vooraf bepaal, gestruktureerd
Steekproef	Klein, nie-waarskynlikheid, doelgerig, teoreties	Groot waarskynlik, verteenwoordigend
Data-insameling	Navorser as primêre instrument, onderhoude, observasie, dokumente	Inanimate instrumente, skole, toetse, opnames, vraelyste, rekenaars
Manier van analise	Induktief (deur navorser)	Deduktief (deur statistiese metodes)
Bevindinge	Omvangryk, holisties, duur, ryke beskrywings	Presies, getalle

Die behoefte-analise sal deur middel van 'n deelnemende aksienavorsingsproses gedoen word. Volgens Babbie en Mouton (2001:34) word deelnemende aksienavorsing veral gebruik in die volgende sosiale konteks: "Underprivileged rural settings in the so-called Third World countries." Die rede waarom ek deelnemende aksienavorsing in my behoefte-analise gebruik, is juis omdat die leerders by die Ligstraal Spesiale Skool uit die minder bevoorregte gemeenskap kom.

Die leerder met verstandelike gestremdheid in die Ligstraal Spesiale Skool kom hoofsaaklik van die landelike gebiede in die omgewing van die Paarl en omliggende plase. Die ouers is arm en werk hoofsaaklik op plase; talle is ongeletterd en baie is

werkloos. Verskeie gesinne is afhanklik van die verskeie gestremde leerders se staatstoelaag as hulle enigste bron van inkomste. Die leerder en sy gesin moet bemagtig word om hulle omstandighede te verstaan en met die nodige aksies daadwerklike veranderings in hulle lewens te kan bring om hulle lewensgehalte te verbeter.

Mc Kernan (1991:11) noem dat aksienavorsing bevorder word deur "the collaborative and interactive style of research, through development and through dissemination teams – usually involving participants from internal and external organizations".

Daarom is dit noodsaaklik om deelnemers binne sowel as buite die skool te identifiseer wat betrokke sal wees by die beroepsgerigte opleiding van die adolessent in die oorgangsfase van die skool tot die werksplek. Die betrokke deelnemers sal 'n kardinale rol in die beplanning, ontwikkeling, implementering sowel as die evaluering van die opleidingsprogram speel.

Huysamen (1996:182) sê aksienavorsing gaan nie oor die toetsing of uitbouing van 'n teorie nie, maar die oplossing van 'n praktiese probleem. Volgens Mc Kernan (1991:5) se definisie is aksienavorsing die volgende:

"Action research is the reflective process whereby in a given problem area, where one wishes to improve practice on personal understanding inquiry is carried out by the practitioner – first to clearly define the problem; secondly to specify a plan of action – including the testing of hypotheses by application of action to the problem. Evaluation is then undertaken to monitor and establish the effectiveness of the action taken."

Laastens reflekteer die deelnemers oor wat plaasgevind het. Hulle verduidelik die ontwikkelingsproses. Daarna deel hulle die resultate met die gemeenskap van aksienavorsers. Aksienavorsing is sistematies en help die navorsers om hul eie praktyke te verbeter.

Aksienavorsing is tweeledig – eerstens is dit 'n sistematiese ondersoek deur middel van wetenskaplike prosedure. Tweedens, deelnemers het 'n kritiese reflektiewe deelname aan die proses asook die resultate. Huysamen (1996:183) noem dat alle deelnemers wat belang by die onderwys het, soos administrateurs, ouers, opvoeders en leerders sal gesamentlik as deelnemende spanlede betrek word.

Mc Niff *et al.* (1996:68) noem dat aksienavorsing is navorsing met ander mense in plaas van op mense. Ander mense word dus by die navorsingsproses betrek. Deelnemers

moet identifiseer met die probleem wat ondersoek word. Hulle moet gemotiveerd voel om iets te doen om die probleem te help oplos. Dit is hoekom ek in my navorsingsondersoek deelnemers binne sowel as buite die skoolorganisasie by die deelnemende aksienavorsingsproses sal betrek.

Daar kan onderskei word tussen aksie en navorsing. Mc Niff *et al.* (1996:9) onderskei dit soos volg:

AKSIEWOORDE

Doen
Ingrype
Verbintenis
Gemotiveerd
Opgewonde

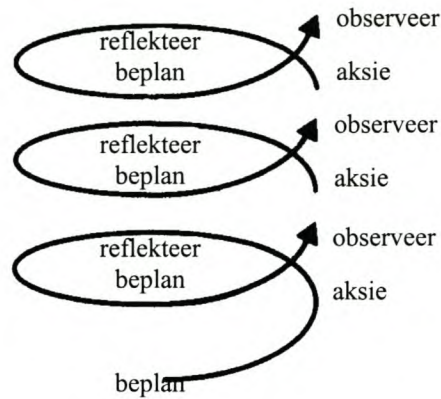
NAVORSINGSWOORDE

Ondersoek
Staan terug
Versigtig
Gedissiplineerd
Bewyse
Sistematies

Aksienavorsing is volgens Terre Blanche en Durrheim (1999:231) 'n sikliese proses. Huysamen (1996:182) stel dit soos volg: "'n Sikliese vordering deur fases van voorlopige beplanning, optrede (Eng: "acting") waarneming en reflektering oor en evaluering van voorlopige resultate kan onderskei word, waar laasgenoemde fase weer invoer verskaf vir die eerste fase van 'n volgende siklus."

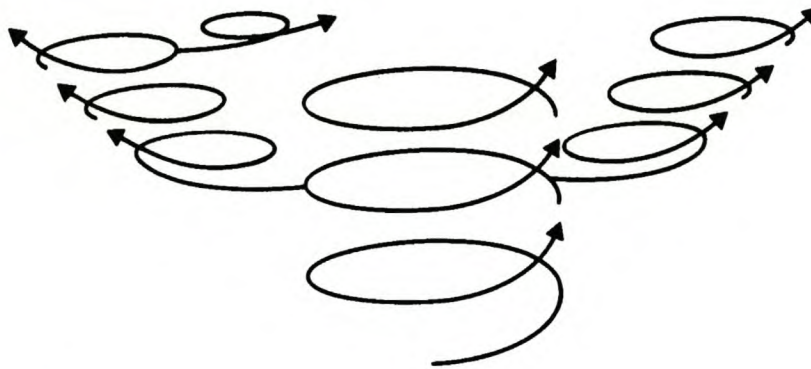
Babbie en Mouton (2001:35) beskou deelnemende aksienavorsing as 'n sikliese en reflektiewe proses. Siklusse van aksie en refleksie is 'n sentrale deel van deelnemende aksienavorsing. Deelnemende aksienavorsing begin klein en ontwikkel deur middel van die selfreflektiewe spiraal. 'n Spiraal van siklusse van beplanning, aksie, (implementering van planne) observasie (sistematies) reflektering en daarna her-beplanning, verdere implementering, observasie en reflektering word die proses ontwikkel. Mc Niff *et al.* (1996:43) voer aan dat die spirale van beplanning, aksie, observasie, refleksie, binne die raamwerk slegs een probleem binne die siklus kan aanspreek. Vanuit die sikliese proses van aksienavorsing ontwikkel nuwe spirale in die ondersoek.

Die aanvanklike navorsingsprobleem het ook ander onderliggende probleme. Mc Niff verwys na Kemmis/ Elliot/ Whithead se aksie-refleksiespiraal.

Figuur 3.1: Kermis/Elliot/Whitehead se aksie-refleksiespiraal

Die hoofprobleem soos in 3.2.1 gestel, is hoe kan die adolessente verstandelike gestremde leerder 'n werk in die ope arbeidsmark bekom. Nuwe vrae het uit die hoofprobleem ontwikkel, wat verder aanleiding gegee het tot sub-probleme wat aangespreek moes word. Nuwe spirale is dus binne die sikliese proses vir verdere ondersoek gevorm.

In figuur 3.2 is die voorstelling van die drie dimensionele spiraal. Mc Niff *et al.* (1996:45)

Figuur 3.2: Voorstelling vir drie dimensionele spiraal

Terre Blanche en Durrheim (1999:236) verduidelik dat deelnemende aksienavorsing mense bemagtig om nuwe vaardighede aan te leer. Hulle voer aan: "In the economic domain, the participatory action research process could result in previously marginalized groups gaining access to self employment opportunities, jobs, bank loans and other resources."

Daar was oor die jare heen teen gestremdes gediskrimineer en hulle is min geleenthede gebied om 'n werk binne 'n inklusiewe werkgemeenskap te kon verrig. Die deelnemers

aan die studie naamlik die opvoeder, ouer en die werkgewer sal amal deel wees van die deelnemende aksienavorsingsproses. Die gemeenskaplike doel sal dus wees om die leerders te bemagtig, om nuwe vaardighede by die skool aan te leer wat hulle in die werksplek kan implementeer.

3.2.5 Steekproef

Mertens (1997:253) definieer die steekproef soos volg: "Sampling refers to the method used to select a given number of people (or things) from a population." Hy noem ook dat die strategie wat in die steekproef gevolg word ook die kwaliteit van jou data en die gevolgtrekkings wat daaruit gemaak kan word, beïnvloed. Huysamen (1996:38) en Mertens (1997:258) onderskei tussen waarskynlikheids- en nie-waarskynlikheids-steekproewe. Huysamen (1996:38) deel dit soos volg in:

WAARSKYNLIKHEID

Ewekansige steekproef

Gestratifiseerde steekproef

Stelselmatige steekproef

Trossteekproef

NIE-WAARSKYNLIKHEID

Toevallige steekproef

Doelgerigte steekproef

Kwotasteekproef

Sneeubalsteekproef

Mertens (1997:266) verduidelik ook dat 'n gerieflikheidsteekproef gebruik word wanneer die persone wat aan die studie deelneem geredelik beskikbaar is. Ek het 'n nie-waarskynlikheidsteekproef gebruik, te wete 'n gerieflikheidsteekproef (*convenience sampling*) omdat dit 'n voorbeeld van 'n kwalitatiewe navorsingsteekproef is (Mertens 1997:264). Die nie-waarskynlikheidsteekproef is relevant vir my studie omdat al die deelnemers geredelik beskikbaar is. Die twaalf opvoeders binne die skool is maklik bereikbaar vir onderhoudvoering, terwyl die leerders wat geïdentifiseer is vir die skool ook binne my bereik in die skool is. Die ouers wat as deelnemers geïdentifiseer is, kan ook maklik bereik word wanneer die ouers die skool tydens vergaderings besoek. Die werkgewers wat geïdentifiseer is, is binne twee kilometer vanaf die skool geleë.

Huysamen (1996:39) beskryf die populasie soos volg: "Die populasie omsluit die totale versameling van alle lede, gevalle of elemente waaroor die navorsing gevolgtrekkings wil maak." Tydens hierdie studie en op grond van my ekosistemiese raamwerk was die verskillende deelnemers in my navorsingsprojek betrek. My steekproef bestaan uit die

volgende deelnemers: die opvoeders, die leerders, die ouers en die werkgewers. Huysamen (1996:45) noem dat die "nie-waarskynlikheidsteekproef kan veral nuttig wees in voorondersoeke waarin byvoorbeeld 'n konsepvraelys uitgetoets moet word."

Vier konsepvraelyste is opgestel om onderhoude onderskeidelik met die opvoeders, leerders, ouers en werkgewers te voer. In die vraelys is daarop gefokus op die navorsingsprobleem, naamlik om 'n behoefte-analise te doen vir die werksvoorbereidingsprogram vir die adolessente leerder met verstandelike gestremtheid, asook op die subprobleme van hierdie studie.

Die opvoeders is geïdentifiseer as die bereikbare populasie omdat hulle direk met kurrikulumbeplanning gemoeid is. Hulle onderrigmetodes is gerig op die behoeftes van die leerder met gestremtheid. Hulle ervaring van spesiale onderwys is ook in berekening gebring.

In Bylaag H word die biografiese gegewens van die opvoeders uiteengesit ten einde hulle kwalifikasies en jare ondervinding asook die klasgroep aan te dui. In Bylaag I word die biografiese besonderhede van die leerder uiteengesit om hulle ouderdom en klasgroep asook vorige skool bygewoon, aan te dui. Die ouers is gekies omdat hulle bekend was met hulle kind se werksvermoëns, sy/haar ideale en drome. In Bylaag J word die biografiese besonderhede van die ouers uiteengesit. In Bylaag K word die biografiese besonderhede van die werkgewers uiteengesit wat die onderskeie firmas aandui wat moontlike werksopleiding aan die leerders kan voorsien.

3.2.6 Data-produksie

Terre Blance en Durrheim (1999:234) beskryf data-insameling en -analise soos volg: "Participatory Action Research seeks to establish joint collaboration within an ethical framework with a view to engaging participants directly in the data collection and analysis." Tydens die insamelingsproses was die deelnemers van die begin af betrokke. Hulle het gehelp om die werksgewer in die omgewing te identifiseer met wie onderhoude gevoer kon word. Tydens onderhoude met leerders het die mede-navorsers (verpleegkundige en arbeidsterapeut) gehelp met observasie en die afneem van veldnotas.

Babbie en Mouton (2001:310) onderskei tussen die volgende kwalitatiewe data-insamelingsmetodes: "Three main methods of qualitative data collection are distinguished, interviews, observation and the use of personal documents."

Mouton (2001:99) verduidelik die data-insamelingsmetodes vir kwalitatiewe navorsing soos in die onderstaande aangepaste tabel.

Tabel 3.2: Data-insamelingsmetodes vir kwalitatiewe navorsing

KATEGORIE	VOORBEELDE
Observasie	Sistemiese observasie Deelnemende observasie in die natuurlike veld opset Persoonlike en groep "face-to face" onderhoude Telefoon onderhoude
Self-rapportering	Pos en elektroniese onderhoude
Argief en dokumente bronne	Historiese dokumente, dagboeke, briewe, toesprake, besigheidsplanne, jaarverslae, mediese verslae
Fisiese bronne	Bloed monsters

Die data-insamelingsmetode wat ek gevolg het in my navorsingsonderzoek was individuele onderhoude, deelnemende observasie, skooldokumente en veldnotas.

3.2.6.1 Onderhoude

Merriam (1998:70) beskryf onderhoude soos volg: "Interviewing is probably the most common form of data collection in qualitative studies in education." Terre Blance en Durrheim (1999:281) gebruik die term "van aangesig tot aangesig"-onderhoude terwyl Merriam (1998:71) die onderhoud as "persoon tot persoon" beskryf. Laasgenoemde voer aan dat die hoofdoel van 'n onderhoud is om spesiale soort informasie te bekom.

Merriam (1998:81) noem dat "... most interviews in qualitative research are semi-structured, thus the interview guide will probably contain several specific questions that you want to ask anyone". Ek het dus van semigestruktureerde onderhoude gebruik gemaak omdat ek spesifieke inligting benodig het om 'n behoefte-analise te doen soos in my navorsingsprobleem gestel. In die onderhoudskedule het ek gebruik gemaak van oop vrae wat aanleiding kan gee tot verdere vraestelling.

Dit het dus vir my die geleentheid gebied om die deelnemers intiem te leer ken sodat ek

kan verstaan hoe die opvoeders, ouers, sakelui en leerders voel en dink oor beroepsgerigte opleiding vir die adolessente verstandelike gestremde leerder.

Merriman (1999:87) noem dat die bandopname die algemeenste manier is om tydens 'n onderhoud te gebruik ten einde die data in te samel om later in die analise fisies te gebruik. Daarom is die onderhoude op band opgeneem.

3.2.6.2 Deelnemende observasie

Observasie is die beste tegniek om te gebruik wanneer 'n aktiwiteit, gebeurtenis of situasie eerstehands geobserveer kan word. Die doel van kwalitatiewe navorsing is om die navorser die geleentheid te gee om binne die perspektief van die deelnemers te kom. Gedurende die onderhoudvoering het ek as 'n kollaboratiewe deelnemer in die ondersoekproses observasie gedoen.

As hoof van die skool is my identiteit bekend aan alle lede en is ek dus ook 'n lid van die groep wat in my navorsingsprojek betrek word. Die uitdaging vir my was om deelname en observasie te koppel om sodoende bevoeg te wees om die onderhoude objektief met die deelnemers te voer (Merriam 1998:101-102).

Kwalitatiewe navorsers soos Babbie en Mouton (2001:310) onderskei samewerking tussen eenvoudige (waar die navorser 'n buitestander is) en deelnemende observeerder (waar die navorser gelyktydig 'n lid van die ondersoekgroep is). Die voordeel van deelnemende observasie is dat ek daaglik deelneem aan die dag-tot-dag aktiwiteite van die leerders en opvoeders binne die skool asook tydens gesprekke met ouers by vergaderings en tuisbesoeke. Vanuit hulle reaksies asook sekere gebeurtenisse kon ek dus die navorsingsproses vanuit 'n opvoedkundige uitgangspunt fasiliteer.

As deelnemer in die navorsingsproses kon ek ook tydens klasbesoeke die opvoeder en leerder se leerproses fasiliteer. Aangesien dit nie moontlik was om alles gelyktydig te observeer nie, het ek 'n kontrolelys saamgestel wat tydens my klasbesoeke en besoeke aan die werksplek in die gemeenskap gebruik kon word (Merriam 1998:98).

Soos reeds genoem, is observasie tydens hierdie studie gedurende onderhoude met opvoeders, leerders, ouers en werkgewers gedoen. Inligting wat bekom is tydens die onderhoud, was in die vorm van veldnotas in 'n dagboek neergeskryf.

3.2.6.3 Veldnotas en dokumente

Babbie en Mouton (2001:327) noem dat die gebruik van veldnotas ook 'n velddagboek of logboek genoem kan word. Die velddagboek kan as 'n sentrale instrument vir data-insameling tydens deelnemende aksienavorsing gebruik word. Die dagboek en veldnotas wat ek tydens observasie saamgestel het, bevat die beskrywings van wat ek tydens onderhoudvoering geobserveer het. Deelnemende aksienavorsing vereis dat deelnemers onafhanklik van die navorser hulle eie vorderingsverslae byhou. Daarom het die medenavorsers, die arbeidsterapeut en verpleegkundige, hulle eie veldnotas tydens onderhoudvoering geneem.

Mc Niff *et al.* (1996:90) noem dat die navorser deelnemers mag vra om hulle eie dagboek te hou oor wat hulle tydens onderhoude observeer.

3.2.6.4 Studie-implementering

Nadat ek besluit het wat my navorsingsprojek sal behels, het ek ondersoek by die Wes-Kaap Onderwys Departement gedoen om my studie by die Ligstraal Skool vir leerders met spesiale onderwysbehoefte te loods. Die navorsingsprojek is aan die beheerraad van die skool op hulle kwartaallikse vergadering vir goedkeuring voorgelê. 'n Konsepvraelys is opgestel wat vir die steekproef gebruik kon word. Al twaalf opvoeders van die personeel is in die populasiegroep gebruik. Die konsepvraelys bestaan uit oop vrae om die respondent die geleentheid te bied om so breedvoerig moontlik die vrae te beantwoord.

Met die hulp van die drie senior opvoeders is twaalf leerders geïdentifiseer om aan die projek deel te neem. Die leerders is gekies volgens kriteria wat saam met die deelnemers (opvoeders en ondersteuningspan) bepaal is. Onderhoude is met die twaalf leerders gevoer om hulle belangstellingsveld, hulle vermoëns asook vaardighede te bepaal.

Uit die onderhoudvoering kon die navorser die behoeftes van die leerders bepaal. Nadat verlof toegestaan is, is die ouers van die senior groep na 'n vergadering genooi om die projek te verduidelik. Toestemming is by die ouers verkry om deel te neem aan die projek.

Onderhoude is afsonderlik met die ouers gevoer om hulle ondersteuning en samewerking te verkry om die beroepsgerigte opleidingsprogram te begin. Volgens die

Skolewet van 1996 dien ouers op die beheerrade. Hulle het dus direkte inspraak op die beplanning van die kurrikulum. Na die onderhoudvoering kon ek bepaal of daar 'n behoefte vir 'n beroepsgerigte opleidingsprogram by die ouers was. Nege onderhoude is by die ouerhuise, twee onderhoude by die skool en een onderhoud is by my huis gevoer. Aan al die ouers is verduidelik dat hulle vrywilliglik aan die projek kon deelneem.

Ses werkgewers, binne twee kilometer van die skool, is deur die senior personeel geïdentifiseer om deel van die projek uit te maak. Telefoniese afsprake is gemaak om die projek aan hulle te verduidelik, en goedkeuring is verkry om onderhoude met die werkgewers te voer. Onderhoude kon slegs met vier werkgewers gevoer word om hulle deelname aan die projek te bepaal. Ongelukkig kon ek nie met twee werkgewers onderhoude voer nie. As gevolg van hulle druk werkslading was dit nie moontlik vir hulle om tyd in te ruim sodat ek met hulle onderhoude kon voer nie.

3.2.7 Etiese oorwegings tydens die implementering van die studie

Mertens (1997:177) beskryf data-insameling soos volg: "Before data are collected, the researcher must follow appropriate procedures to gain permission from the gate keepers (typically defined as those with power in the organization and agency) of the organization or community." Om toestemming by regeringsowerhede te kry, moet 'n toestemmingsbrief aan die Onderwysdepartement gerig word om die ondersoek by 'n spesifieke skool te doen. In die skrywe aan die Departement moet die navorsings-projek verduidelik word (Mc Niff *et al.* 1996:35). Daarom het ek by die Wes-Kaap Onderwysdepartement en skoolbeheerraad aansoek gedoen om my navorsingsprojek by die Ligstraal Spesiale Skool te doen.

Ek het in hierdie studie toestemming by mense verkry om deel te neem aan die deelnemende aksienavorsingsprojek. Ek het toestemmingsbriewe van medenavorsers gevra. Dit het ek op rekord gehou en ingesluit by my addendum, bylae 7.

Ek het by die interne deelnemers, die opvoeders en paramediese personeel, sowel as die eksterne deelnemers, die ouers en werkgewers, mondelinge toestemming verkry om betrokke te wees by die navorsingsprojek.

Mc Niff *et al.* (1996:35) noem dat die deelnemers die reg het om tydens die navorsingsondersoek te onttrek. Ek het dit duidelik aan die deelnemers gestel dat hulle vry moet voel om my in kennis te stel wanneer hulle nie meer kans sien om voort te gaan nie. Ek het hulle ook verseker dat alles wat hulle sê of doen as vertroulike inligting

bestempel sal word. Hulle identiteit sal beskerm word omdat ek nie hulle regte name in my studie sal gebruik nie.

Terre Blance en Durrheim (1999:234) beskryf data-insameling en -analise soos volg: "Participatory Action Research seeks to establish joint collaboration within an ethical framework with a view to engaging participants directly in the data collection and analysis."

3.2.8 Data-analise

Merriam (1998:178) noem dat data-analise is die proses waardeur betekenis uit die data verkry word. Om betekenis uit die data te verkry, moet die data gereduseer, gekonsolideer en geïnterpreteer word, volgens wat die mense sê en wat die navorser waargeneem en gelees het. Hierdie is 'n proses om betekenis aan die data te verleen. Data-analise is dus 'n komplekse proses wat 'n heen-en-weer-reaksie van konkrete gedeeltes van data en abstrakte konsepte tussen beskrywing en interpretering behels. Volgens Mertens (1998:355) vind data-analise dwarsdeur die data-insamelingsproses plaas.

Mouton (2001:108) noem dat data-analise behels die "opbreek" van data in hanteerbare temas, patrone, tendense en verhoudings. Volgens genoemde skrywer is die doel van analise "to understand the various relationships between concepts, constructs on variables, and to see whether there are any patterns or trends that can be identified or isolated, or to establish themes in the data".

Terre Blanche en Durrheim (1999:234) noem dat deelnemende aksienavorsing vereis dat alle deelnemers betrokke moet wees by data-insameling sowel as data-analise.

3.2.9 Data-interpretasie

Tydens datakonsolidasie het ek 'n ryke beskrywing van alle data wat ingewin is, weergegee. Hierdie gegewens is ter insake vir ander mense wat belangstel om die studie te lees. Hulle sal dus die geleentheid gebied word om hulle eie afleidings en interpretasie te maak. Dit is om hierdie rede wat die ondersteuningspan naamlik die arbeidsterapeut, verpleegkundige en senior opvoeders teenwoordig was tydens die transkripsie van die onderhoude op die kasette. Hulle het hulle eie notas afgeneem en kon hulle eie afleidings maak van wat die opvoeders, leerders, ouers en werkgewers sê, dink en voel.

3.2.10 Datareduksie

Die navorser het 'n massa inligting tydens onderhoudvoering, en veldnota-inskrywings tydens observasie ingewin. Ek het met 40 persone onderhoude gevoer wat twaalf opvoeders, twaalf ouers, twaalf leerders en vier werkgewers ingesluit het. Al die onderhoude is vanaf die oudiobande getranskribeer tot 150 getikte bladsye.

In die analitiese proses het dit duidelik na vore gekom dat kwalitatiewe data-analise uit 'n verskeidenheid metodes bestaan en dat daar nie net een korrekte metode is nie. Daarom het ek die data van die verskillende bronne volgens die vergelykende metode uiteengesit, soos beskryf in Merriman (1998:155-193). Aangesien die basiese struktuur van die konstante vergelykende metode verenigbaar is met die induktiewe, konsepvormende oriëntasie van alle kwalitatiewe navorsing, word dit ook deur navorsers gebruik wat nie in die eerste instansie substantiewe teorie wil uitbou nie. Die basiese struktuur van die metode is om presies dit te doen wat die naam impliseer, naamlik om konstant (deurlopend) te vergelyk. Die hart van die konstante vergelykende metode is dus die deurlopende vergelyking van gebeure, deelnemers se woorde, en so meer.

Wanneer daar dus met verskillende deelnemers se data gewerk is, moes ek besluit of elke individuele onderhoud eerstens geanaliseer moes word en of daar onmiddellik oor gevalle heen gesny moes word. Vervolgens was dit vir my goed om elke deelnemer se data eers afsonderlik te analiseer en daarna oor gevalle heen te werk. In hierdie studie het ek gebruik gemaak van vier onderhoudskedules met semigestruktureerde vrae. Ek het die vraelyste as 'n raamwerk gebruik om struktuur aan die datareduksieproses te verleen. 'n Kodelys vir elke onderhoudskedule is vooraf opgestel. Ek sluit die kodelys by my Addendum by my studie in.

Fase 1

Die onderhoudskedule vir die opvoeders was uit tien semigestruktureerde vrae saamgestel om te bepaal of die huidige kurrikulum die leerder voorberei om die oorgang vanaf die skool na die werksopset te oorbrug. Elke deelnemer se response op elke vraag is sorgvuldig bestudeer. Eenhede van inligting is uitgehaal, gekodeer en uiteindelik in tabelvorm aangebied. Die temas wat uit die response van die onderhoude ontwikkel het, is soos volg ingedeel: werksgeleenthede, beroepsgerigte opleiding, ouerbetrokkenheid, werkgewerbetrokkenheid, leerdergesentreerde opleiding en

gemeenskapsgebaseerde instruksie.

Om in lyn met die konstante vergelykende metode te wees, was dit my en die medenavorsers (arbeidsterapeut en verpleegkundige) se taak om die gebeure en dit wat deelnemers sê en voel deurlopend te vergelyk (Merriam 1998:155-193). Verskeie kategorieë het uit die data ontwikkel wat versigtig by die ontluikende temas ingepas is. Eenhede van inligting is uitgehaal, gekodeer en uiteindelik getabuleer soos in die onderskeie tabelle aangebied.

Fase 2

Die onderhoudskedule vir die leerders is uit vrae saamgestel om te bepaal of die huidige kurrikulum die leerder voorberei om die oorgang vanaf die skool na die werksopset te oorbrug. Elke deelnemer se response op elke vraag is sorgvuldig bestudeer. Eenhede van inligting is uitgehaal, gekodeer en uiteindelik in tabelvorm aangebied. Die temas wat uit die response van die onderhoude ontwikkel het, was soos volg ingedeel: huishoudelike take, ouerondersteuning, opvoederondersteuning, drome en ideale, sport en rekreasie, finansies en openbare vervoer. Elke deelnemer se data is volgens die genoemde temas individueel gereduseer en gekodeer.

Om in lyn met die konstante vergelykende metode te wees, was dit my en die medenavorsers (arbeidsterapeut en verpleegkundige) se taak om die gebeure en dit wat deelnemers sê en voel deurlopend te vergelyk (Merriam 1998:155-193). Verskeie kategorieë het uit die data ontwikkel wat versigtig by die ontluikende temas ingepas is. Eenhede van inligting is uitgehaal, gekodeer en uiteindelik getabuleer soos in die onderskeie tabelle aangebied.

Tabel 3.3: Tema en kategorieë van opvoeders

TEMA	KATEGORIEË
1. WERKSGELEENTHEDE VAN DIE OUD-LEERDERS	<ul style="list-style-type: none"> • Huishoudelike take tuis • Werkswinkel • Ope Arbeidsmark
2. BEROEPSGERIGTE OPLEIDING	<ul style="list-style-type: none"> • Huidige skoolprogram
3. OUERBETROKKENHEID	<ul style="list-style-type: none"> • Riglyne omtrent kurrikulum beplanning • Kontak met ouers • Drome en ideale van ouers en kind • Ouerbemagtiging
4. WERKGEWERBETROKKENHEID	<ul style="list-style-type: none"> • Kontak tussen skool en werkgewer • Samewerking • Onderhandeling
5. LEERDERGESENTEERDE OPLEIDING	<ul style="list-style-type: none"> • Prakties aangelê • Vermoëns en sterkpunte • Potensiaal en talente • Belangstellingsveld • Drome en ideale
6. GEMEENSKAPS-GEBASEERDE INSTRUKSIE	<ul style="list-style-type: none"> • Skoolbeplanning • Individuele onderrigprogram • Leerderevaluering • Verdere studies • Voorbereiding vir lewe in die gemeenskap • Behoeftes van sakelui

Tabel 3.4: Temas en kategorieë van leerders

TEMA	KATEGORIEË
1. HUISHOUDELIKE TAKE	<ul style="list-style-type: none"> • Wasgoed was • Skottelgoed was • Uitvee • Kos kook • Bed opmaak • Tuinbou
2. FINANSIËLE BESTUUR	<ul style="list-style-type: none"> • Finansiële vergoeding • Sakgeld • Inkopies doen • Ander betalings – skoolfooie • Pensioengelde
3. BEROEP VAN OUERS	<ul style="list-style-type: none"> • Plaasarbeiders • Pakstoorassistent • Kok • Vullisverwyderaars • Winkelassistent
4. IDEALE EN DROME	<ul style="list-style-type: none"> • Haarsalon • Fabriekwerker • Vullisverwyderaar • Plaaswerker • Skrynwerker • Kok • Winkelassistent
5. VERVOER	<ul style="list-style-type: none"> • Eie vervoer • Publieke vervoer • Eienaar se vervoer • Stap
6. BEROEPSGERIGTE VAARDIGHEDE	<ul style="list-style-type: none"> • Skoonmaakdienste • Mandjievlegwerk • Tuindienste • Wassery: klere, motor • Naaldwerk • Houtwerk
7. SPORT EN REKREASIE	<ul style="list-style-type: none"> • Skooldeelname: hokker, sokker, swem, atletiek, krieket, landloop • Stokperdjies: tennis, rugby • Televisie
8. ONDERSTEUNING	<ul style="list-style-type: none"> • Ouerondersteuning • Opvoederondersteuning

Fase 3

Die onderhoudskedule met die ouers is saamgestel om te bepaal hoe die ouers by die skool se beroepsgerigte opleidingsprogram sou inpas. Elke deelnemer se response op elke vraag is sorgvuldig bestuur. Die inligting wat uit die data verkry is, is in eenhede geplaas, gekodeer en laastens in tabelvorm geplaas. Die temas wat uit die respons van die ouers ontwikkel het, is soos volg: die ouers se beroep, vervoer, die leerders se werksvermoëns, die leerders se ideale en drome, werksverkenning, ouerbetrokkenheid, sport en rekreasie en beskikbare werksgeleenthede.

Elke deelnemer se data is individueel, lyn vir lyn gereduseer en gekodeer volgens bogenoemde temas. Daarna is dwarsoor gevalle heen gewerk. Data van verskillende deelnemers is sorgvuldig vergelyk om ooreenkomste en verskille te identifiseer. Ek en die medenavorsers moes dikwels vrae stel oor wat die data presies reflekteer. Kategorieë is ontwikkel wat by die temas ingepas het.

Fase 4

Die onderhoudskedule met die werkgewers is saamgestel om te bepaal watter rol die werkgewer in die gemeenskap kan vervul met die implementering van 'n beroepsgerigte opleidingsprogram by die spesiale skool. Elke deelnemer se response op elke vraag is sorgvuldig bestudeer. Die inligting wat uit die data verkry is, is in eenhede geplaas, gekodeer en laastens in tabelvorm geplaas. Die temas wat uit die respons van die werkgewers ontwikkel het, was: werksverkenning, werksvoorbereiding, beskikbare werksgeleenthede, tydskedule, ondersteuning, werksevaluering, die werkgewer se behoeftes, beskerming in die werksplek, indiensneming, en vervoer.

Om in lyn met die konstante vergelykende metode te wees, was dit my en die medenavorsers (arbeidsterapeut en verpleegkundige) se taak om die gebeure en dit wat deelnemers sê en voel deurlopend te vergelyk (Merriam 1998:155-193). Verskeie kategorieë het uit die data ontwikkel wat versigtig by die ontluikende temas ingepas is. Eenhede van inligting is uitgehaal, gekodeer en uiteindelik getabuleer soos in die onderskeie tabelle aangebied.

3.2.11 Datakonsolidasie

Die data wat tydens die datareduksieproses uiteengesit is, word weereens vooraf sorgvuldig bestudeer. Temas, verbande en kategorieë word nou tot 'n samehangende

geheel geïntegreer.

Die ontluikende temas is tot die relevante kategorieë verminder deurdat ek die verwante temas saamgevoeg het. Die samevoeging van temas in kategorieë is gedoen om soos Miles en Huberman (1994:249) dit stel: "to understand a phenomenon better by grouping and then conceptualizing on characteristics".

Die kategorieë is ontwerp om die doel van die studie te reflekteer en dit is ontgin om al die data kategoriseer. Voorbeelde van die rou data, die gekodeerde temas en kategorieë word in vier verskillende demogramme voorgestel (Miles & Huberman 1994:251). Die daarstelling van demogramme was 'n proses om die data sistematies op te som. In hierdie proses van datakonsolidasie het ek gepoog om die validasie van die bevindinge te verhoog.

3.2.12 Dataverifikasie

Kwalitatiewe navorsing poog om geldige en betroubare kennis op 'n etiese wyse weer te gee. Om die geldigheid en betroubaarheid van die studie te behou, verwys ek graag na die verskillende strategieë wat gebruik kan word om kwalitatiewe studie te verbeter (Merriam 1998:201). Babbie en Mouton (2001:274-278) gebruik Lincoln en Guba se model, kriteria van geloofwaardigheid, veralgemeenbaarheid, betroubaarheid asook bevestiging van data.

Geloofwaardigheid verwys na die waarheid van die studie, dit wil sê in watter mate die navorsingsbevindinge die sosiale fenomeen wat nagevors is, akkuraat beskryf (Merriam 1998:177). Geloofwaardigheid was verhoog deur die gebruik van veelvuldige databronne, triangulering en kontrolering deur medelede.

Tydens **triangulering** is van veelvuldige databronne en metodes van data-insameling gebruik gemaak om die konsep van triangulering gestand te doen (Mertens 1998:182). Die veelvuldige databronne wat die databasis vir hierdie studie vorm, is die literatuuroorsig, inskrywings, geskrewe observasies, getranskribeerde onderhoude en dokumente.

In hierdie studie het ek vier verskillende vraelyste opgestel en met 40 deelnemers deurgewerk. Die helfte van die semigestruktureerde onderhoude en die uitgebreide literatuurstudie asook die veldnota-inskrywings na aanleiding van my en die medenavorsers se observasie tydens die onderhoude is gedoen om die

geloofwaardigheid van die hierdie studie te verhoog. Ek het ook 'n verdere databasis in die vorm van die volledige getranskribeerde onderhoudsinligting wat van die 40 deelnemers verkry is.

Die gebruik van veelvuldige databronne bevestig die bevindinge deur middel van die trianguleringsprosedure (Mertens 1998:182). Ek het onderhoude met leerders, ouers, opvoeders en werkgewers gevoer.

Al hierdie data is deur die navorser gekombineer om die bevindinge te ondersteun. Om die geloofwaardigheid van die navorsing te verhoog, is op gereelde basis met 'n onafhanklike navorser, ten opsigte van my eie persepsies, insigte en analisering van die data, gekonsulteer (Mertens 1998:182).

Medekontrolering verbeter die geldigheid van hierdie studie. Deelnemende aksienavorsing vereis dat ander mense by die navorsingsproses betrek word (Mertens 1998:172). Dit is om hierdie rede dat ek en die mededeelnemers vergader het om die getranskribeerde data te analiseer en te verifieer. Na afloop van elke onderhoud het ek 'n opsomming van wat gesê en gedoen is, en of die notas 'n ware weergawe van die onderhoud was, met die respondent uitgeklaar.

Veralgemeenbaarheid verwys na die mate waarin navorsingsbevindinge ook op 'n ander konteks en deelnemers van toepassing gemaak kan word. Dit is die navorser se verantwoordelikheid om voldoende besonderhede te verskaf om die leser te laat bepaal tot watter graad daar ooreenkomste is tussen die studieterrein en die konteks waarin dit ontvang word. Dit is om hierdie rede dat ek gepoog het om omvangryke beskrywings te gee sodat die leser vergelykings kan tref (Miles & Huberman 1994:279).

Betroubaarheid is die derde kriterium van *trust worthiness* en gaan oor die konsekwentheid van data. Die betroubaarheid van die resultate word verkry wanneer 'n buitestander dieselfde resultate kry. Buitestanders moet saamstem met die gegewe data wat ingesamel is en dat die resultate sinvol is. Hierdeur kan bepaal word of die studie konsekwent en betroubaar is.

Mertens (1998:184) beveel aan dat 'n "spoor vir 'n kontroleerder" nagelaat moet word ten einde sodanige persoon in staat te stel om die kwaliteit van die studie te evalueer. 'n Duidelike gedefinieerde spoor van data-insameling, data-analise en data-interpretasie verhoog die betroubaarheid van die studie.

Bevestiging van data word gevind in die objektiwiteit van die data. Indien die voorsorgmaatreëls van geldigheid en d betroubaarheid nougeset toegepas is, kom die vereistes van bevestiging van data tot sy reg. Objektiwiteit beteken dat die invloed van die navorser se oordeel beperk of verminder word. Miles en Huberman (1994:275) noem ook dat die gebruik van ryke beskrywings ook 'n ketting van getuienis tot stand bring in die studie.

3.2 SAMEVATTING

In hierdie hoofstuk is die navorsingsontwerp en metodologie van my studie in diepte bespreek. My studie handel oor 'n behoefte-analise om te bepaal aan watter kriteria beroepsgerigte opleiding vir die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid moet voldoen ten einde die leerder voor te berei om 'n werk in 'n inklusiewe werksopset te bekom.

My navorsing is gedoen aan die hand van kwalitatiewe deelnemende aksienavorsing waar ek medenavorsers as 'n ondersteuningspan gebruik het in die ondersoekproses. Ek het gebruik gemaak van 'n nie-waarskynlikheidsteekproef, te wete 'n gerieflikheidsteekproef wat die vier bereikbare populasies naamlik opvoeders, leerders, ouers en werkgewers ingesluit het.

In die dataproduksie is gebruik gemaak van semigestruktureerde onderhoude, observasies, veldnotas en dokumente. Die data-analise geskied deur die gebruikmaking van die konstante vergelykende metode. Hier is gebruik gemaak van kodering waaruit temas en kategorieë ontwikkel het. Die studie se geldigheid en betroubaarheid is verhoog met traingulasie en die kontrolering deur mededeelnemers.

In die volgende hoofstuk word die implementering van die studie volgens die temas en kategorieë bespreek onder die volgende hoofde: die onderskeie rolle van die opvoeder, die leerder, die ouer en die werkgewer.

HOOFSTUK 4

IMPLEMENTERING VAN DIE STUDIE

4.1 INLEIDING

In hoofstuk 3 is die metodologie van die studie aangedui. In hierdie hoofstuk sal die implementering van die studie en die temas wat uit die data gevloei het onder die verskillende hoofde soos in 3.2.8 tydens data reduksie in die vier fases bespreek word, naamlik:

Fase 1: Rol van die opvoeder

Fase 2: Rol van die leerder

Fase 3: Rol van die ouer

Fase 4: Rol van die werkgewer

4.2 FASE 1: ROL VAN DIE OPVOEDER

Die resultate van hierdie gedeelte van die ondersoek word aan die hand van die volgende temas bespreek soos tydens die data-analise van die beskikbare data naamlik:

- Werkseleenthede vir oud-leerders
- Beroepsgerigte opleiding
- Ouerbetrokkenheid
- Werkgewerbetrokkenheid
- Leerdergesentreerde opleiding
- Gemeenskapgebaseerde instruksie

4.2.1 Werkseleenthede vir die oud-leerders

Die opvoeders het verskillende menings omtrent watter werk die oud-leerders tuis doen. Uit die twaalf opvoeders het ses opvoeders gesê dat die oud-leerders nie by die huis werk nie. Opvoeder nommer vier voel bekommerd omdat die leerders net by die huis "rond dwaal". Opvoeder nommer drie sê "die meerderheid sit net daar". Opvoeder nommer vier noem dat "hulle sit net by die huis en verloor al die vaardighede wat hulle hier aangeleer het".

Uit die twaalf opvoeders het vier opvoeders gesê dat daar wel leerders is wat tuis huishoudelike take verrig. Sy weet van een leerder wat tuis die wasgoed help doen: "hy werk self met die wasmasjien". Opvoeder nommer twee noem dat "die leerders is tuis werksaam onder die ouer se toesig". Opvoeder nommer vyf noem dat die meeste oud-leerders is tuis besig met huishoudelike takies. Uit die twaalf opvoeders het twee opvoeders nie geweet wat die oud-leerders tuis doen nie. My afleiding was dat hierdie twee opvoeders nog nie lank by ons skool is nie en dus nie bekend is met die skoolverlaters nie.

Uit die onderhoude het dit duidelik geblyk dat weinig van ons leerders in 'n beskermde werksplek is. Uit die twaalf onderhoude het nege opvoeders genoem dat die oud-leerders nie in 'n beskermde werkswinkel is nie. Die opvoeders weet wel van oud-leerders wat daar werk, maar baie min. Die getalle wat hulle noem wissel van een tot twee leerders. Opvoeder nommer tien noem "ek weet van twee leerders wat by die fisiese gestremdes is" terwyl opvoeder nommer vyf sê "net twee seuns is besig by 'n fisiese gestremde werkswinkel".

4.2.2 Beroepsgerigte opleiding

Volgens die twaalf respondente is die huidige skoolprogram nie ingestel om leerders voor te berei om in die ope arbeidsmark te gaan werk nie. Opvoeder nommer twee noem dat die "skool besig is om praktiese onderrigprogramme aan te bied wat moontlik die kind in die ope arbeidsmark kan help".

Opvoeder nommer vyf noem die "leerder is nie gereed vir die arbeidsmark nie". Opvoeder nommer drie noem "vroëer het ons dit gedoen, maar die departement het dit afgekeur, daarom kry so min gestremdes werk daar buite".

Die ontwikkeling van vaardighede vir entrepreneurskap word by die skool bevorder. Die skool is tans besig met uitkomsgebaseerde programme wat lewensvaardigheid, syferkundigheid en geletterdheid insluit. Die ontwikkeling van vaardighede begin by die juniorklasse. Ek kon dus tydens die onderhoud aflei dat die huidige opleidingsprogram aangepas moet word om die leerder voor te berei om 'n werk in die ope arbeidsmark te bekom.

4.2.3 Ouerbetrokkenheid

Al twaalf opvoeders het genoem dat daar nie duidelike riglyne vir ouers is oor hoe om vir 'n werksgeleentheid vir hulle gestremde volwassene te beding nie. Opvoeder nommer een voel dat die ouers by die opleidingsprogram moet betrek word. Die skool het goeie kontak met ouers deur middel van ouervergaderings, huisbesoeke en boodskapboekies. Volgens opvoeder nommer nege moet die ouers "ingeroep word om te kyk watter tipe werk hulle kinders kan doen".

Opvoeder nommer vyf noem dat ouers is nog onkundig daarom sê opvoeder nommer vier "ouers moet opleiding ontvang en betrokke raak". Baie ouers is ongeletterd en moet deur die opvoeder bemagtig word. Ouers is dikwels afhanklik van leiding deur die opvoeder. Die opvoeder kan dus ouers "betrek deur take huis toe te stuur sodat ons moet help om te sien dat die kind die taak voltooi".

Elke ouer het seker drome en ideale vir hulle kinders met gestremdhede. Opvoeder nommer vyf noem dat "die opvoeder moet kan dink hoe kan ons die leerders se drome en ideale realisties maak". Opvoeder nommer twee noem dat tydens gesprekvoering met die ouers sy afleidings kon maak dat die ouers hoë verwagtinge van die leerders koester.

Hierdie hoë verwagtinge wat die ouers koester moet in lyn wees met elke leerder. Opvoeder nommer tien sê "onderwysers moet gereelde gesessies met ouers hê". Kommunikasie tussen die ouerhuis en die skool is dus belangrik. Daarna sal dit die opvoeder se taak vergemaklik indien die opvoeder die ouer inlig omtrent die nuwe kurrikulumbeplanning. Opvoeder nommer ses noem dat "kurrikulum is 'n nuwe woord vir ouers; ouers moet ingelig word wat die nuwe kurrikulum behels en wat van die kind en ouer verwag word".

4.2.4 Werkgewerbetrokkenheid

Die opvoeders voel dat "die skool met werkgewers moet kontak maak". Daar bestaan reeds kontak met werkgewers omdat die skool afhanklik is van donasies tydens fondsinsamelingspogings asook borgskappe tydens skoolprojekte. Uit die twaalf onderhoude het agt opvoeders genoem dat die skool sakelui moet betrek deur donasies aan te vra. Opvoeder nommer een noem dat "die skool moet sakelui en nywerhede bewus maak van ons skool deur ope dae". Opvoeders nommer twaalf en twee het gevoel die skool moet met winkeleienaars onderhandel vir werk vir die leerders om te sien of hulle die skool se leerders kan akkommodeer. Opvoeder nommer twaalf en een het genoem dat "kinders moet opgelei word om die behoeftes van die werksplek te vervul". Volgens opvoeder nommer nege moet leerders "diens doen" by winkels. Die werkgewer moet dus weet met watter kind hy werk.

Daarom is dit opvoeder nommer elf se mening dat "die skool die leerder die blootstelling gee om by sakelui te gaan werk". Die skool moet ook "onderhandel met sakelui om sekere dae en hoeveelheid ure" die werksplek te besoek. "Werkgewers moet ook gevra word om leerders op 'n huur kontrakbasis in diens te neem met 'n minimum vergoeding" sê opvoeder nommer agt.

Werkgewerbetrokkenheid by die beroepsgerigte opleidingsprogram beteken ook dat die werkgewer 'n agtergrondskennis van die leerder met gestremdhede moet hê "sodat die werkgewer empaties teenoor die leerder kan staan" sê opvoeder nommer vier.

4.2.5 Leerdergesentreerde opleiding

Die opleidingsprogram word volgens die behoeftes van die leerder opgestel. Baie leerders is prakties aangelê, het die vermoëns om te kan werk asook die potensiaal en talente wat moet ontwikkel word. Die opvoeder en ouer ken die sterk punte van die leerder en moet daarop bou en dit uitbrei.

Opvoeder nommer vier sê "ouers moet kyk na die leerder se vermoëns en belangstellingsveld". Opvoeder nommer agt noem dat "ouers moet kyk na die kind se sterk punte en ook kyk watter vaardighede die kind kan doen". Opvoeder nommer tien voel dat "bepaal die kind se behoeftes en hou gereelde geselsies met ouers; die opvoeders moet dan ingelig word oor wat die kind wil hê". Daarna sê opvoeder nommer

twalf "moet die leerders in verskeie rigtings opgelei word voor hulle uitgeplaas word".

Opvoeder nommer een noem dat "ouers moet 'n mark vasstel spesifiek vir die kind en ook na sy belangstellingsveld". Opvoeder nommer sewe hou voor dat "ouers moet planne opstel waar ons kinders kan identifiseer wat baat sal vind by die beroepsgerigte program". Volgens deelnemer tien en elf het "leerders hulle eie begeertes en ideale en wil ook iewers in die lewe kom".

Dit is om hierdie rede dat opvoeder nommer vyf noem "onderwysers moet kan dink hoe kan ouers die leerders se drome en ideale realisties maak". Volgens agt uit die twalf deelnemers wil leerders graag polisiemanne word. Ander wil graag 'n werktuigkundige, winkelassistent, haarkapper, plaaswerker, droogskoonmaker, brandweerman, verkeersman of hotelbediende word. Om hierdie leerders se drome en ideale realisties te maak, behoort die opvoeder saam met die leerder te beplan hoe hulle hierdie ideale sal verwesentlik.

Tydens werksverkenning kan die opvoeder met die polisiekantoor onderhandel om leerders skoonmaakdienste by hulle kantore te laat doen.

4.2.6 Gemeenskapsgebaseerde instruksie

Om beroepsgerigte opleiding te begin is dit nodig dat die skoolbeplanning daarvolgens gerig is. Die huidige skoolprogram moet gemik wees op die leerder se sterk punte en vermoëns, ideale en drome. Uit die onderhoude het die opvoeders verskillende beroepe geïdentifiseer waaroor leerders droom. Opvoeder nommer een noem haarkappers terwyl opvoeder nommer sewe noem dat een leerder 'n polisieman of 'n brandweerman wil word. Opvoeder nommer tien noem dat "sommige leerders wil weg beweeg van dit wat hulle ouers doen". Opvoeder nommer tien en elf het genoem dat "leerders het hulle eie begeertes en wil ook iewers in die lewe kom". Dit is om hierdie rede dat opvoeder nommer ses noem "'n individuele onderrigprogram moet opgestel word sodat die leerders se ideale verwesentlik kan word". Volgens opvoeder nommer agt moet beroepsgerigte opleiding "by die juniorklas begin en moet deurgetrek word na die beroepsgerigte vaardigheidsgroep in die seniorklasse".

Volgens opvoeder nommer twee moet die leerder "geëvalueer word om te kyk of hy geskik is om werk in die ope arbeidsmark te kan doen", terwyl opvoeders noem dat

doelwitte ingestel moet word. Opvoeder nommer twee noem dat "opleiding by die skool moet begin word en beweeg dan na buite", terwyl opvoeder nommer een verwag dat die opvoeder moet "kyk in watter omgewing die leerder woon en na die sakelui in die omgewing se behoeftes kyk". Opvoeder nommer vyf noem dat die skoolprogram opgestel moet word volgens die verwagtinge van die kind, maar daar moet ook noue kontak met die werkgewer wees. Deur middel van gesprekvoering met die werkgewers sal hulle die behoeftes en vereistes wat die werkgewer stel, bepaal. Opvoeder nommer ses noem dat leerders konflik in die werksplek moet kan hanteer. Aanspreekvorme en goeie maniere moet ingeskerp word.

Sosiale vaardighede, funksionele akademie en lewensvaardighede moet by die beroepsgerigte program ingesluit word. Opvoeder nommer vier noem dat die "opvoeder se ingesteldheid" teenoor die leerder, ouer en werkgewer reg moet wees. Sy noem dat "die onderwysers moet hulself bemagtig deur kursusse te loop" sodat hulle nuwe onderrigmetodes kan aanleer wat by Kurrikulum 2005 pas, wat gebaseer is op uitkomsgebaseerde onderwys.

Samevatting

Uit die onderhoude met die opvoeders het dit duidelik na vore gekom dat werkseleenthede vir die oud-leerders beperk is. Dit is om hierdie rede dat die meeste oud-leerders tuis is. Die noodsaaklikheid vir 'n beroepsgerigte opleidingsprogram wat ouer- en werkgewerbetrokkenheid insluit, is geïdentifiseer. Opvoeders het gevoel dat daar beweeg moet word na 'n leerdergesentreerde instruksie by die skool, maar wat volgens die behoeftes van die leerders opgestel word. Leerders moet ook 'n gemeenskapsgebaseerde instruksieprogram ontvang waar hulle vanaf die skool na die gemeenskap indiensopleiding kan kry om in 'n inklusiewe werksopset uiteindelik werkzaam kan wees. Al die temas wat uit die studie na vore gekom het, word in demogram 4.1 uiteengesit.

Demogram 4.1: Onderhoude met opvoeders: Temas en kategorieë

DEEL-NEMERS	WERKSGELEENTHEDE VIR OUD LEERDERS	DIE HUIDIGE SKOOLPROGRAM	OUERBETROKKENHEID
1	Leerders nie tuis werksaam nie. Nie in beskutte werksplek nie. Bewus van slegs een wat in winkel werk.	Huidige program nog nie in spesifieke rigting gekanaliseer.	Weet nie. Ouers moet geraadpleeg word. Ouers moet insae hê oor dinge wat kind doen, moet tuis voortgesit word. Deurlopende terugvoering oor vordering van kind. Toon belangstelling in beroepe soos haarkapper en polisieman.
2	Skoolverlaters is tuis werksaam. Onder ouers se toesig. Nee, ons poog om vir hulle in 'n beskermde werkswinkel te kry. Nee, werk glad nie ope arbeidsmark nie.	Skool is besig om praktiese onderrigprogramme aan te bied, wat moontlik vir die kind 'n geleentheid in die ope arbeidsmark kan bied.	Nee, daar is nie voldoende riglyne nie. Deurlopend in kontak met ouers, deur ouervergaderings en oueraande. Kan afleidings maak deur gesprekvoering. Aspireer wat ouers doen. Baie wil polisiemanne word.
3	Sommige is tuis werksaam, die meerderheid sit net daar. Ouers verkies dat leerders tuis bly. Hulle is bang mense diskrimineer.	Nog nie aangepas nie. Vroeër het ons dit gedoen – department het dit afgekeur, daarom kry so min kinders werk daar buite.	Nee, daar is nie riglyne nie. Ouers moet opleiding ontvang en betrokke raak. Meubelplek – skuurwerk doen, trekker ry, polisieman – polisiestasie skoon vee.
4	Nee, hulle dwaal rond. Dit is nogal 'n kwelvraag. Kan nie die vraag beantwoord nie. Beskik nie oor inligting nie – nee, daar is nie.	Onseker	Nie voldoende nie. Kurrikulum is so opgestel sodat ouers betrokke moet raak. Ouervergaderings is belangrik. Elke kind het ambisie om polisieman of verkeersbeampte te word. Onderwyser moet aan die einde van die dag die kind volgens vermoëns identifiseer.
5	Meeste is tuis besig met huishoudelike takies. Twee (2) seuns besig by fisies gestremdes, net een (1) seun werk in ope arbeidsmark.	Leerders is nie gereed vir die arbeidsmark nie. Behoeft aan 'n werkswinkel.	Nee, nog nie 'n program in werking nie – ouers is nog onkundig en moet nog opleiding ontvang. Moet deur onderwyser bemaagtig word. Onderwyser moet dink hoe kan ons leerders se drome realisties maak.
6	Klaar met skool – by die huis. Nie werkswinkel om na te gaan. Huishoudelike takies, niemand in ope arbeidsmark	Entrepreneursvaardighede word aangeleer sodat hulle hul eie geld kan genereer.	Program nog in begin stadium. Geen riglyne vir ouers. Kurrikulum is 'n nuwe woord vir ouers. Ouers moet ingelig word. I.E.P. moet opgestel word, sodat leerders se ideale verwesenlik kan word.

Demogram 4.1 (vervolg): Onderhoude met opvoeders: Temas en kategorieë

DEEL-NEMERS	WERKSGELEENTHEDE VIR OUD LEERDERS	DIE HUIDIGE SKOOLPROGRAM	OUERBETROKKENHEID
7	Nie tuis werksaam nie – sit net by die huis. Verloor vaardighede wat hulle aaangeleer het- nie in werkswinkel nie. Almal gaan net huis toe- stagneer, sit net by die huis. Nie werkswinkel waarheen hulle kan gaan nie.	Huishoudelike takies	Nee, moet riglyne kry. Ouers kan betrek word deur take huis toe te stuur vir kind, sodat ouer kan help en sien dat die kind die taak voltooi. Brandweermanne, werktuigkundige, kind kan help om voertuie te versorg.
8	Baie is tuis werksaam. Nee, nie in werkswinkel nie. Arbeidsmark nie oop vir hulle nie. Ken een (1) gestremde mens wat rakke pak.	Ontwikkeling van vaardighede kan al by die Juniorklas begin word.	Nee, ouers het hoë verwagtinge. Ons moet huisbesoeke doen. Vennootskap opbou met kinders. Werke wat hulle wil doen is polisiemanne, plaaswerkers, ens.
9	Tuis, sit net . Doen net selfversorging. Sommiges in werksinkels. Nee, nie in ope arbeidsmark nie. Hier is leerders wat potensiaal het.	Entrepreneurskap om die kind te leer hoe om met geld te werk.	Nee, nie regtig nie. Ouers moet betrek word of ingeroep word om te kyk watter tipe werk hulle kinders kan doen. D.m.v. ouervergaderings en boodskapboekies. Polisiemanne word. Kinders het potensiaal om pakkers in winkels te word. Hulle kan ook hare doen.
10	Hulle is werksaam by die huis. Skottelgoed was, ensovoorts. Twee (2) leerders by fisies gestremdes werksaam. Nie in ope arbeidsmark.	Uitkomsgebaseerde programme wat vaardighede insluit soos Kuns en Kultuur.	Nie riglyne nie, ouers is ongeskoold. Kontak met ouers deur middel van boodskapboekies en telefoonoprope. Leerders wil weg beweeg van dit wat hulle ouers doen.
11	Kinders nie tuis werksaam. Sit net by die huis. Loop rond in die woonbuurt. Nie in ope arbeidsmark.	Lewensvaardighede, Syferkundigheid en Geletterdheid (Kurrikulum 2005) word aangebied.	Nee. Die skool gee opleiding. Ouers en opvoeders moet saam besluit oor riglyne.Ouers is in 'n mate reeds betrokke deur middel van boodskapboekies en vergaderings. Kinders het hulle eie begeertes. Kinders wil polisiemanne en sangers word.
12	Weet van een (1) leerder wat met wasmasjien tuis werk. Een (1) leerder by die fisies gestremde werkswinkel. Twee (2) leerders in ope arbeidsmark – langafstand vervoer.	Sosiale vaardighede, selfversorgingsaktiwiteite – kind moet eendag netjies wees in sy werksplek..	Nee, nog nie self riglyne aan ouers gegee nie. Leerders het eie drome. Baie wil in hotelle, winkels en droogskoonmakers werk.

4.3 FASE 2: ROL VAN DIE LEERDERS

Die resultate van hierdie gedeelte van die ondersoek word aan die hand van die volgende temas bespreek:

- Huishoudelike take
- Finansiële bestuur
- Beroep van ouers
- Drome en ideale
- Vervoer
- Beroepsgerigte vaardighede
- Sport en rekreasie
- Ondersteuning

4.3.1 Huishoudelike take

Uit die onderhoude kon afgelei word dat vaardighede wat leerders by die skool leer tuis voortgesit word. Uit die twaalf leerders is tien met huishoudelike take tuis besig. In ons skoolprogram is lewensoriëntering deel van Kurrikulum 2005 wat op gedemonstreerde uitkomst gebaseer is. Die leerders word tydens terapeutiese maaltye geleer hoe om skottelgoed te was, tafel te dek en goeie eetgewoontes te ontwikkel. Huishoudelike take soos wasgoed was, uitvee, kook en bed opmaak is ook deel van die opleidingsprogram.

Uit die onderhoude het seuns sowel as meisies genoem dat hulle skottelgoed was. Leerder nommer drie noem byvoorbeeld "Ek was skottelgoed en vee die huis uit en maak kos, juffrou". Sy noem ook die soort kos wat sy maak is "vleis, aartappels en rys". Leerder nommer een geniet dit "om uit te vee en kooi op te maak".

Uit die twaalf leerders was daar agt wat klein werkies buite die huis doen soos tuinbou, vee rondom die huis, hondehok regmaak. Leerder nommer tien noem dat sy graag help om "patat vol maak vir my pa". Baie van die leerders kry ook vergoeding vir werkies wat hulle in en om die huis verrig.

4.3.2 Finansiële bestuur

Uit die twaalf leerders kry agt finansiële vergoeding vir werkies wat hulle vir hulle ouers doen, terwyl vier leerders geen finansiële vergoeding of sakgeld ontvang nie. Leerder nommer vyf kry geen finansiële vergoeding nie, maar wil graag die werk doen sonder betaling. Die vergoeding wissel tussen R2 en R30 afhangend van watter tyd van die maand dit is. Die leerders spandeer hulle geld op eetgoed soos "lekkers of 'n *pie*". Slegs leerder nommer vier koop toiletware soos "*spray* en *roll-on* van my sakgeld".

Die leerders weet dat indien jy werk 'n inkomste gegenereer word wat op jou onmiddellike behoeftes bestee behoort te word. Wanneer die leerders inkopies doen, besoek hulle naby geleë dorpe soos die Paarl, Wellington en Stellenbosch om kos en klere saam met hulle familie te koop. Hulle weet ook dat ander betalings soos skoolfooie gedoen moet word. Leerder nommer nege weet dat hy vir die taxi R7 moet betaal. Leerder nommer drie weet sy kry 'n pensioen van R600, terwyl die taxi na die dorp R3-50 tot R5 per rit kos. Die leerders het dus 'n begrip van geld. Almal weet dat 'n mens moet werk om geld te verdien sodat jy noodsaaklike items soos kos en klere kan koop.

4.3.3 Beroep van die ouers

Die beroepe van die ouers wissel. Uit die twaalf ouers is vier plaasarbeiders, 'n ander werk as pakstoorassistent, een is 'n huisvrou, terwyl die twee broers van leerder nommer agt op die "vullistorrie" werk. Leerder nommer sewe se ma is 'n kok en kook kos by *The Hot Pot*.

Leerder nommer twaalf se ouma is 'n pensioenaris en sy broer werk as skrynwerker by die "plek waar hulle vensterrame en deure maak". Leerder nommer ses se ma en pa is werkloos, maar die suster werk by die sapfabriek. 'n Ander ouer werk as winkelassistent en een ouer as 'n huishulp.

4.3.4 Drome en ideale

Dit het duidelik na vore gekom dat al twaalf leerders drome en ideale het om te kan gaan werk. Baie van die drome is realisties en kan met die nodige opleiding verwesentlik word. Van die leerders wil graag in 'n haarsalon werk, as 'n rakpakker in die groenteafdeling, 'n fabriekwerker, 'n vullisverwyderaar, 'n plaaswerker asook 'n kok.

Baie van die leerders wil eendag graag die werk doen wat hulle ouers doen. Leerder nommer sewe "wil graag met kos werk" – haar moeder is 'n kok in 'n restaurant. Leerder nommer elf het nog nie gedink watter soort werk hy eendag wil doen nie, maar hy sê "Ek wil nie op die plaas werk nie, wil in dorp werk – winkelwerk". Leerder nommer tien wil in die fabriek werk: "Ek wil plakkers op bottels sit, bottels word met gaswater gevul en uitgevoer".

4.3.5 Vervoer

Leerders kan onderskei tussen eie vervoer, publieke vervoer en vervoer wat die plaaseienaar aan sy werkers verskaf, na hulle werk of tydens inkopies doen. Sewe leerders sal van publieke vervoer (taxi) gebruik maak indien hulle eendag 'n werk kry. Leerder nommer sewe sê haar "ma moet reël" vir vervoer terwyl leerder nommer vyf, nege en tien na die werk sal stap omdat hulle op die plaas 'n werk kan kry.

Wanneer leerders saam met hulle ouers inkopies doen, gaan leerders nommer vier en nege met die plaaslorrie dorp toe, terwyl leerder nommer elf dorp toe stap en met die taxi terug huis toe gaan. Uit twaalf leerders ry ses met die taxi dorp toe, terwyl leerders nommer twee en sewe van eie vervoer gebruik maak. Leerder nommer sewe noem dat haar "Uncle ry met my oupa se Mercedes dorp toe. Ons gaan inkopies doen." Twee leerders woon op plase waar daar geen openbare vervoer na die dorp is nie. Hulle stap dus dorp toe om inkopies te doen.

4.3.6 Beroepsgerigte vaardighede

Die leerders het die verskillende vaardighede wat hulle by die skool aangeleer het en geniet, geïdentifiseer:

Skoonmaakdienste soos teëls, ruite en spieëls was, gange vee, kaste regpak.

Leerder nommer twaalf geniet mandjievlegwerk en ken die stappe om 'n mandjie te vleg. "Soos meneer Pretorius my geleer het", sê hy en beskryf die proses stap vir stap.

Tuindienste. Leerder nommer vyf sê "hy plant met meneer Danny plante en groente. Ons het al boontjies gepluk".

Motorwassery. Leerder nommer nege geniet dit om die skoolbussies skoon te maak en hoop om eendag by 'n motorhawe te gaan werk.

4.3.7 Sport en rekreasie

Al twaalf leerders beoefen een of ander sportsoort by die skool. Die seuns geniet dit om aan spansporte soos sokker, krieket en hokker deel te neem. Leerder nommer twaalf wil graag oorsee gaan. Hy wen baie medaljes in atletiek op nasionale en provinsiale vlak. Leerder nommer elf hou van atletiek en swem omdat hy gereeld pryse ontvang as hy wen. Hy het al 'n medalje op Coetzenburg tydens 'n swemgala gewen.

Rugby en tennis word nie by die skool beoefen nie. Leerders nommer nege en ses geniet dit om onderskeidelik rugby en tennis oor naweke saam met hulle ouers te kyk. Tien uit die twaalf leerders speel met maatjies jonger as hulle by die huis. Leerder nommer een het 'n bal en speel netbal saam met jonger maatjies. Hierdie seun speel graag met meisies omdat hulle hom aanvaar het soos hy is. Al twaalf leerders geniet dit om televisieprogramme te kyk. Die programme wat hulle geniet, is *Sewende Laan*, *Days of our lives*, *The Bold and the Beautiful*, karatefilms, sportprogramme soos sokker, kinderprogramme soos Swartkat en Popeye, nuus en video's.

Leerder nommer agt kan ook tussen televisie twee en televisie drie onderskei omdat die programme wat hy geniet daarop gebeeldsend word. Dit is duidelik dat die leerders hoofsaaklik huisgebonde is. Televisie kyk is seker die enigste manier van ontspanning omdat die meeste leerders op plase woon waar sportgeriewe dikwels ontbreek. Leerder nommer een geniet dit om te lees, en besoek die biblioteek saam met sy maats. Hy het sy eie biblioteekkaart.

Volgens my mening is sport- en ontspanningsgeriewe uiters beperk in die woongebiede waar die leerders hulle bevind.

4.3.8 Ondersteuning

Al die leerders maak staat op die onderwyser om hulle te ondersteun en om opgelei te word sodat hulle 'n werk te kan bekom. Die ma's en oumas speel 'n belangrike rol in die lewe van die leerders. Tuis word agt leerders hoofsaaklik deur hulle moeders ondersteun, terwyl twee oumas die nodige ondersteuning aan twee leerders bied. Leerder nommer tien se pa en leerder nommer vyf se suster is hulle steunpilare. Al die temas wat uit die studie na vore gekom het, word in demogram 4.2 uiteengesit.

Samevatting

Al die leerders kan een of ander huishoudelike taak doen en wil graag eendag een of ander beroep in die gemeenskap beoefen. Hulle weet dat hulle vervoer sal benodig om by die onderskeie werke te kom. Die leerders is ook bekend met entrepreneursake en weet hoe om finansies te bestuur. Hulle neem reeds deel aan sport en rekreasie by die skool en huis. Hulle maak staat op hulle onderwysers en ouers om hulle te ondersteun tydens beroepsgerigte opleiding. By die skool het hulle alreeds verskillende vaardighede soos skoonmaak en tuindienste aangeleer. Indien hulle 'n werk in die gemeenskap kry, kan hulle hierdie vaardighede byvoorbeeld in 'n supermark of by 'n kwekery toepas.

Demogram 4.2: Onderhoude met leerders: Temas en kategorieë

DEEL-NEMER	HUISHOUDE-LIKE TAKE	FINANSIËLE BESTUUR	BEROEP VAN OUERS	DROME EN IDEALE	VER-VOER	BEROEPS-GERIGTE VAARDIGHEDE	SPORT EN REKREASIE	ONDER-STEUNING
1	Wasgoed was, skottelgoed was, uitvee	Kry vergoeding, vae benul oor waarde van geld	Werkzaam in fabriek. Pakker	Haarsalon	Taxi	Toilette skoonmaak	Hokkerspel. Televisie	Ja. Het hulp van onderwyser nodig
2	Skottelgoed was, uitvee	Nee	Werk in winkel, kassier	Winkel	Eie vervoer	Kaste regpak, wasgoed was Tafel dek Kombuis skoonmaak	Atletiek. Landlope Televisie	Ja, onderwyser moet opleiding gee
3	Wasgoed was, skottelgoed was, koskook en vee	Word betaal as sy werkies doen, koop vir haar lekkergoed	Werk op plaas	Winkel	Taxi	Wasgoed was met wasmasjien, vee gange, mop, maak toilette skoon	Netbal Swem Televisie	Ja, juffrou moet help dat sy in winkel kan gaan werk
4	Wasgoed was, skottelgoed was, koskook en tuinwerk	Kry vergoeding. Koop vir haar spray en roll-on	Werk op die plaas	Haarsalon en plaaswerk	Eienaar en eie vervoer	Vensters was, gange se vloere mop	Netbal Landlope Televisie	Ja
5	Skottelgoed was en uitvee	Kry nie vergoeding nie, maar kry geld vir lekkergoed	Werk op die plaas	Tuinwerk	Stap	Uitvee, skottelgoed was, pak kassies uit, tafel dek, tuinwerk	Swem Televisie	Ja, juffrou moet help. Gaan rakke pak
6	Tuinwerk, afstof en skottelgoed was	Ja, kry dertig rand (R30)	Werk op die plaas	Padlorrie	Taxi	Mandjievlegwerk, bussies was en tuinwerk	Sokker Krieket	Ja, wil opleiding hê Meneer lei hom op met mandjie-vlegwerk
7	Wasgoed was en afdroog	Nee	Werk in restaurant. Maak kos	Kos kook	Eie vervoer	Naaldwerk, brei, groente skil, vee gange, ruite was	Hokkerspel	Ja
8	Niks	Nee	Huisvrou	Vuilis lorrie	Taxi	Klas uitvee, bussies was, tuinwerk	Sokker Krieket Landlope	Ja
9	Uitvee, mop, bed opmaak	Koop lekkers by die huiswinkel	Werk op die die plaas	Tuinwerk	Taxi	Mandjies vleg en gras optel	Atletiek Swem	Ja. Meneer leer hom met vlegwerk
10	Niks	Koop "chips en pie "	Ry die plaas se lorrie	Fabriekwerker	Eienaar vervoer	Naaldwerk, breiwerk, toilette skoonmaak, mop	Atletiek.	Ja
11	Bed opmaak, skottelgoed was	Koop lekkergoed	Huishulp	Winkel	Stap	Tuinwerk	Atletiek Swem	Ja
12	Uitvee, aan die kant maak	Ja, kry tien rand (R10)	Pensioenaris	Skrynwerker	Taxi	Tuinwerk, mandjievlegwerk	Atletiek	Meneer het hom geleer

4.4 FASE 3: ROL VAN DIE OUER

Die resultate van hierdie gedeelte van die ondersoek word aan die hand van die volgende temas bespreek:

- Beroep van ouers
- Vervoer
- Werksvermoëns van leerders
- Ideale en drome van leerders
- Werksverkenning
- Ouerbetrokkenheid
- Sport en rekreasie
- Beskikbare werksgeleentheid

4.4.1 Beroep van die ouers

Die twaalf ouers het verskillende beroepe wat onder meer 'n kontrakwerker, kok, vragmotorbestuurder, pensioenaris, huishulp, huisvrou, winkelassistent en plaaswerkers insluit. Die ouers woon hoofsaaklik op plase.

Uit die twaalf ouers werk ses as plaasarbeiders terwyl een 'n huisvrou is en die ander 'n huishulp in die dorp. Ouer nommer tien is 'n vragmotorbestuurder op die plaas. Slegs ouer nommer twee is 'n winkelassistent in 'n kettingwinkel terwyl ouer nommer sewe 'n kok in 'n restaurant is.

4.4.2 Vervoer

Die ouers is oorbeskermend en besorgd oor hulle kinders se veiligheid. Uit die twaalf ouers is sewe bang om hulle kinders met openbare vervoer te laat reis. Ouer nommer drie sien nie kans nie "omdat ek bang is vir verkragting ... hulle maak 'n mens dood". Slegs vier ouers laat toe dat hulle kinders onafhanklik die taxi gebruik. Ouer nommer agt sê dat haar seun nie alleen taxi ry nie, slegs saam met haar. Sy wil egter hê haar kind moet probeer om onafhanklik publieke vervoer te gebruik. Ouer nommer sewe noem dat die leerder saam met haar per bus na die sportveld ry. Andersins ry hulle met oupa se

motor om inkopies te doen. Publieke vervoer is dikwels nie beskikbaar vir plaaswerkers nie.

Om 'n werk in die dorp te bekom, benodig die leerder vervoer na sy werk. Die afwesigheid van publieke vervoer sal dus ook die leerder benadeel om 'n werk in die dorp te kry.

4.4.3 Werksvermoëns van die leerders

Dit is opvallend dat elke ouer sy/haar kind toelaat om tuis te help om huishoudelike take te verrig. Hierdie take sluit in wasgoed was, stryk, skottelgoed was, tafel dek, vloere skoonmaak, bed opmaak en gordyne ophang. Leerders vee ook buite om die huis en doen ook tuinbou. Ouer nommer agt noem dat haar seun tuinwerk vir ander mense doen en R25 op 'n Saterdag verdien. Ouer nommer elf noem dat haar seun sy eie bed opmaak: "hy doen dit vreeslik netjies". Ouer nommer een noem dat haar seun "wasgoed was met die hand" en hy stryk ook baie netjies.

Die leerder kry by die skool die geleentheid om die vaardighede aan te leer. Dit wat dus by die skool geleer word, pas die leerder by die huis toe. Die werke wat die leerders tydens hulle onderhoude genoem het, stem ook ooreen met dit wat die ouers sê. Hierdie huishoudelike take wat die leerder in die skool leer kan by die huis benut word asook in 'n werksplek waar skoonmaakdienste soos vee en mop, ruite was en wasgoed was, gedoen word.

4.4.4 Ideale en drome van die leerders

Uit die twaalf ouers het tien ideale en drome vir hulle kinders. Dit sluit in naaldwerk, tuindienste, plaaswerk, haarsalon, winkelassistente, fabriekwerk, kok en skoonmakers. Twee ouers weet nie wat hulle kinders wil doen nie. Uit die onderhoude het dit duidelik na vore gekom dat hulle graag wil hê dat hulle kinders 'n werk moet kry. Ouer nommer een noem dat sy haar seun se belange eerste stel, want "sy verlange is dat hy saam met my wil gaan werk". Ouer nommer drie noem dat haar dogter droom om in 'n haarsalon, winkel of biblioteek te werk. Ouer nommer vyf wil graag hê haar seun moet eendag tuinwerk doen – "daar waar ek werk oor naweke".

Drie ouers voel baie sterk dat hulle kinders nie op die plaas moet werk nie, maar in die

dorp. Ouer nommer vier druk dit soos volg uit: "nie daar op die plaas nie, nie daai soort werk nie". Ouer nommer drie sê "ek sal nie toelaat dat my kind op die plaas werk nie". Hulle kry swaar op die plase en wens graag dat hulle kinders 'n beter lewe moet lei as wat hulle tans beleef. Ouer nommer nege droom dat haar seun eendag op die plaas 'n werk kry sodat sy die plaashuis kan behou. Ouer nommer een wil weer graag hê dat haar seun 'n fabriekwerker moet word sodat sy hom onder haar beskerming en toesig kan hou.

4.4.5 Werksverkenning

Uit die onderhoude het dit duidelik geblyk dat alle ouers bereid is om die skool te help om vir hulle kinders 'n werk in die gemeenskap te soek. Ouer nommer twee noem egter dat sy nie by die supermark navraag sal doen nie, want die toesighouer is lelik met die werkers en sy sal "nie lekker voel as mevrou so met Rosie maak nie". Ouer nommer twaalf is 'n pensioenaris en reeds oud, daarom noem sy dat sy haar dogter sal vra om vir Pieter 'n werk te soek "in die tuin of in 'n winkel".

4.4.6 Ouerbetrokkenheid

Al die ouers is bereid om betrokke te wees by die beplanning van 'n beroepsgerigte opleidingsprogram by die skool. Hulle is bereid om toestemming te verleen dat hulle kinders deel van die program uitmaak. Die ouers verlang almal dat die skool vorderingsverslae van die leerders huis toe stuur. Ouer nommer nege noem dat "ek sien hy vorder, maar ek leer baie daaruit". Die ouers is trots op die rapporte. Hulle bêre dit nadat hulle dit gelees het. Ouer nommer elf noem dat "ek is trots op die verslag, my dogter lees dit vir my". Al die ouers besef dat dit wat in die skool geleer word, by die huis voortgesit moet word. Opleiding moet met die hulp van die ouers tuis voortgesit word. Ouers is ook betrokke by fondsinsamelingpogings. Ouer nommer drie noem "ek ondersteun met geld insamel". Ouer nommer vyf noem tydens die basaar help sy met kosverkope. Die ouers woon ook vergaderings van die skool by en bespreek dikwels hulle kind se vordering met die opvoeders. Die opvoeders kry dan die geleentheid om die ouers leiding te gee hoe om hulle kind tuis te onderseun en sodoende die skoolprogram voort te sit.

4.4.7 Sport en rekreasie

Al die ouers het genoem dat hulle kinders televisie kyk vir ontspanning. Die meeste ouers noem dat hulle kinders sepies soos *Days of Our Lives*, *The Bold and the Beautiful* en *Sewende Laan* geniet. Leerder nommer agt se ouer noem dat haar seun graag na sportprogramme kyk. Hy geniet dit om rugby- en sokkerwedstryde te kyk. Die kinders speel ook graag albasters en balspeletjies met maats in hulle omgewing.

Ouer nommer tien se dogter hou van swem. Die kinders op die plaas wil egter nie met haar speel nie – "hulle sê sy is mal". Ander ouers ervaar ook hierdie negatiewe houding van ander kinders. Ouer nommer nege noem dat haar seun "speel net soos ander kinders op die veld, maar daar is tog dié wat sê hy is mal". Hieroor voel albei baie hartseer.

Leerder nommer twaalf speel graag kassette op sy bandopnemer terwyl ouer nommer vyf noem dat haar seun "disco speel saam met sy broer". Die broer is 'n "disco joggie" wat by partytjies musiek verskaf. Leerder nommer sewe gaan graag saam met haar ouers op 'n Saterdag rugby kyk omdat haar vader 'n goeie rugbyspeler is.

4.4.8 Beskikbare werkseleentheid

Die beskikbare werkseleenthede wat die ouers geïdentifiseer het, is tuinwerk, plaaswerk, naaldwerk, winkelwerk en skoonmaakdienste. Ouers het verskillend gereageer op die beskikbare werkseleenthede vir hulle kinders in hulle onmiddellike omgewing. Ouer nommer een het pakwerk geïdentifiseer. By haar werksplek word vrugte in bokse gepak. Ouer nommer drie het genoem dat daar werk in die wingerd is, maar sy wil graag haar dogter op 'n ander plaas laat werk. Ouer nommer vyf het gevoel dat daar wel werkseleenthede op die buurplaas is, terwyl ouer nommer sewe weet van 'n tante wat 'n goeie naaldwerkster is. Die tante is bereid om haar dogter in diens te neem. Ouer nommer twaalf het genoem dat die "skool moet help" om vir die seun 'n werk te kry. Ouer nommer nege noem dat die enigste beskikbare werk is om "trekker te ry en bome te plant". Die werksmoontlikhede in die leerder se omgewing is beperk.

Samevatting

Die ouers kon die werksvermoëns van hulle kinders identifiseer en dit het ooreengestem met dit wat uit die onderhoude met die leerders gekom het. Die ouers was almal bereid om te help om vir hulle kinders 'n werk in hulle onmiddellike omgewing te soek. Ouerbetrokkenheid by die opleidingsprogram is deur die ouers as 'n noodsaaklikheid gesien. Meeste ouers het genoem dat hulle kinders televisie kyk vir ontspanning. Hulle was bereid om met werkgewers te onderhandel vir werksgeleenthede nadat die kinders die skool verlaat het. Al die temas wat uit die studie na vore gekom het, word in demogram 4.3 uiteengesit.

Demogram 4.3: Onderhoude met ouers: Temas en kategorieë

Deel-nemer	Beroep	Vervoer	Werkvermoëns	Ideale van ouer	Werk-verkenning
1	Werkzaam in fabriek Pakker van sagtevrugte vir uitvoer	Taxi	Skottelgoed en klere was, stryk	Sy verlang dat hy saam met haar in die fabriek moet werk.	Positief ingestel, sal werkgewers besoek om werk te kry vir leerder
2	Winkel-assistente kassierwerk	Taxi	Huishoudelike takies soos groente skoonmaak, naaldwerk, ens	Dansies, koskook, Skoonmaak-dienste	Maar is bang dat kind werkers sal uitskel
3	Plaasarbeider	Stap, werk binne loop afstand	Huishoudelike take, koskook, ruite was, gordyne ophang, vee, tuinwerk	Ja, in haarsalon of winkel. Nie op plaas, lewe op plaas swaar, betaling min	Haar kind kan baie werk doen
4	Plaasarbeider op vrugteplaas	Stap, werk binne loopafstand	Skottelgoed was en uitvee	Haarsalon: Hare doen en hare indraai.	Ja
5	Plaasarbeider	Loop in die oggend, ry met plaaslorrie in middag	Skottelgoed was, huis uitvee, tuinwerk – groente plant.	Tuinwerk doen. Maar ek werk – naweke.	Ja, daar waar sy werk sal sy vra
6	Plaasarbeider Pepman Fruit Juice	Stap, werk binne loopafstand	Skottelgoed was, uitvee, tuinwerk	Tuindienste sukses vir lewe.	Ja
7	Werk by restaurant – kok	Reis per trein	Tafel dek, wasgoed was	Naaldwerk, breiwerk. Kan verkoop in gemeenskap	Nee, nie die tipe werk wat sy doen nie.
8	Huisvrou	Seuns ry soms met lorrie	Werk nie binne die huis nie, maar doen tuinwerk buite Tuinwerk – kry R25 Doen dit saans en Saterdag.	Tuinwerk moet gelei word.	Ja, sal vra
9	Kontrakwerker op die plaas	Stap werk toe	Skottelgoed was, vloere mop, tuinwerk	Tuinwerk	Moet by skool werk tot 25 jaar. Dan op plaas werk
10	Vragmotor-bestuurder op die plaas	Stap, werk binne loopafstand	Vuurmaak in die blik, vee agterplaas	Op plaas werk, wingerdwerk, pitte optel.	Ja, hy sal self die boer vra
11	Huishulp in die dorp	Werkgewers kom haal haar; wil nie hê sy moet loop nie	Maak sy bed op en tuinwerk (Vreeslik netjies)	Kan nie sê nie, weet nie wat kind in gedagte het nie	Ja
12	Pensioenaris	Kan taxi ry.	Skottelgoed was, vloere was	Nie seker nie	Ja

Demogram 4.3 (vervolg): Onderhoude met ouers: Temas en kategorieë

Deel-Nemer	Ouerbetrokkenheid	Sport en rekreasie	Beskikbare Werksgeleenthede
1	Is betrokke, volg program tuis, verslae, klere regsit.	Speel netbal met kinders, besoek biblioteek	Pakwerk, bokse pak
2	Dit is vir haar eie beswil Ondersteun, geld insamel, vorderings verslae: rapport is pragtig.	Dans, naaldwerk, TV kyk. Hou veral van stoei op TV	Wil graag hê leerder moet by Spar werk, Skoonmaakdienste
3	Opleiding tuis. Help met beplanning	Slaap, speel met jonger kinders, kerk toe gaan	Wingerd werk op die plaas, maar wil nie hê kind moet op plaas werk nie.
4	Basaar en kosverkope.	Slaap, besoek vriende, TV, popstukkies	Daar is nie werk op die plaas nie.
5	Fondsinsamelingspogingsbasaar, kosverkope.	Disko, musiek en TV kyk	Plaaswerk: wingerdwerk
6	Nie eintlik betrokke nie, woon nie vergaderings by nie.	Balspeel, luister na musiek en TV	Daar is werksgeleenthede vir hom op die buurplaas
7	Vergaderings, kosmaak	TV kyk sy, sit en skryf veral op 'n Saterdag of gaan rugby veld toe.	Tante het 'n naaldwerk bedryf tuis, gaan haar daar help
8	Vergaderings, basaar	TV, krieket popstukkies kyk, Swart kat, Bold and the beautiful en Days of our lives	Enige tuinwerk
9	Leer uit verslae. Verlang dat kind verslae moet kry.	TV, speel met klein kinders, hy kom beter klaar met hulle. Baie kinders speel nie met hom nie, hulle sê hy is mal.	Bome plant, trekker ry en landerywerk
10	Fondsinsamelingsprojekte	Swem, bal skop. Speel nie met enige maats nie. Maak haar uit dat sy mal is en dit ontstel haar vreeslik.	Op die plaas tussen die ander vrouens
11	Sal help met program. Woon vergaderings by.	Kyk TV. Speel saam met maatjies van sy eie ouderdom.	Op die plaas
12	Woon vergaderings by.	Speel sokker, krieket en kyk TV veral Sewende Laan	Skool moet help

4.5 FASE 4: ROL VAN DIE WERKGEWER

Die resultate van hierdie gedeelte van die ondersoek word, soos tydens die data-analise van die beskikbare data, aan die hand van die volgende temas bespreek:

- werksverkenning
- werksvoorbereiding
- beskikbare werkseleentheid
- tydskedule
- ondersteuning
- werksevaluering
- behoeftes van werkgewers
- beskerming van leerder in werksplek
- indiensneming
- vervoer

4.5.1 Werksverkenning

Al vier werkgewers het dadelik gesê dat die leerders hulle werksplekke mag besoek. Werkgewer nommer drie het genoem "dat dit goed is dat mense met gestremdhede belang stel in ons werk". Werkgewer nommer een het spontaan gesê "Ja met die grootste plesier sal ek hulle toelaat om ons werksplek te besoek". Toegang tot die werksplek vir die leerders was maklik bekombaar omdat die skool reeds 'n lang verbintenis met genoemde sakemanne het.

4.5.2 Werksvoorbereiding

Al vier werkgewers was bereid om die leerders indiensopleiding by hulle werksplek te laat doen. Werkgewer nommer drie het genoem dat die leerder met gestremdheid 'n voordeel in haar sakeonderneming sal wees. Sy was bly om te kan help omdat haar "werksplek 'n gemeenskapsorganisasie is wat geduretyd met skole betrokke is".

Werkgewer nommer twee het sy toestemming so gestel: "ja, dan leer die kind wat in die

buitelewe aangaan". Hiermee kon ek aflei dat hy die kind die geleentheid wou bied om sy/haar deelname binne die gemeenskap te verbreed. Dit is algemeen bekend dat van die leerders slegs tussen die huis en die skool beweeg en weinig die geleentheid kry om in die gemeenskap aktief betrokke te wees.

4.5.3 Beskikbare werkseleentheid

Uit die ondersoek het die volgende werkseleenthede gespruit:

- Werkgewer 1: Rakpakker in supermark
- Werkgewer 2: Skoonmaakdienste in motorwerkswinkel
Tuindienste van maatskappy
- Werkgewer 3: Verpakking van kledingstukke
Skoonmaakdienste in fabriek
- Werkgewer 4: 'Shampoo girl' in haarsalon
Skoonmaakdienste

4.5.4 Tydskedule

Die navorser het met die werkgewers onderhandel oor die beste tyd wanneer die leerders by hulle onderskeie werksplekke indiensopleiding kan begin doen. Werkgewers nommer drie en vier het die somermaande geïdentifiseer as die beste tyd van die jaar soos dit hulle omstandighede en ook die belange van die leerder pas. Werkgewer nommer twee het genoem "somer is die beste, dan is dit nie so koud vir die kind in die werkswinkel nie".

Werkgewer nommer drie het genoem "somertyd is die beste om indiensopleiding te begin. Enige tyd net na skole begin, dit gaan dol nadat skole begin het". Werkgewer nommer een noem dat "November en Desember is moeilik – verskriklik besig, enige ander tyd nie 'n probleem". Werkgewer nommer vier het genoem dat "*off season* is eintlik die regte tyd, die wintermaande vanaf April tot Augustus". Die navorser het by al vier werkgewers vasgestel dat die leerders tussen twee en drie dae per week vir indiensopleiding na hulle firmas kan kom.

Dit was opvallend dat al vier werkgewers Dinsdae, Woensdae en namiddae gekies het om die leerders die geleentheid te gee om indiensopleiding by hulle werksplekke te ontvang. Werkgewer nommer een het genoem "Vrydae, Saterdag en Sondag is ons verskriklik besig". Werkgewer nommer drie het genoem "Vrydae is 'n verskriklike kort dag".

Die tydskedule wat die werkgewers genoem het, was vir my aanvaarbaar. Vir toekomstige beplanning het ek dus duidelike riglyne omtrent die tye van die jaar, werksdae gedurende die week asook hoeveel uur per dag indiensopleiding by die werksplek gedoen kan word.

4.5.5 Ondersteuning

Al vier werkgewers is bereid om 'n toesighouer te identifiseer om die leerder met gestremdheid in die werksplek te ondersteun. Werkgewer nommer een sê dit is sy firma se beleid om 'n "nuwe persoon met 'n ou hand te *pair*" as hulle by die werksplek begin. Werkgewer nommer drie noem dat "ek is nie altyd daar nie, veral as bestellings kom, en ja, daar is 'n betroubare een". Dit is noodsaaklik dat die toesighouer die leerder sal ondersteun nie net tydens werk nie, maar ook gedurende etenstye en kliëntedienste.

4.5.6 Werksevaluering

Al vier werkgewers sal die toesighouer in hulle werksplek gebruik om weekliks verslag te doen omtrent die vordering van die leerder. Werkgewer nommer een dink vorderingsverslae is belangrik en noem dat "hulle sal dit moet doen, vir die werk, vir my, die skool en die leerder om te sien hoe dit ons help en hoe die program aangepas kan word". Ek sal 'n vorderingsverslag opstel wat die werkgewers kan voltooi wanneer die leerders indiensopleiding by hulle onderskeie werksplekke doen.

4.5.7 Behoeftes van die werkgewer

Al vier werkgewers het hulle vereistes aan die navorser gestel. Daar was ooreenkomste en ook verskille omdat hulle werksplekke verskillende behoeftes het volgens die diens wat hulle in die gemeenskap lewer. Al vier werkgewers het gevoel dat die leerders betroubaar en gehoorsaam moet wees.

Werkgewer nommer een het gesê "hulle moet altyd bereid wees om te leer en gereeld

luister". Werkgewer nommer twee verlang 'n gedissiplineerde leerder wat respekvol sal optree teenoor hom en sy kliënte. Werkgewers nommer drie en vier wil graag hê die leerders moet 'n netjiese voorkoms hê en hulle mooi maak, want hulle moet "*presentable* wees vir die kliënte". Werkgewer nommer vier dink dit is baie belangrik dat die leerders goed moet kan kommunikeer sodat hulle spontaan met die "kliënte kan gesels". Werkgewer nommer een is skepties en voer aan dat die skool nie die werksplek as 'n "*dumping ground*" moet sien nie. Hy kan nie die verantwoordelikheid vir die kind op hom neem nie. Indien hy hulp nodig het, sal hy die skool skakel.

Die werkgewers het positief gereageer op die manier hoe hulle die leerder teen ongevale by die werksplek sal beskerm. Almal is bereid om op eie koste die mediese rekeninge te vereffen indien die leerders beserings opdoen of siek word by die werksplek. Werkgewer nommer een sê dat die "*Government Compensation Act* geld hier. Al my werknemers is deur hierdie wet gedek". Behalwe 'n mediese dokter, gebruik hy ook die dienste van 'n fisioterapeut vir sy werkers omdat hulle lang ure op hulle voete werk.

Werkgewer nommer vier is nie net besorgd oor die leerder se mediese behoeftes nie, maar ook oor ander mense se gesindheid teenoor die leerder met gestremdheid. Sy sê: "Ons sal sorg dat mense nie met hulle lelik is nie. Ons sal hulle beskerm met ons hele lewe". Ek het goed gevoel om betrokke te wees by werkgewers wat so positief ingestel is om die leerders 'n geleentheid te gee om in hulle werksplek werksaam te wees.

4.5.8 Indiensopleiding

Al vier werkgewers is bereid om die leerder in diens te neem nadat hulle die opleidingsprogram voltooi het. Werkgewer nommer een noem dat die leerder gedurende November en Desember by hom "kom werk as hulle by my begin het". Hy noem dat dit net billik en regverdig sal wees as hy hulle opgelei het en hulle aangepas het by die werksopset om hulle in diens te neem. Hy sal hulle R5-80 per uur betaal en 'n gewone werksdag laat werk. Sy betaling per uur is in lyn met die voorgeskrewe tariewe van die Arbeidswet. Werkgewer nommer drie en vier sal tussen R5 en R6 per uur betaal, terwyl werkgewer nommer twee 'n dagtarief van R50 per dag vanaf 09:00 tot 16:00 sal betaal. Hy voel dit is 'n beter tarief as per uur omdat "die leerder na drie dae met R150 huis toe kan loop". Hy voer aan dat die leerder sy/haar "ouers kan help om kos op die tafel te

sit". Hy sê dit sal die leerder tot onafhanklikheid lei.

4.5.9 Vervoer

Al vier werkgewers het gevoel dat die skool vervoer vanaf die skool na die werksplek moet verskaf.

Werkgewer nommer vier het gesê sy sal bly wees as die skool die leerder sal "bring en kom haal". Werkgewer een noem dat indien die leerder die laat skof tot 19:00 werk, die firma self vervoer na die leerder se huis sal voorsien. Hy sal toesien dat die ouers in kennis gestel word watter skof die leerder werk en hoe laat hy/sy by die huis verwag moet word.

Samevatting

Al die werkgewers was baie opgewonde om by die beroepsgerigte opleidingsprogram betrokke te raak. Hulle het dit almal as 'n uitdaging gesien om 'n gestremde die geleentheid te bied om hulle onderskeie werksplekke te besoek, indiensopleiding te voorsien totdat die leerder suksesvol in diens geneem word by hulle onderskeie werksplekke. Goeie bande is gesmee tussen die skool en die sakelui. Al die temas wat uit die studie na vore gekom het, word in demogram 4.4 uiteengesit.

Demogram 4.4: Onderhoude met werkgewers: Temas en kategorieë

DEEL-NEMER	WERKS-VERKENNING	WERKS-VOORBEREIDING	BESKIKBARE WERKS-GELEENTHEID	TYDSKEDULE	ONDERSTEUNING
1	Ja, met die grootste plesier sal ek hulle toelaat om die werksplek te besoek.	As ek in staat is, definitief enige tyd. Hang nie van my af nie. Hier is ander mense wat 'n rol speel. Goeie leerproses vir beide van ons wees. Senior personeel doen opleiding met enige nuwe persoon.	Rakpakkers, en moet met die kliënte kan praat.	November en Desember is baie moeilik - verskriklike besige tyd. Enige ander tyd sal nie 'n "problem" wees nie. 2-3 dae 'n week. Dinsdae, Woensdae en Donderdae. Vrydae, Saterdag en Sondag baie besig.	Een van ons senior meisies, indien ek nie persoonlik oorneem "pair" ek hulle met 'n ou hand. Maklik om aan te pas en te leer op dieselfde sisteem as ons leerders aanneem.
2	Ja, ek sal enige tyd iemand aanvaar hier by my.	Ja, dan leer ek die kind wat in die buitelewe, skool of gemeenskap aangaan.	Ek sal hom laat skoon maak in werkswinkel, gereedskap skoonmaak en tuindienste.	Somer is baie beter, dan is dit nie so koud vir die kind in die werkswinkel nie. Hy kan kom vir 2 of 3 dae. Indiensopleiding 2 ure. Werkstag vanaf 9vm – 4vm	Sal toesighouer by werk identifiseer.
3	Dit is goed dat mense wat gestremd is belangstel en is bereid om werk te skep vir enigene.	Ja, is 'n voordeel vir besigheid, omdat hulle 'n gemeenskap organisasie is. Ons is gedurentyd met skole betrokke.	Verpakking - goedjies netjies in sakkies sit, rakke pak, sweetpakke en t-hemde in sakkies sit en materiaal wat klaar geknip is in rakke pak asook gare in rakke pak.	Somertyd die beste om indiensopleiding te kom doen enige tyd net na skole begin. Van Maart af. Dit gaan dol nadat skole begin het. Tussen 2 – 3 dae per week. Dinsdae, Woensdae of Donderdae. Want Vrydag is 'n kort dag.	Toesighouer aanstel wat leerder ondersteun. Daar is 'n betroubare een. Ek is nie altyd daar nie, veral as bestellings kom. Sy is altyd daar om toesig te hou.
4	Ja, ek is bereid. Kan werksplek besoek.	Gedink hoe kan ons die gemeenskap help, omdat kinders so na aan ons hart is.	Basiese goed, "Shampoo girls" leer om plek skoon te hou, hulle moet trots wees op salon, en sorg dat hare nie rond lê nie.	"Off season" is eintlik die regte tyd. Wintermaande vanaf April tot Augustus.	Ons het reeds mense geïdentifiseer. Amanda het self ander twee dames volledig opgelei. Sy sal mooi kyk na die outjies.

Demogram 4.4 (vervolg): Onderhoude met werkgewers: Temas en kategorieë

DEEL-NEMER	WERKS-EVALUERING	BEHOEFTE VAN WERKGEWER	BESKERMING IN WERKSPEK	INDIENSNEMING	VERVOER
1	Hulle sal dit moet doen, in die werk en by die skool, om te sien of daar verandering is. Hoe dit ons help, en hoe die program aangepas kan word.	Leerders moet altyd bereid wees om te leer, gereeld luister. Skool moenie winkel as "dumping ground" gebruik nie. Indien dringend op soek na hulp – sal hulle die skool 'n luitjie gee. Kan nie alleen die verantwoordelikheid van kind vat nie. Die skool moet help.	Gedek by werknemers "compensation". Dokter en fisioterapeut ons betaal rekeninge vir enige beserings. <i>Government Compensation Act</i> geld hier	Nov. en Des. Kan hulle kom werk as hulle by my begin het, hulle het reeds aangepas. Vergoeding R5.80 per uur.	Skool moet vervoer verskaf. Eie vervoer na huis.
2	Ja, hy sal en moet voltooi. Soos hy vorder sal ons verslag gee.	Hy moet dissipline en respek hê. Ek moet hom kan vertrou. Stiptelik wees, gehoorsaam wees, en nie wegloop as hy kwaad is nie.	Ek sal hom dieselfde beskerming gee, as my ander werkers. Het noodhulpkissie. Sal hom dokter toe neem en sal die skool in kennis stel	Ek sal as hy "himself" bewys. Ek sal hom gereeld leer. R50.00 per dag. Beter tarief as per uur.	Skool moet sorg dat kind hier kom. Hy kan met R150.00 oor drie dae huis toeloop. Kan ouers help om kos op tafel te sit. Later self onafhanklik.
3	Ja, sal vorm voltooi	Netjies soggens wees. Vriendelik, nie optrekkerig. Baie teëgekome wat nie lus is om te praat nie. As ek 'n vraag vra dan moet hulle antwoord. Betroubare persoon wat hulle kan vertrou, wat nie sal wegloop nie.	Ons het 'n dokter net langsaan. Ons is eintlik aan die "safe" kant. As ons 'n geval het kan ons net die kind oorneem. Die dokter kom elke dag.	Plesier wees om so 'n kind indiens te neem. Laat ons daardie kind behulpsaam kan wees. Vergoeding sal tussen R5-R6.00 per uur betaal.	Skool
4	Ja, Amanda kan dit doen. Weeklikse verslag gee.	Haarself mooi maak. "Presentable" wees vir kliënte, netjies wees. Gesels met kliënte	Ons sal nie kinders sonder toesig los nie. Ons sal oor veiligheid praat. Sorg dat mense nie saam met hulle lelik is nie. Ons sal hulle beskerm met ons hele lewe.	Die plan om deeltydse werkies te doen. Ure sal baie min wees. So 5 ure, as dit u goedkeuring sal wegdra, so R6.00 per uur.	Vervoer vanaf skool. Skool bring en kom haal leerder. Hulle sal dit baie waardeer.

4.6 SAMEVATTING VAN DIE IMPLEMENTERING VAN DIE STUDIE

Uit die hooftemas in die vier verskillende fases van die data-analise het ses temas gevloei, naamlik werksgeleenthede van oud-leerders, opleiding en ondersteuning, beroepsgerigte opleiding, ouerbetrokkenheid, werkgewerbetrokkenheid en die skool se ondersteuningspan. Hierdie temas sal in ooreenstemming met die subvrae wat in hoofstuk een geïdentifiseer is, verder by hoofstuk vyf by die samevattende bevindinge en gevolgtrekkings bespreek word.

HOOFTUK 5

SAMEVATTENDE BEVINDINGE, GEVOLGTREKKINGS, IMPLIKASIES EN AANBEVELINGS

5.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk word die bevindinge van hierdie hoofstuk bespreek. Daar sal gefokus word op die hooftemas wat in hoofstuk 4 geïdentifiseer is. My gevolgtrekkings sal toegelig word uit die literatuurstudie en bestuur word vanuit die ekosistemiese raamwerk van hierdie studie. My studie sal krities beskou word waarna aanbevelings gemaak word vir verdere studie op die gebied.

5.2 SAMEVATTING VAN ONDERSKEIE HOOFTUKKE VAN HIERDIE STUDIE

In hierdie studie het ek gebruik gemaak van deelnemende aksienavorsing waar ek 'n ondersteuningspan binne die skool as medenavorsers betrek het. Ek het die probleem geïdentifiseer en het my bekommernisse met die personeel gedeel. Ek het ook aan hulle verduidelik waarom ek aksienavorsing wil gebruik om die probleem aan te spreek. Die verskillende rolspelers in die onderskeie sisteme is geïdentifiseer.

In hoofstuk 2 is 'n literatuurstudie omtrent beroepsgerigte opleiding. Die literatuur het gefokus op Amerikaanse wetgewing en onderwysprogramme omtrent beroepsgerigte opleiding. Daar is ook gefokus op Suid-Afrikaanse wetgewing oor die afskaffing van apartheid en die nuwe implikasies vir spesiale onderwys. Nuwe arbeidswetgewing sowel as onderwys het 'n impak op beroepsgerigte opleiding vir spesiale skole.

In hoofstuk 3 is die navorsingsproses vir 'n kwalitatiewe deelnemende aksienavorsing bespreek. Ek het ook gebruik gemaak van verskillende tegnieke om data te produseer, naamlik onderhoude, observasies en veldnotas. In hoofstuk 4 is die implementering van die studie bespreek. In die steekproef is verskillende populasies betrek om

gevolgtrekkings te maak. Die steekproef bestaan uit die volgende: opvoeders, leerders, ouers en werkgewers. By my studie-implementering het ek dus die verskillende populasies in die volgende groepe ingedeel: die rol van die opvoeder, die leerder, die ouer en die werkgewer.

5.3 BEVINDINGE EN GEVOLGTREKKINGS

Die temas wat uit die studie ontwikkel het, is in hoofstuk 4 bespreek soos in die groepe van die verskillende rolspelers.

In hierdie afdeling sal die hooftemas wat aan die einde van hoofstuk 4 geïdentifiseer is, naamlik werksgeleentheid van oud-leerders, opleiding en ondersteuning, beroepsgerigte opleiding, ouerbetrokkenheid, werkgewerbetrokkenheid, skoolondersteuning-span. Die temas sal in ooreenstemming met die subvrae wat in hoofstuk een geïdentifiseer is, bespreek word.

In die studie het ek die noodsaaklikheid ondersoek om 'n analise te doen ten einde te bepaal aan watter kriteria die opleidingsprogram moet voldoen om beroepsgerigte opleiding vir die adolessente leerder in die inklusiewe werksopset voor te berei.

5.3.1 Werksgeleentheid vir oud-leerders

In antwoord op die vraag wat word van die leerder met verstandelike gestremdheid wanneer hy die skool verlaat, was my bevinding uit die ondersoek dat die skoolverlaters hoofsaaklik tuis is. Sommige is besig met huishoudelike take, terwyl ander slegs in die gemeenskap rond dwaal, ander sit net by die huis en neem aan geen gemeenskapsaktiwiteite deel nie. Die bestaande werkswinkels het oor die jare 'n beperkte aantal leerders opgeneem. Slegs enkele leerders is in die ope arbeidsmark werksaam.

5.3.2 Opleiding en ondersteuning

In antwoord op die vraag of die leerder 'n ekonomiese bydrae kan maak tot die land se ekonomie, was my bevinding dat sommige leerders wel 'n bydrae kan maak. Die leerder met verstandelike gestremdheid by ons skool kan in drie hoofkategorieë geplaas word wanneer hulle werksvermoëns ondersoek word. Daar is beslis 'n klein groepie leerders wat op 'n hoër vlak as hulle medestudente funksioneer. Met die nodige opleiding en

ondersteuning kan hierdie groep leerders beslis 'n ekonomiese bydrae tot die land se ekonomie lewer. Huishoudelike take, sportaktiwiteite, sosiale vaardighede en kommunikasievaardighede asook funksionele akademie word prakties in die skool aangeleer wat weer in 'n werksopset toegepas kan word.

5.3.3 Beroepsgerigte opleiding

In antwoord op die vraag of daar 'n behoefte vir beroepsgerigte opleiding by die skool is, het dit duidelik met die ondersoek na vore gekom dat daar beslis 'n behoefte daaraan in die skool bestaan. Die huidige kurrikulum stel wel die leerders in staat om een of ander werk by die huis te verrig.

Indien die werkswinkel van ons leerders kan akkommodeer, sal sommige wel daar een of ander werk kan verrig. Die leerders word beslis nie doelbewus vir 'n loopbaan opgelei waarin hulle belang stel of vir werk wat in hulle onmiddellike omgewing beskikbaar is nie.

In antwoord op die vraag of die kurrikulum gerig is op uitkomst wat die leerder 'n werk in 'n inklusiewe werksopset verseker, het ek gevind dat daar 'n groot leemte is. Die huidige kurrikulum moet hergestruktureer word om in lyn met uitkomsgebaseerde onderwys te wees, wat op gedemonstreerde uitkomst gebaseer is. Die huidige kurrikulum stel nie die leerder in staat om die oorgang van skool na die lewe van werk doeltreffend te oorbrug nie omdat dit nie doelbewus gerig is op beroepsgerigte opleiding nie.

In antwoord op die navorsingsvraag hoe gaan die skool 'n beroepsgerigte opleidingsprogram begin, het dit duidelik na vore gekom dat die beroepsopleiding vir die leerder met verstandelike gestremdheid nie slegs die verantwoordelikheid van die skool is nie. Opvoeding kan nie slegs by die skool geskied nie. Die skool benodig 'n doeltreffende beroepsgerigte opleidingsprogram waar al die rolspelers in die verskeie sisteme betrek word om die program te fasiliteer.

My bevinding is dat die samewerkende verhouding tussen die skool, ouerhuis en die werksomgewing nodig is om die leerder die geleentheid te bied om die beroepsgerigte opleidingsprogram suksesvol te implementeer. Die opvoeder, ouer en werkgewer moet

kollaboratief te werk gaan om die opleidingsprogram volgens die behoeftes en vermoëns van die leerders op te stel, te implementeer en deurlopend te assesseer. Al die rolspelers in die verskeie sisteme is interafhanklik van mekaar en kan slegs deur middel van dinamiese interaksie die leerder die nodige ondersteuning bied om die oorgang vanaf die skool na die lewe van werk te verwesentlik.

5.3.4 Ouerbetrokkenheid

Ouerbetrokkenheid tydens kurrikulumbepanning is noodsaaklik. Ouers moet dus betrek word by die opstel van die beroepsgerigte opleidingsprogram. Ouers ken hulle kinders se vermoëns, ideale en drome en kan ook nuttige inligting omtrent die kind se werksvermoëns aan die skool en opvoeder voorsien. Opvoeders kan dus met vrug gebruik maak van elke ouer se kennis en ervaring van hulle kind. Die skool moet die nodige leiding en ondersteuning aan die ouer bied hoe om die opleidingsprogram tuis en in die gemeenskap voort te sit.

5.3.5 Werkgewerbetrokkenheid

Volgens my bevindinge het die skool ook die ondersteuning en leiding van die werkgewer uit die gemeenskap nodig om die program te ondersteun sodat die leerder toegang tot die werksplek kan verkry ten einde indiensopleiding in die werksplek te verrig. Loopbaanopleiding moet in die skool begin en in die werksplek voortgesit word tydens indiensopleiding tussen medewerkers in 'n inklusiewe werksopset. Die leerder benodig 'n ondersteuningspan in die werksplek om hom/haar te help om die aangeleerde vaardighede in 'n werklike werksituasie toe te pas. Evaluering en assessering moet deur 'n medewerker gedoen word sodat die opvoeder kan bepaal of die leerder verdere opleiding en ondersteuning benodig.

5.3.6 Skoolondersteuningspan

Die werkgewers steun ook op die ouer en opvoeder om die leerder toe te rus met die nodige ingesteldheid om aan die eise van die werksplek te voldoen. My gevolgtrekking is dat dit vir die opvoeder onmoontlik is om in isolasie by die skool die beroepsgerigte opleidingsprogram te beplan, implementeer en deurlopend te assesseer. Die skool benodig 'n ondersteuningspan om die opvoeder en leerder te ondersteun tydens

opleiding, indiensopleiding en heropleiding van die beroepsgerigte vaardighede wat die leerder nodig om 'n werk in die gemeenskap te bekom. Binne die skool kan die senior opvoeders, die arbeidsterapeut en die verpleegkundige 'n kerngroep vorm om die klasonderwyser en leerder by die skool sowel as in die werksplek te ondersteun.

5.3.7 Kriteria vir 'n beroepsgerigte opleidingsprogram

Uit die studie is die volgende kriteria vir 'n beroepsgerigte opleidingsprogram geïdentifiseer:

- Die skoolbeleidstuk moet hersien word. 'n Beleidstuk vir beroepsgerigte onderrig moet by die skool ontwikkel word.
- 'n Kollaboratiewe skoolondersteuningspan wat die opvoeder binne die skool en die werkgewer in die gemeenskap ondersteun, moet gevorm word.
- 'n Uitkomsgebaseerde kurrikulum wat die werksgeleenthede reflekteer wat in die gemeenskap beskikbaar is, moet opgestel word.
- 'n Beroepsgerigte oorgangsprogram wat in die skool, by die huis en in die werksplek plaasvind, moet opgestel word.
- 'n Buigbare kurrikulum moet opgestel word wat onder andere leerders toerus om vaardighede, kennis en waardes, funksionele akademiese vaardighede, beroepsgerigte vaardighede, sport- en rekreasievaardighede, vervoer, behoeftes, kommunikasie en sosiale vaardighede insluit.
- 'n Gemeenskapsinstruksie en leerdergesentreerde onderwysbenadering wat deurlopende assessering insluit, moet gevolg word ten einde die leerder te bemagtig om 'n werk in die gemeenskap te kry en te behou.
- Ouer- en werkgewerbetrokkenheid, ondersteuning en bemagtiging by die beroepsgerigte oorgangsprogram is nodig.

5.4 OPVOEDKUNDIGE IMPLIKASIES

Die skool se missie om elke leerder tot sy/haar volle potensiaal te laat ontwikkel, sal bereik word indien doeltreffende beroepsopleiding geïmplementeer word. Leerders sal hulle skoolopleiding in die werksplek kan toepas. Die wanpersepsie omtrent gestremdes sal in die gemeenskap verander vanaf sorgbehoewend na selfversorgende volwassenes. Die verstandelike gestremde sal deur die gemeenskap gesien word as 'n individu wat 'n bydrae tot die ekonomie van die land kan maak.

Respek vir diversiteit sal van die skool na die werksplek oorgedra word. Opvoeders sal verdere opleiding in kurrikulumbepanning wat op uitkomst gebaseer is, benodig. Doeltreffende leierskap asook probleemoplossingseminare moet vir alle rolspelers gereël word. Suksesse moet gevier word en vanuit mislukkinge moet nuwe leerareas ontwikkel. Deur die beroepsgerigte opleidingsprogram te implementeer, sal 'n sterk ondersteuningsnetwerk tussen die skool, huis en gemeenskap ontwikkel.

5.5 LEEMTES IN DIE ONDERSOEK

Uit die ondersoek is die volgende leemtes geïdentifiseer:

- Die ondersoek was slegs by een spesiale skool gedoen. Die menings van personeel, ouers en leerders van ander spesiale skole vir leerders met verstandelik gestremdheid, omtrent die behoefte na beroepsgerigte opleiding, ontbreek.
- Die Suid-Afrikaanse perspektief omtrent beroepsgerigte oorgangsprogramme in my literatuurstudie ontbreek. Nasionale wetgewing omtrent beroepsgerigte opleidingsprogramme vir leerders met verstandelik gestremdheid is nog nie in plek nie.

5.6 AANBEVELINGS VIR VERDERE NAVORSING

Die volgende aspekte behoort verder ondersoek te word:

- Die samestelling van 'n weldeurdragte individuele en beroepsgerigte opleidingsplan wat op die leerder se vermoëns en belangstellingsveld geskoei is.
- 'n Deelnemende aksienavorsingondersoek om die beroepsgerigte opleidings-

program in die skool en werksplek te implementeer wat die leerder sal toerus met die nodige vaardighede om 'n werk te bekom.

5.7 SLOTPERSPEKTIEF

Doeltreffende beroepsgerigte opleiding vir die adolessente leerder met verstandelike gestremdheid is noodsaaklik. Beroepsgerigte opleiding moet in die skool se beleidsdokument opgeneem word. Beroepsopleiding moet deur die hele skool van die grondslagfase tot die oorgangsfase geïmplementeer word. Deurlopende evaluering moet gedoen word sodat die beoogde uitkomst bereik word voordat die verstandelike gestremde leerder die skool verlaat.

BRONNELYS

- Ackerman, J.C., Engelbrecht, P. & Smith, A.G. 1998. Handleiding vir Nagraadse Studente. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Ariel, A. 1992. **Education of Children and Adolescents With Learning Disabilities**. New York: McMillan Publishing Company.
- Ashman, A. & Elkin, J. 1997. **Educating Children With Special Needs**. Australia: Prentice Hall Publishers.
- Babbie, E. & Mouton, J. 2001. **The Practice of Social Research**. Cape Town: Oxford University Press of Southern Africa.
- Beirne-Smith, M., Patton, J.R. & Ittenbach, R. 1994. **Mental Retardation** (4th edition). New York: McMillan College Publishing Company.
- Black, R.S. & Lagone, J. 1997. **Remedial and Special Education** (vol. 18, nr. 2). Honolulu: A Pro-Ed Publication.
- Browder, D.M. 2001. **Curriculum and Assessment for Students With Moderate and Severe Disabilities**. New York: Guilford Press.
- Cohen, L. & Manion, L. 1994. **Research Methods in Education** (4th edition). London: Routledge.
- Departement van Mannekrag. 2000. **Die Gestremde as Mannekrag**. Pretoria: Staatsdrukkers.
- Departement Van Onderwys. 1996. Die Suid-Afrikaanse Skole Wet (Wet no. 84 van 1996). Staatskoerant no. 17579. Pretoria: Staatsdrukkers.
- Departement van Onderwys. 1997. Quality education for all – overcoming barriers to learning and development. Report of the National Commission on Special Needs in Education and Training (NCSNET), and National Committee on Education Support Services (NCESS). Pretoria: Staatsdrukkers.
- Departement van Onderwys. 2001. Education White Paper 6. Special Needs Education. Building an Inclusive Education and Training System. Pretoria: Staatsdrukkers.

- Departement van Onderwys. 2002. Draft guidelines for the implementation of inclusive education (2nd draft). Pretoria: Staatsdrukkers.
- Donald, D., Lazarus, S. & Lolwana, P. 1996. **Educational Psychology in Social Context**. Cape Town: Oxford University Press.
- Drew, C.J., Hardman, M.L & Logan, D.R. 1992. **Mental Retardation. A Life Cycle Approach**. New York: McMillan Publishing Company.
- Dyson, A. & Bailey, J. *et al.* 1997. **Inclusive Education – A Shifting Paradigm**. Scotland: University of Edinburgh Press.
- Education African Forum. 1998. Helping establish a culture of learning and teaching in South Africa. Pretoria.
- Engelbrecht, P. & Green, L. 2001. **Promoting Learner Development. Preventing and Working with Barriers to Learning**. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Engelbrecht, P., Green, L., Naicker, S. & Engelbrecht, L. 1999. **Inclusive Education in Action in South Africa**. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Engelbrecht, P., Kriegler, S. & Booysen, M. 1997. **Perspectives on Learning Difficulties International Concerns and South African Realities**. Pretoria: J.L. van Schaik Publishers.
- Friend, M. & Bursuck, D. 1999. **Including Students with Special Needs. A Practical Guide for Classroom Teachers** (2nd edition). New York: Addison Wesley Longman.
- Friend, M. & Cook, L. 1999. **Interactions Collaboration Skills for Professionals**. New York: Addison Wesley Longman.
- Hughes, C. & Carter, E.W. 2000. **The Transition Handbook. Strategies High School Teachers Use that Work**. Baltimore: Paul H. Brookes.
- Huysamen, G.K. 1996. **Metodologie vir die Sosiale Gedragwetenskappe** (4de uitgawe). Durban: International Thomson Publishing Company (Southern Africa).
- Jenkinson, J.C. 1997. **Main Stream or Special**. Londen & New York: Routledge.
- Lewis, R.B. & Doorlag, D.H. 1999. **Teaching Special Students in General Education Classrooms** (5th edition). New Jersey: Prentice-Hall.

- Mc Cown, R., Driscoll, M. & Roop, P.G. 1996. **Educational Psychology. A Learning Centered Approach to Classroom Practice.** Massachusetts: Allyn & Bacon.
- Mc Kernan, J. 1991. **Curriculum Action Research. A Handbook of Methods and Resource for the Reflection Practitioner.** London: Kogan Page.
- Mc Niff, J. 1988. **Action Research. Principles and Practices.** London: Routledge.
- Mc Niff, J., Lomax, P. & Whitehead, J. 1996. **You and Your Action Research Project.** London: Routledge.
- Mercer, C.D. & Mercer, A.R. 1998. **Teaching Students with Learning Problems.** New York: Prentice Hall.
- Merriam, S.B. 1998. **Qualitative Research and Case Study Applications in Education.** San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Mertens, D. 1997. **Integrated Diversity With Quantitative and Qualitative Approaches.** California: Sage Publications.
- Miles, M.B. & Huberman, M.A. 1994. **Qualitative Data Analysis** (2nd edition). California: Sage Publication.
- Mouton, J. 1996. **Understanding Social Research.** Pretoria: J.L. van Schaik.
- Mouton, J. 2001. **How to Succeed in Your Masters and Doctoral Studies.** Pretoria: J.L. van Schaik.
- Mouton, J. & Marais, H.C. 1992. **Basiese Begrippe: Metodologie van die Geesteswetenskappe.** Pretoria: J.L. van Schaik.
- Mouton, J. & Van Louw, T. 1993. **Emancipatory Education and Action Research.** Pretoria: J.L. van Schaik.
- Naicker, S.M. 2002. **Curriculum 2005, A Space for All, An Introduction to Inclusive Education.** Cape Town: Tafelberg Publishers Ltd.
- Newman, W.L. 2000. **Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches** (4th edition). Needham Heights: Allyn & Bacon.
- Nietupski, J., Hamre-Nietupski, S., Van der Hout, N. & Fishback, K. 1996. **Employer Perceptions of the Benefits and Concerns of Supported Employment.** Iowa: University of Iowa.

- O'Conner, K.J. & Ammen, S. 1997. **Play Therapy. The Eco-systemic Model and Workbook**. San Diego: Academic Press.
- Office of the Deputy President T.M. Mbeki. 1997. White paper on an Integrated National Disability Strategy. Ndabeni: Rustica Press.
- Republiek van Suid-Afrika. 1996. Die Grondwet Van Die Republiek Van Suid-Afrika Wet 108 van 1996. Pretoria: Typeface Media.
- Republiek van Suid-Afrika. 1997. Wet op Basiese Diensvoorwaardes Wet 75 van 1997. Kaapstad: Staatsdrukkers.
- Republiek van Suid-Afrika. 1998. Wet op Gelyke Indiensneming Wet 55 van 1998. Kaapstad: Staatsdrukkers.
- Republiek van Suid-Afrika 2002. Wet op die Ontwikkeling van Vaardighede Wet 97 van 1998. Kaapstad: Staatsdrukkers.
- Shea, T.M. & Bauer, A.M. 1994. **Learners with Disabilities. A Social Systems Perspective of Special Education**. Dubuque, IA: W.M.C. Brown Communications.
- Simpson, R.L. 1996. **Working with Parents and Families of Exceptional Children and Youth. Techniques for Successful Conferencing and Collaboration** (3rd edition). Austin, TX: Pro-Ed.
- Skritic, T.M. & Sailor, W. 1996. **Disability and Democracy. Reconstructing (Special) Education for Postmodernity**. New York: Teachers College Press.
- Snell, M.E. & Brown, F. 2000. **Instruction of Students with Severe Disabilities**. New Jersey: Prentice Hall.
- Stainback, S. & Stainback, W. 1996. **Inclusion – A Guide for Educators**. London: Paul H. Brookes Publishing Company.
- Terre Blanche, M. & Durrheim, K. 1999. **Research in Practice Applied Methods for the Social Science**. Cape Town: University of Cape Town Press.
- Thomson, G.O.B. 1998. **Inclusive Education. A Shifting Paradigm**. Edinburgh: University of Edinburgh.

- United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (Unesco). 1994. **The Salamanca Statement and Framework for Action and Special Needs Education**. Spain: Ministry of Education and Science.
- Van der Horst, H. & McDonald, R. 1997. **Outcome Based Education. A Teacher's Manual**. Pretoria: Kagiso Publishers.
- Wang, M.C., Reynolds, M.C. & Walberg, H.J. 1987. **Handbook of Special Education: Research and Practice** (vol. 1). Oxford: Pergamon Press.
- Wang, M.C., Reynolds, M.C. & Walberg, H.J. 1988. **Handbook of Special Education: Research and Practice** (vol. 2). Oxford: Pergamon Press.
- Wang, M.C., Reynolds, M.C. & Walberg, H.J. 1991. **Handbook of Special Education: Research and Practice** (vol. 4). Oxford: Pergamon Press.
- Wehman, P. 1993. **Life Beyond the Classroom: Transition Strategies for Young People with Disabilities**. Maryland: Paul H. Brookes Publishing Company.
- Westling, D.L. & Fox, L. 2000. **Teaching Students with Severe Disabilities**. New Jersey: Prentice Hall.

BYLAAG A

KONSEPVRAELYS OM ONDERHOUDE MET OPVOEDERS TE VOER

KONSEPVRAELYS OM ONDERHOUE MET OPVOEDERS TE VOER

Ek is besig om die behoefte na 'n beroepsgerigte opleidingsprogram by die Ligstraal Spesiale Skool te ondersoek. Hiermee word versoek of u sal instem om deel te wees van die projek. Ek wil graag 'n paar vrae aan u stel omdat u direk betrokke is by die kurrikulumbeplanning van die skool. Dit sal waardeer word as u die volgende vrae so breedvoerig moontlik sal beantwoord. Enige vrae wat deur u beantwoord word, sal as vertroulike inligting beskou word.

Vrae aan die opvoeders

1. Wat word van die leerder met verstandelike gestremdheid wanneer hy/sy die skool verlaat?
Is die skoolverlater tuis werkzaam? _____
Is die skoolverlater in 'n beskermende werksplek werkzaam? _____
Is die skoolverlater in die ope arbeidsmark werkzaam? _____
2. Hoe berei u huidige skoolprogram die skoolverlater voor om 'n werk in die ope arbeidsmark te verrig?

3. Dink u dat daar 'n behoefte by die skool bestaan om 'n beroepsgerigte opleidingsprogram te begin?

4. Sal van u leerders in staat wees om 'n werk in die gemeenskap te verrig?

5. Hoe sal u die ouers by die kurrikulumbeplanning betrek?

6. Watse kontak het die skool met die sakelui en nywerhede in die bedieningsarea van die skool?

7. Op watter wyse kan die skool met werkgewers onderhandel om indiensopleiding aan skoolverlaters in hulle onderskeie werksplekke te verskaf?

8. Ontvang ouers riglyne hoe om vir werkseleenthede vir hulle gestremde volwasse kinders te beding?

9. Weet u watter werk die skoolverlater graag eendag in die gemeenskap wil doen?

10. Hoe dink u kan die skool te werk gaan om 'n beroepsgerigte opleidingsprogram vir die skoolverlater te begin?

Baie dankie dat u bereid was om die vrae te beantwoord.

BYLAAG B

**ONDERHOUDSKEDULE MET
LEERDERS**

ONDERHOUDSKEDULE MET LEERDERS

Ek wil baie graag met jou gesels oor watter soort werk jy eendag sal wil doen nadat jy die skool verlaat het. Ek wil graag vir jou 'n paar vrae stel. Jy moet mooi luister na die vrae. As jy nie verstaan nie moet jy vir my sê, dan sal ek jou help.

Vrae aan die leerders

1. Met watter soort werk help jy jou ma/pa in die huis?

2. Watter soort werk doen jy graag om die huis?

3. Betaal jou ouers jou as jy hulle help met werkies?

4. Waar werk jou ouers?

5. Hoe kom jou ouers by die werk?

6. Wil jy ook eendag gaan werk?

7. Watter soort werk wil jy graag doen?

8. Hoe sal jy by die werk kom?

9. Wil jy hê die onderwyser moet jou by die skool oplei om daardie werk te doen?

10. Watter soort werk geniet jy die meeste om in die klaskamer te doen?

11. Watter werk geniet jy die meeste om buite die klaskamer te doen?

12. Van watter soort sport hou jy die meeste?

13. Van watter televisieprogramme hou jy die meeste?

14. Doen jy graag inkopies saam met jou ouers?

15. Watter soort vervoer gebruik julle om inkopies te gaan doen? (taxi/motor/bus/ander)

Baie dankie dat jy die vrae so mooi beantwoord het.

BYLAAG C

ONDERHOUDSKEDULE MET OUIERS

ONDERHOUDSKEDULE MET OUERS

Ek is seker dat u besorgd is oor u kind se toekoms. U koester seker verwagtinge van die skool. U ken u kind se vermoëns, behoeftes asook belangstellings. Die skool wil graag u kind tot onafhanklikheid lei. Ek is tans 'n student aan die Universiteit van Stellenbosch en is besig om 'n behoefte-analise te maak vir beroepsgerigte opleiding by die Ligstraal Spesiale Skool. Daarom wil ek graag 'n paar vrae aan u stel.

Vrae aan die ouers

1. Waar werk u?

2. Hoe kom u by die werk?

3. Gee u ook u kind tuis die geleentheid om 'n werk te kan doen?

4. Watter soort werk geniet u kind graag om binne die huis te doen?

5. Watter soort werk geniet u kind die meeste om buite die huis te doen?

6. Wil u graag hê dat u kind 'n werk in die gemeenskap moet kan doen nadat hy/sy die skool verlaat het?

7. Watter soort werk dink u wil u kind graag in die gemeenskap doen?

8. Sal u toestemming verleen dat u kind by die skool opgelei word om 'n werk in die gemeenskap te kan doen?

9. Watter werksgleenthede is beskikbaar in u onmiddellike omgewing?

10. Sal u werkgewers besoek om te vra of hulle vir u kind 'n werk het?

11. Is u bereid om saam met die opvoeder die beplanning van die beroepsgerigte opleiding te doen?

12. Sal u tuis help om die opleidingsprogram voort te sit?

13. Verlang u vorderingsverslae vanaf die skool?

14. Watter soort ontspanning doen u kind in sy/haar vrye tyd?

15. Kan u kind onafhanklik van publieke vervoer gebruik maak?

Baie dankie dat u u tyd opgeoffer het om die vrae te beantwoord.

BYLAAG D

ONDERHOUDSKEDULE MET DIE WERKGEWER

ONDERHOUDSKEDULE MET DIE WERKGEWER

Ek is tans 'n student aan die Universiteit van Stellenbosch en is besig om 'n behoefte-analise te maak vir beroepsgerigte opleiding by die Ligstraal Spesiale Skool. Baie dankie dat u bereid was om 'n onderhoud aan my toe te staan. Ek ondersoek die moontlikheid om die leerder met verstandelike gestremdheid in die skool op te lei om 'n werk in die gemeenskap te kan doen. U samewerking en ondersteuning sal 'n deurslaggewende bydrae tot die suksesvolle implementering van die projek lewer. Daarom wil ek graag 'n paar vrae aan u stel.

Vrae aan die werkgewer

1. Is u bereid om 'n leerder met verstandelike gestremdheid die geleentheid te bied om u werksplek te besoek?

2. Is u bereid om die leerder met verstandelike gestremdheid indiensopleiding by u firma te laat doen?

3. Watter tyd van die jaar sal vir u die beste wees om die leerder indiensopleiding by u firma te laat doen?

4. Watter soort werk sal u die leerder laat doen?

5. Hoeveel dae per week kan die leerder vir indiensopleiding na die werksplek kom?

6. Sal u 'n toesighouer by u werk identifiseer wat die leerder kan ondersteun?

7. Sal die toesighouer 'n werksevaluering vir die skool mag voltooi?

8. Watter vereistes stel u aan die leerder?

9. Watter beskerming sal u die leerder teen ongevallen by die werksplek bied?

10. Indien die leerder bewys lewer dat hy/sy die werk kan verrig, sal u bereid wees om hom/haar 'n deeltydse werk aan te bied?

11. Hoeveel uur sal hy/sy deeltids moet werk?

12. Watter tarief sal u hom/haar per uur betaal?

13. Watter vereistes stel u aan die skool?

Baie dankie dat u u tyd opgeoffer het om die vrae te beantwoord.

Navrae
Enquiries A J ARENDSE
IMibuzo

Telefoon
Telephone 021-8601209
IFoni

Faks
Fax 021-8601231
Ifeksi

E-Mail
ajarends@pawc.wcape.
gov.za

Wes-Kaap Onderwysdepartement

Western Cape Education Department

ISEBE leMfundo leNtshona Koloni

HEIL DIE LESER

Hiermee word toestemming verleen dat me Joaline Lackay navorsing mag doen aan enige spesiale skool verbonde aan die Weskus/Wynland OBOS.

Skole word versoek om hul samewerking te verleen en me Lackay toegang tot leerders, onderwysers en enige relevante inligting, soos deur haar versoek, te bied.

Ons beste wense vergesel haar op haar studies.

ABRÉ ARENDSE
nms DIE DIREKTEUR
WESKUS/WYNLAND OBOS

9 NOVEMBER 2002

Navrae
Enquiries
IMibuzo

A J ARENDSE

Telefoon
Telephone
IFoni

021-8601209

Faks
Fax
Ifeksi

021-8601231

E-Mail
ajarends@pawc.wcape.
gov.za

Wes-Kaap Onderwysdepartement

Western Cape Education Department

ISEbe leMfundo leNtshona Koloni

HEIL DIE LESER

Hiermee word toestemming verleen dat me Joaline Lackay navorsing mag doen aan enige spesiale skool verbonde aan die Weskus/Wynland OBOS.

Skole word versoek om hul samewerking te verleen en me Lackay toegang tot leerders, onderwysers en enige relevante inligting, soos deur haar versoek, te bied.

Ons beste wense vergesel haar op haar studies.

ABRE ARENDSE
OLSO SPESIALIS

9 NOVEMBER 2002

BYLAAG E

TOESTEMMINGSBRIEF: WES-KAAP ONDERWYSDEPARTEMENT

BYLAAG F

TOESTEMMINGSBRIEF: BEHEERRAAD LIGSTRAAL SKOOL VIR LSO

LIGSTRAAL SKOOL VIR LSOB
LIGSTRAAL SCHOOL FOR LSEN
POSBUS/P.O. BOX 1102
NEDERBURG
PAARL - OOS/PAARL EAST
7627
TEL: 021 - 8627182

BYLAAG F

24 Januarie 2002

Geagte Mevrou Lackay

Hiermee verleen ons toestemming dat Mevrou J. Lackay, M. Ed. Student aan die Universiteit van Stellenbosch, haar navorsings-ondersoek met die 12 leerders en 12 opvoeders van Ligstraal Skool mag doen.

Ons wens u sterkte toe met die studies.

J. McDonald (Mev)

VOORSITTER

BEHEERRAAD LIGSTRAAL SKOOL VIR LSO

Joaline Lackay
Prinsipale / Principal

Posbus 1102
Nederburg, Paarl, 7627
Tel (021) 862 7182
Fax (021) 862 3603

Pienaarstraat 60 Pienaar Street
Paarl-East / Paarl-Oos 7646
e-mail: admin@ligstraal.wcape.school.za
website: www.ligstraalschool.com

BYLAAG G

**TOESTEMMINGSBRIEWE:
MEDE-NAVORSER:
VERPLEEGKUNDIGE, OPVOEDER EN
ARBEIDSTERAPEUT**

BYLAAG G

Lantana Straat 187B
Lantana
Paarl
7646

24 Januarie 2002

Geagte Mevrou Lackay

Hiermee verleen ek toestemming om as mede-navorser, deel van u navorsings-ondersoek aangaande beroepsgerigte opleiding te Ligstraal Skool, te wees.

Ek verstaan dat ek deel is van die kwalitatiewe, deelnemende aksie-navorsingsproses en enige tyd as mede-navorser kan onttrek.

Die inligting word as vertroulik beskou en is beskikbaar vir die navorser tydens data navorsing en data analise.

Ek wens u voorspoed en sterkte toe met die studie.

Die uwe

J.J. Jones (Mev.)

OPVOEDER

BYLAAG G

Bordeauxstraat 6
Lustigan
Paarl
7646

10 Desember 2001

Geagte Mevrou Lackay

Hiermee verleen ek toestemming om as mede-navorser, deel van u navorsings-onderzoek aangaande beroepsgerigte opleiding te Ligstraal Skool, te wees.

Ek verstaan dat ek deel is van die kwalitatiewe, deelnemende aksie-navorsingsproses en enige tyd as mede-navorser kan onttrek.

Die inligting word as vertroulik beskou en is beskikbaar vir die navorser tydens data navorsing en data analise.

Ek wens u voorspoed en sterkte toe met die studie.

Die uwe

L.H. Adams (Mev.)
VERPLEEGKUNDIGE

BYLAAG G

Rosaki Straat 16
Paarl
7646

10 Desember 2001

Geagte Mevrou Lackay

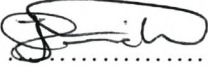
Hiermee verleen ek toestemming om as mede-navorser, deel van u navorsings-ondersoek aangaande beroepsgerigte opleiding te Ligstraal Skool, te wees.

Ek verstaan dat ek deel is van die kwalitatiewe, deelnemende aksie-navorsingsproses en enige tyd as mede-navorser kan onttrek.

Die inligting word as vertroulik beskou en is beskikbaar vir die navorser tydens data navorsing en data analise.

Ek wens u voorspoed toe met die studie.

Die uwe

T.L. Davids (Mej.)
ARBEIDSTERAPEUT

BYLAAG H

UITEENSETTING VAN DIE OPVOEDERS SE BIOGRAFIESE BESONDERHEDE

UITEENSETTING VAN DIE OPVOEDERS SE BIOGRAFIESE BESONDERHEDE

DEEL-NEMER	GESLAG	OUERDOM	HUISTAAL	KLASGROEP	KWALIFIKASIES	JARE ONDERVINDING	POSBENAMING
1	VROULIK	31	AFRIKAANS	JUNIOR	HOD 1V SP	10 jr	ONDERWYSER
2	MANLIK	33	AFRIKAANS	MIDDEL	HOD 1V SP	5 jr	ONDERWYSER
3	VROULIK	39	AFRIKAANS	MIDDEL	OD 111 JP	15 jr	ONDERWYSER
4	VROULIK	43	AFRIKAANS	ORIËTERING	HOD JUNIOR	18 jr	ONDERWYSER
5	VROULIK	33	AFRIKAANS/ ENGELS	JUNIOR	HOD 1V SPESIALE ONDERWYS VEG	9 jr	DEPARTEMENTSHOOF
6	VROULIK	37	AFRIKAANS	SENIOR	HOD 1V SPESIALE ONDERWYS VEG	15 jr	ADJUNKHOOF
7	MANLIK	33	AFRIKAANS	MIDDEL	OD 111 SP	10 jr	ONDERWYSER
8	VROULIK	32	AFRIKAANS	ORIËTERING	BA / HOD	7 jr	ONDERWYSER
9	VROULIK	29	AFRIKAANS	JUNIOR	HOD 1V	6 jr	ONDERWYSER
10	VROULIK	29	AFRIKAANS	SENIOR	HOD JUNIOR B.SC	6 jr	ONDERWYSER
11	MANLIK	35	AFRIKAANS	MIDDEL	OD 111 SP	11 jr	ONDERWYSER
12	VROULIK	31	AFRIKAANS	SENIOR	HOD 1V D.S.RO	8 jr	ONDERWYSER

BYLAAG I

UITEENSETTING VAN LEERDERS SE BIOGRAFIESE BESONDERHEDE

Stellenbosch University <http://scholar.sun.ac.za>
UITEENSETTING VAN LEERDERS SE BIOGRAFIESE BESONDERHEDE

Deel-nemer	Geboorte-datum	Datum van opname/ Ouderdom *	Skool bygewoon	Graad	Ouderdom v. moeder met geboorte	Ouers se gevoelens met geboorte / i.s. gestremdheid	Sielkundige verslag
1	17/10/1984	14/06/1993 * 9 jaar	Magnolia Primêr	APK	27 jaar	Kwaad en geskok aangesien hy na geboorte geval het	Ontwikkeling het stadig verloop - nie binne normale perke
2	22/06/1985	29/04/1996 * 11 jaar	St. Albans Primêr	APK	Onbekend	Kon nie verantwoordelikheid aanvaar- Welsyn het kind in pleegsorg geplaas	Kognitiewe en persepsuele ontwikkelings agterstande
3	15/06/1985	20/08/1997 * 12 jaar	Ronwe Primêr	Graad 4	27 jaar	Het 'n ouer broer wat ook gestremd was	Swak artikulasie en swak algehele vordering
4	24/10/1984	28/10/1996 * 12 jaar	Windmeul Primêr	Graad 3	22 jaar	Aanvaar dat leerder Spesiale onderwys benodig	Goeie spraak ontwikkeling en sosiale vaardighede, maar kognitief beperk
5	15/06/1985	28/10/1996 * 11 jaar	Windmeul Primêr	Graad 2	33 jaar	Aanvaar dat leerder Spesiale onderwys benodig	Vertraagde ontwikkeling op alle vlakke
6	15/01/1983	23/02/1994 * 11 jaar	Wellington Primêr	APK	39 jaar	Oningelig en geen insig in verband met gestremdheid	Geensins vordering getoon nie. Nie vatbaar vir formele skool onderrig nie
7	21/07/1982	26/01/1998 * 16 jaar	Pniel Primêr	APK	28 jaar	Moeilik aaangesien dit die tweede geval in die gesin is	Toon geen vordering in APK. Tans skoolasties op voorskoolse vlak
8	31/12/1985	15/04/1998 * 13 jaar	Pniel Primêr	APK	33 jaar	Algehele aanvaarding aangesien sy broers ook mates van agterstande toon	Persepsuele vermoë gebrekkig. Nie in staat tot skolastiese vaardighede nie
9	31/01/1987	07/06/1994 * 7 jaar	Simondium Primêr	Graad 2	33 jaar	Moeilik aanvaar. Blameer haarself vir nalatigheid	Ontwikkeling geskied stadig
10	22/09/1984	14/01/1997 * 13 jaar	Charleston Hill Primêr	Graad 3	27 jaar	Geen begrip- self 'n psigiatriese geval	Ten spyte van Remediëring- geen vordering
11	08/02/1985	19/01/1999 * 14 jaar	Wagenmakers-vallei Primêr	Graad 4	22 jaar	Onbeplande swangerskap	Toon agterstande op meeste terreine. Sal baat vind by Spesiale onderrig
12	07/06/1981	30/04/1996 * 15 jaar	Nieuwedrift Primêr	APK	19 jaar	Onbeplande swangerskap- moeder laat baba in sorg van grootouers. Kon nie gestremdheid aanvaar	Algehele vertraagde ontwikkeling op alle skolastiese vlakke

BYLAAG J

UITEENSETTING VAN DIE OUERS SE BIOGRAFIESE BESONDERHEDE

UITEENSETTING VAN DIE OUERS SE BIOGRAFIESE BESONDERHEDE

DEELNEMER	GESLAG	OUERDOM	HUISTAAL	HUWELIKSTATUS	WOONAREA
1	VROULIK	40 – 45	AFRIKAANS	GETROUD	GROENHEUWEL
2	VROULIK	40 – 45	AFRIKAANS	GETROUD	VAN WYKSVLEI
3	VROULIK	40 – 45	AFRIKAANS	GETROUD	SUIDER – PAARL
4	VROULIK	40 – 45	AFRIKAANS	GETROUD	AGTER - PAARL
5	VROULIK	50 – 55	AFRIKAANS	GETROUD	SLOT VAN PAARL
6	VROULIK	30 – 35	AFRIKAANS	ONGETROUD	WELLINGTON
7	VROULIK	45 – 50	AFRIKAANS	GETROUD	PNIEL
8	VROULIK	50 – 55	AFRIKAANS	WEDUWEE	LANQUEDOC
9	VROULIK	45 – 50	AFRIKAANS	GETROUD	GROOT DRAKENSTEIN
10	MANLIK	45 – 50	AFRIKAANS	VERVREEMD	WEMMERSHOEK
11	VROULIK	55 – 60	AFRIKAANS	ENKELOUER	WELLINGTON
12	VROULIK	60 - 65	AFRIKAANS	GETROUD	VAN WYKSVLEI

BYLAAG K

UITEENSETTING VAN DIE WERKGEWERS SE BIOGRAFIESE BESONDERHEDE

UITEENSETTING VAN DIE WERKGEWERS SE BIOGRAFIESE BESONDERHEDE

DEELNEMER	GESLAG	HUISTAAL	FIRMA
1	MANLIK	ENGELS	WINKELBESTUURDER SUPERMARK
2	MANLIK	AFRIKAANS	MOTORWERKTUIGKUNDIGE TUMAR MOTORS
3	VROULIK	AFRIKAANS	KLEREMAAKSTER UNICORN
4	VROULIK	AFRIKAANS	HAARSALONBESTUURDERES HAIR BY GRACE

BYLAAG L

KODELYS

KODELYS

OPVOEDERS

Skoolverlaters
Behoeftes
Ouerbetrokkenheid
Sakelui
Werkgewerbetrokkenheid
Opleiding
Finale opleiding
Informele opleiding
Werksverkenning
Indiensopleiding
Heropleiding
Kontak
Opvoeder
Kurrikulum

OUERS

Ouer betrokkenheid
Ondersteuning
Werksverkenning
Vervoer
Beskikbare werksgeleentheid
Huishoudelike take
Vorderingsverslae
Werksvermoëns
Beroepe

LEERDER

Belangstelling
Stokperdjie
Sport
Ontspanning
Werkvermoëns
Huishoudelik
Sosiale vaardighede
Vervoer

WERKGEWER

Indiensopleiding
Werksverkenning
Indiensneming
Deeltydse werk
Toesighouer
Werksevaluering
Vervoer
Tariewe